

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA
JULKAISSET
SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

XLIV

AULIS OJA
KESKIAIKAISEN »ETELÄ-SUOMEN«
ASUTUS JA ALUEJAOT

KESKIAIKAISEN
»ETELÄ-SUOMEN« ASUTUS
JA ALUEJAOT

KIRJOITTANUT
AULIS OJA

HELSINKI 1955

Isäni muistolle

FORSSA 1955 — FORSSAN KIRJAPAINO OY

Alkusanat

Suoritettuani aikoinaan filosofian kandidaatin tutkinnon Turun yliopistossa sain pääaineeni opettajalta professori Einar W. Juvalta kehoituksen ryhtyä väitöskirjaa varten tutkimaan Varsinais-Suomen maakysymyksiä, lähinnä isonjaon toimeenpanoa ja sen merkitystä maakunnan myöhemmälle historialle. Kävinikin työhön käsiksi ja rupesin aluksi selvittämään maakunnan isonjaontakaisia maanomistusoloja. Tällöin ilmeni, että jo niissä riitti tutkimista enemmän kuin tarpeeksi, vallankin kun mieli veti «katselemaan menneitä menoja niin kauvas, kun näjemme, ja tunkeumaan syvälle muinois-ajan synkeyteen siihen asti, kun viimeisetkin viittaaajat meistä luopuvat, viimeisetkin virvalot sammuvat», kuten Antero Wareliusta aikoinaan. Niinpä käsitteleekin väitöskirjani nyt Varsinais-Suomen vanhimpia maanomistusoloja ja niiden kanssa kiinteässä yhteydessä olleita asutusvaiheita ja aluejakoja.

Myös paikallisesti on tutkimuskohteeni suunniteltua suppeampi, koko keskiaikaisen Suomen maakunnan sijasta vain sen toisen puoliskon, historiallisen Etelä-Suomen, käsittävä. Tähän rajoitukseen on vaikuttanut yhtäältä muinaisten Pohja-Suomen ja Etelä-Suomen asutus- ja maanomistusolojen suuri eroavuus, toisaalta Pohja-Suomen ja Ala-Satakunnan keskinäisen suhteen hämäryys, jota nähdäkseni ei voida ilman perusteellista erikoistutkimusta lainkaan hälventää. Kieltää ei voitane, että rajoituksesta on ollut hyötyäkin, sillä tutkimusalueen supistaminen on lisännyt mahdollisuuksia aiheen yksityiskohtaiseen käsittelyyn.

Julkaistessani tämän kirjan on mieluisa velvollisuuteni lämpimästi kiittää historianopettajaani professori *Einar W. Juva*a, joka jo opiskeluaikana osasi harvinaisella tavalla herättää meissä oppilaisissaan historianharrastusta ja avata meille omalla syvällisellä näkemyksellään historiallisia näköaloja ja joka tutkimukseni viivästyisestä huolimatta on vuodesta vuoteen jaksanut auttaa minua arvokkailla neuvoillaan.

Vt. professori *Vilho Niitemaalle* ja professori *Pentti Renvallille* olen kiitollisuuden velassa niistä hyvistä ohjeista, joita he väitöskirjani virallisina tarkastajina ovat minulle antaneet.

Turun yliopistolle, Suomen Historialliselle Seuralle ja Suomalaiselle Tiedeakatemialle lausun kiitokseni tutkimustani varten myönnettyistä apurahoista, Suomen Historialliselle Seuralle tutkimukseni ottamisesta Seuran julkaisusarjaan, Forssan Kirjapaino Oy:n johdolle ja henkilökunnalle kirjani nopeasta ja taitavasta painatustyöstä sekä maanmittaushallituksen arkiston virkamiehille siitä vaivasta, jota he vuosikymmenien mittaan ovat minun takiani nähneet.

Ja lopuksi haluan tässä yhteydessä sydämellisin kiitoksin mainita sen moninaisen tuen, jota äitini, maisteri *Hilja Oja* sekä ystäväni, professori *Esko Aaltonen* ja maisteri *Eelis Aurola* ovat minulle tämänkin työni aikana antaneet.

Forssassa, valpurinpäivänä 1955.

AULIS OJA

Sisällysluettelo

Keskiaikainen Etelä-Suomi

Etelä- ja Pohja-Suomi Suomen maakunnan osina	7
Etelä-Suomen alue	11
Etelä-Suomen rajat	20

Etelä-Suomen asutus

Esihistoriallinen asutus	27
Mantereen varhaiskeskiaikainen asutus	29
Mantereen myöhäiskeskiaikainen uudisasutus	55
Saariston asuttaminen	77
Asutuksen kasvu keskiajan lopulla	83
Asutus keskiajan päättyessä	85

Etelä-Suomen maanomistuksellinen aluejako

Varsinaiset jakokunnat	90
Autiopyölit ja muut ulkoveromaat	101
Niittyjakokunnat	111
Pitäjien yhteismaat	119

Etelä-Suomen kirkollinen aluejako

Esihistorialliset pitäjät	123
Kirkkopitäjät	128
Kappeliseurakunnat	133
Yökunnat	136
Rovastikunnat	138

Etelä-Suomen oikeudenhoidollinen ja hallinnollinen aluejako

Kihlakunnat	140
Nimismiespitäjät ja verokunnat	141

Kaupunki ja maaseutu

«Rikalan kaupunki»	153
Turku ja sen alue	155
Turku ja maaseutu	156
<i>Loppukatsaus</i>	159
<i>Lähdeluettelo</i>	162
<i>Referat</i>	168

Lähdevitteissä käytetyt lyhennykset:

- BFH = Bidrag till Finlands historia
 FMU = Finlands medeltidsurkunder.
 MHA = Maanmittaushallituksen arkisto.
 REA = Registrum ecclesiae Aboensis.
 RVÅ = Ruotsin valtionarkisto.
 TMK = Turun läänin maanmittauskonttorin arkisto.
 VA = Valtionarkisto.

Keskiaikainen Etelä-Suomi

Etelä- ja Pohja-Suomi Suomen maakunnan osina

Selostaessaan vuonna 1548 ilmestyneen suomenkielisen Uuden Testamentin alkupuheessa maamme hallinnollista aluejakoa Mikael Agricola mainitsee täällä silloin olleen seitsemän lääniä, joista «se Ensimeinen ia ylimäinen ombi se Etele ia pohia Some», toisin sanoen kahteen tällä tavoin kutsuttuun osaan jakautunut Suomen maakunta eli Turun lääni.¹ Vastaavia ruotsinkielisiä nimityksiä Söderfinne ja Norrfinne käytetään Suomen — nykyisen Varsinais-Suomen — maakunnan osista lukuisissa keskiajan ja 1500-luvun virallisissa asiakirjoissa. Niistä käy selville, että Etelä- ja Pohja-Suomi olivat noihin aikoihin tiettyjä aluekokonaisuuksia, joilla oli oma vakiintunut sijansa sekä oikeudenhoidollisessa ja hallinnollisessa että kirkollisessa aluejaoituksessamme.

Vanhin tunnettu asiakirja, joka mainitsee Etelä- ja Pohja-Suomen Suomen maakunnan osina, on kuningas Albrektille sanotun maakunnan asukkaiden nimissä vuonna 1386 jätetty anomus, jossa pyydetään Jaakko Djekniä maamme laamanniksi. Anojina esitetään siinä näet rälssimiehet, talonpojat, uudisasukkaat ja lampuodit, jotka asuvat «Suomessa, sekä Pohja-Suomessa ja Etelä-Suomessa että niiden saaristossa ja uudisasutusalueella».²

Päätellen siitä, että tämä anomus koskee uuden laamannin määräämistä Suomen laamannikuntaan, Etelä- ja Pohja-Suomella tarkoite-

¹ *Michael Agricola*, Alcupuhe sen wdhen Testamentin päle (Se Wsi Testamenti). — Herra Martin samoihin aikoihin valmistuneessa maanlain suomenoksessa samat nimet ovat asussa Pohia Suomi ia Etelä Suomi (Suomen kielen muistomerkkejä II, valokuvaliite).

² FMU I, s. 404: i Finlande, suasom j Norrfinnom oc Sudherfinnom oc i thera skaeriom oc i Nybighd.

taan siinä nimenomaan jonkinlaisia tiettyjä oikeudenhoitoalueita. Myöhemmistä asiakirjoista näkyikin, että Etelä- ja Pohja-Suomi muodostivat omat tuomiokuntansa, joissa pidettiin omia ns. maakunnankäräjiä. Siten vuodelta 1407 on säilynyt kolme tuomiokirjettä, joista kaksi on annettu Turussa «Etelä-Suomen rahvaalle pidetyillä tutkinto- ja maakunnankäräjillä», kolmas «maakunnan tutkintokäräjillä» mm. «Pohja-Suomen kihlakunnantuomarin» läsnä ollessa.³ Eräässä raisiolaisessa maankatselmuspöytäkirjassa noin vuodelta 1415 taas mainitaan kuuden katselmusmiehen olleen kotoisin Etelä-Suomesta ja kuuden Pohja-Suomesta, mikä seikka viittaa siihen, että kummankin alueen maakunnankäräjillä oli määrätty edustajat tuohon tärkeänä pidettyyn toimintukseen.⁴ Ja vuodelta 1504 on jälleen tallella asiakirja, jossa puhutaan «koko Etelä-Suomelle ja osalle Pohja-Suomea pidetyistä maakunnankäräjistä».⁵ Kun muiden lähteiden perusteella tiedetään, että lakimääräiset laamannin- ja kihlakunnankäräjät pidettiin 1400- ja 1500-luvulla erikseen kussakin pitäjässä eli kärjäkunnassa, voidaan olettaa, että sellaiset isompien alueiden käräjät kuin kysymyksessä olevat Etelä- ja Pohja-Suomen maakunnankäräjät olivat säännöllisesti ylimmän asteen oikeudenkäyntitilaisuuksia, ns. tutkinto- ja oikaisukäräjiä.

Tällainen Etelä- ja Pohja-Suomen oikeudenhoidollinen erikoisasema aiheutti sen, että ne laamannikunnatkin, joihin nämä tuomiokunnat kuuluivat, tulivat saamaan Etelä-Suomen laamannikunnan ja Pohja-Suomen laamannikunnan nimet. Kun näet maamme vuonna 1435 jaettiin kahteen laamannikuntaan, määrättiin toiseen «Etelä-Suomi saaristoineen, itäinen ja läntinen Uusimaa, Karjala ja Häme» sekä toiseen «Pohja-Suomi saaristoineen, ylinen ja alinen Satakunta, Pohjanmaa ja Ahvenanmaa».⁶ Laamannikuntiansa lounaisten pääalueiden nimien mukaan maamme laamannit kutsuivat jo keskiajalla itseään

³ REA, s. 233—234: raeffstatingh ok landztingh met almoganom aff Sudherfinna. — REA, s. 235: landz raepstatingh - - haeraedzhöffdinga j Norrfinnom.

⁴ REA, s. 265.

⁵ FMU VI, s. 292: landz tingh offuer alt Södre Findland ok een del aff Norrefindlandh.

⁶ REA, s. 350: Sudherfinne oc thes skaer, Nylandh öster och vester, Karelen oc Tauastelandh, - - - Norrfinne oc thes skaer, Satagund ofra och nidhra, Norrabotn oc Alandh.

joko Etelä-Suomen laamanneiksi tai Pohja-Suomen laamanneiksi, ja niin itse laamannikuntiakin ruvettiin pian sanomaan Etelä- ja Pohja-Suomen laamannikunniksi.

Myös hallinnollisina aluekokonaisuuksina Etelä- ja Pohja-Suomi tavataan ainakin jo 1400-luvulta lähtien. Niinpä eräässä Turun läänin verotusta koskevassa kuninkaan kirjeessä vuodelta 1450 puhutaan Etelä-Suomessa sijaitsevista Nummen, Liedon ja Piikkiön pitäjistä sekä Pohja-Suomessa sijaitsevista Röntämäen, Raision ja Ruskon pitäjistä.⁷ Monissa vuosien 1454 ja 1540 välisenä aikana laadituissa asiakirjoissa mainitaan joko Etelä- tai Pohja-Suomen vouti (fogde) eli maakunnanvouti (landsfogde).⁸ Ja Turun läänin ensimmäisessä maakirjassa vuodelta 1540 sanotaan, että «Turunlinnan lääni on jaettu neljään kihlakuntaan, jotka ovat Maskun kihlakunta ja Vehmaan kihlakunta Pohja-Suomessa, Halikon kihlakunta ja Piikkiön kihlakunta Etelä-Suomessa». Kaikki nämä asiakirjamerkinnot osoittavat, että Etelä- ja Pohja-Suomi muodostivat Turun läänin piirissä itsenäiset hallintoalueet, voutikunnat.

Mutta Etelä- ja Pohja-Suomi eivät olleet keskiajalla ainoastaan oikeudenhoidollisia ja hallinnollisia, vaan myös kirkollisia aluekokonaisuuksia. Piispa Maunu Särkilahden vuonna 1492 antamissa synodaalisäännöissä puhutaan «kirkkoherroista Pohja-Suomessa, Etelä-Suomessa, Satakunnassa, Uudellamaalla ja Hämeessä». ¹⁰ Ja Turun hiippakunnan kirkollisverojen selostuksessa vuodelta 1540 hiippakunta mainitaan jakautuneena seuraaviin pitäjää ja rovastikuntaa suurempiin kirkollis-alueisiin: Pohja-Suomi, Etelä-Suomi, Ala-Satakunta, Ylä-Satakunta, Ala-Häme, Ylä-Häme, Karjala, Uusimaa, Ahvenanmaa ja Pohjanmaa.¹¹

⁷ REA, s. 441.

⁸ REA, s. 461, 470—471, 473, 497, 503, 513 ja 514. — FMU IV, s. 56—59, sekä FMU VIII, s. 215, 246, 276 ja 336.

⁹ VA 485 a: 1: Åbo Slotz Leen är deelt vtij 4 Hereder Som äre Masko Hered och Vemo Hered vtij Norreffineland, Halicko Hered och Pijcke Hered vtij Södreffineland. — Etelä- ja Pohja-Suomeen jakautuneena Turun lääni esiintyy jo Birger Trollenkin verotileissä vuosilta 1463—1464 (BFH I, s. 321—356).

¹⁰ FMU V, s. 343: curati in Norfindia et Suderfindia - - -, de Sathagundia et ceteriori Nylandia et Tauastia.

¹¹ VA 9: 4—8 ja 57—60.

Kaiken kaikkiaan Etelä- ja Pohja-Suomi olivat siis myöhäiskeskiajalla aivan yhtä tunnettuja käsitteitä kuin itse Suomen maakunta. Kuvaavaa on, että esim. jonkin maatilan sijainti voitiin määrittellä: «Ylikylän talo Vehmaan pitäjässä Pohja-Suomessa» (1463) tai «Viikin talo Kemiön pitäjässä Etelä-Suomessa ja Turun läänissä» (1485) taikka että Turun ja Kokemäenkartanon läänien läntisintä rajaa sanottiin «Pohja-Suomen ja Ala-Satakunnan väliseksi maakunnanrajaksi» (1511).¹²

Kun näin oli laita myöhäiskeskiajalla, herää kysymys, oliko Suomen maakunta jo varhaiskeskiajallakin ollut samalla tavoin kahtia jakautuneena. Tätä kysymystä on käsitelty *Väinö Voionmaa*, ja hän on tullut siihen tulokseen, että Etelä-Suomi ja Pohja-Suomi ovat olleet kenties jo esihistoriallisia maanomistuspiirejä, joilla kummallakin on ollut asutusalueensa pohjoislaidoilla omat yhteiskorpensa.¹³ Myös *Juhani Rinne* on, tosin kantaansa yksityiskohtaisesti perustelematta, olettanut Etelä- ja Pohja-Suomen olleen jonkinlaisina aluekokonaisuuksina olemassa jo pakanuuden ajan lopulla.¹⁴ Tällaiseen mahdollisuuteen todella näyttäisikin viittaavan Etelä- ja Pohja-Suomen myöhäiskeskiaikaisten korvenomistusolojen huomattava erilaisuus. Jo 1300-luvulla tapaamme näet Pohja-Suomen korven jakautuneena moneksi pitäjänmetsäksi, jotka kaikki yläpäässään yhtyivät merkilliseen «seitsemän pitäjän rajaan», lähellä Yläneen Savojarveä sijainneeseen Kuhankuonon rajakiveen, kun taas Etelä-Suomen korpi oli silloin jaettuna alueelleen perustettujen uudiskylien kesken ja muodosti omia itsenäisiä korpipitäjiä.¹⁵ Houkuttelevaa olisi tulkita tällainen eroavuus siten, että kysymyksessä olisi kaksi muinaista maanomistusyhteisöä, jotka sitten keskiajan kuluessa olivat kumpikin jakaneet omat yhteiskorpensa kahdella aivan erilaisella tavalla.

¹² FMU IV, s. 216: mijnn gordh Ylekyle, liggiandis j Wemå soken j Norrfinne. — FMU V, s. 116: min gaard, som kallas Wijk liggiendis j Kynttae sokn j Swdhre fynne oc j Abo laen. — FMU VII, s. 172: landsrån emellan Norrfinland och Nedre Satakunta.

¹³ *Väinö Voionmaa*, Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos (Suomalaisen tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1911 I), s. 54, ja Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 141—142.

¹⁴ *Juhani Rinne*, Pyhä Henrik piispa ja marttyyri, s. 11—23.

¹⁵ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 149—161.

Se seikka, että Etelä- ja Pohja-Suomen välinen raja, joka kulki Aurajoen suusta äsken mainittuun Kuhankuonoon, halkoi ikivanhaa, jo ajanlaskumme alusta saakka asuttuna ollutta rintamaata, osoittanee kuitenkin, ettei Suomen maakunnan kahtiajako voi olla peräisin esihistorialliselta ajalta, koska silloiset nautintarajat säännöllisesti muodostuivat sellaisille asumattomille syrjäseuduille, joissa eri asutuskeskusten edut vähiten törmäsivät yhteen. Näin ollen Etelä- ja Pohja-Suomen myöhäiskeskiaikaisen korvenomistuksenkin erilaisuus selittyy vain maantieteellisistä seikoista johtuneeksi. Pohja-Suomen jokien latvoilla sijainneiden takamaiden jakamisen pitäjänmetsiksi aiheutti sikäläisten takamaiden ahdasalaisuus, Etelä-Suomen korven muodostumisen uudisasutusalueeksi taas tämänpuoleisen korven huomattava laajuus. Yhtenä syynä Pohja-Suomen pitäjänmetsien muodostamiseen, joka näyttää tapahtuneen 1300-luvun alussa, on voinut olla myös se, että siellä eri pitäjien talolliset ovat kruunun ryhtyessä takamaita asuttamaan ottaneet suorittaakseen lisäveron ja sillä tavoin saaneet omat takamaansa säilymään edelleen ominaan.¹⁶

Ei siis näytä olevan aihetta olettaa, että Suomen maakunta olisi jo varhaiskeskiajalla ollut jakautuneena Etelä- ja Pohja-Suomen alueisiin. Todennäköisintä on, että maakunnan kahtiajako on peräisin 1300-luvun alusta ja että Etelä- ja Pohja-Suomi ovat kruunun niihin aikoihin perustamia hallinnollisia aluemuodostelmia. Sanotun vuosisadan alkua nuorempia ne tuskin voivat olla, koska niistä vuonna 1386 puhutaan jo kuin vanhoista vakiintuneista alueyksiköistä ikään.

Etelä-Suomen alue

Aikaisemmin mainitussa Turun hiippakunnan kirkollisverojen selostuksessa vuodelta 1540 luetaan Etelä-Suomeen seuraavat kirkkopitäjät: Nauvo, Parainen, Sauvo, Kemiö, Perniö, Uskela, Halikko, Paimio, Marttila, Lieto, Piikkiö ja Kaarina, kun taas alueen naapuripitäjistä Korppoo, Rymättylä ja Maaria mainitaan Pohja-Suomeen, Pöytyä ja Loimaa Ala-Satakuntaan, Somero Ala-Hämeeseen sekä Lohja, Kar-

¹⁶ Oja, main. teos, s. 152—154.

jaa, Pohja ja Tenhola Uuteenmaahan kuuluvina.¹ Turun läänin maakirjassa vuodelta 1540 taas luetaan Etelä-Suomeen seuraavat nimismiespitäjät: Marttila, Paimio, Halikko, Muurla, Perniö, Kemiö, Lieto, Kaarina, Piikkiö, Sauvo, Nauvo ja Parainen naapuripitäjistä Korppoon, Rymättylän, Maarian ja Pöytyän kuuluessa Pohja-Suomeen; vastaavat Kokemäenkartanon, Hämeenlinnan ja Raaseporin läänien maakirjat puolestaan osoittavat, että pohjan- ja idänpuoleisista naapuripitäjistä Loimaa kuului Satakuntaan, Porras (Somero ja Tammela) Hämeeseen sekä Lohja, Pohja ja Tenhola Uuteenmaahan.²

Päällisin puolin katsoen nämä pitäjäluetelot näyttäisivät viittaavan siihen, että uuden ajan alkaessa Etelä-Suomi sekä kirkollisesti että hallinnollisesti käsitti saman alueen. Maakirjojen ja 1550-luvulla alkavien kymmenluetteloiden yksityiskohtainen tarkastelu kuitenkin osoittaa, ettei alue molemmissa tapauksissa suinkaan ollut sama, vaan että Etelä-Suomen rajoilla oli useita kyliä, jotka joko kirkollisesti tai hallinnollisesti jäivät alueen ulkopuolelle, vaikka ne toisessa mielessä kuuluivatkin Etelä-Suomeen.³ Nämä Etelä-Suomen kirkollisen ja hallinnollisen alueen poikkeavuudet olivat seuraavat:

Nykyisen Nauvon pitäjän Innamaan ja Sandholmin kylät kuuluivat kirkollisesti Etelä-Suomen Nauvoon, mutta hallinnollisesti Pohja-Suomen Korppooseen.

Koko Satavan saari sekä Hirvensalon saaren Sipsalon ja Unkilan kylät kuuluivat kirkollisesti Pohja-Suomen Maariaan, mutta hallinnollisesti Etelä-Suomen Kaarinaan ja Paraisiin.

Nykyisen Liedon pitäjän Kankareen, Kaurinkosken, Keppolan, Lomolan, Parikkalan, Punitun, Sikilän ja Tursaan kylät sekä nykyisen Auran pitäjän Järvenojan, Järykselän, Karviaisten, Käetyn, Laukkaniitun, Leikolan, Leinakkalan, Leppäkosken, Pitkäniitun, Prunkkalan, Seppälän, Simolan ja Skinnarlan kylät kuuluivat kirkollisesti Etelä-Suomen Lietoon, mutta hallinnollisesti Pohja-Suomen Pöytyään.

Nykyisen Pöytyän pitäjän Helttulan, Kaulanperän, Karhunojan ja Kumilan kylät kuuluivat kirkollisesti Ala-Satakunnan Pöytyään, mutta hallinnollisesti Etelä-Suomen Marttilaan.

¹ VA 9: 4—8 ja 57—60.

² VA 485, 1919, 2948 ja 3668.

³ VA 485 ja 637—638.

Nykyisen Someron pitäjän Häntälän, Kerkolan, Lautelan, Syvän-ojan, Talvisillan ja Terttilän kylät sekä nykyisen Somerniemen pitäjän Kaskiston ja Suojoen kylät kuuluivat kirkollisesti Ala-Hämeen Some-ron, mutta hallinnollisesti Etelä-Suomen Muurlaan.

Nykyisen Nummen pitäjän Leppäkorven kylä kuului kirkollisesti Uu- denmaan Lohjaan, mutta hallinnollisesti Etelä-Suomen Muurlaan.

Nykyisen Suomusjärven pitäjän alue Salmen kylää lukuun ottamatta sekä nykyisen Kiskon pitäjän Hongiston, Honkapyölin, Kaukurin, Kur- kelan, Lihdon, Metsolan, Sammalon, Sillanpään, Sorttilan, Tieksmäen, Toijan, Viiarin ja Vilikkalan kylät kuuluivat kirkollisesti Uudenmaan Pohjaan, mutta hallinnollisesti Etelä-Suomen Muurlaan ja Halikkoon.

Nykyisen Särkisalon pitäjän Gråbölen kylä sekä yksi talo nykyisestä Särkisalon pitäjän Hästön ja Perniön pitäjän Kestrikin (Gästerbyn), Lanviikin (Långvikin) ja Lapnasin (Lappnäsin) kylästä kuului kirkol- lisesti Etelä-Suomen Perniöön, mutta hallinnollisesti Uudenmaan Ten- holaan.

Tällä tavoin olivat siis eräät Etelä-Suomen rajakylät jakautuneet yhtäältä sen sekä toisaalta naapuriston kirkollisten ja hallinnollisten alueiden kesken 1500-luvun alkupuoliskolla. Olisi vain saatava selville, oliko tällainen aluejako jo kauankin ollut voimassa.

Vain yhdessä kohden saadaan tähän kysymykseen suora vastaus kes- kiaikaisista asiakirjoista. Someron rovastinkäräjien pöytäkirja vuodelta 1492 kertoo näet, että Häntälän, Kaskiston, Lautelan (Lautelan ja Terttilän), Rekijoenperän (Kerkolan), Suonkannon (Suojoen), Syvän- ojan ja Talvisillan kylät silloin siirrettiin Uskelan kirkkopitäjästä Some- ron kirkkopitäjään.⁴ Tämä siis todistaa, että sanotut kylät ovat alunperin sekä kirkollisesti että hallinnollisesti kuuluneet Etelä-Suomeen eivätkä millään tavoin Hämeeseen.

Niinkuin edempänä nähdään, Varsinais-Suomen nimismiespitäjät perustettiin vasta 1400-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, kun taas kirkkopitäjälaitos oli ikivanhaa perua. Tämän johdosta voidaan mel- koisen varmasti olettaa, että Nauvon ja Korppoon, Kaarinan ja Maa- rian, Liedon ja Pöytyän, Marttilan ja Pöytyän, Uskelan ja Lohjan, Us- kelan ja Pohjan sekä Perniön ja Tenholan välisillä alueilla kirkollinen

⁴ FMU V, s. 362. — *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 45—46.

raja oli vanhempi kuin hallinnollinen, toisin sanoen, että nykyisen Nauvon Innamaa ja Sandholm ovat ennen 1400-luvun alkua joka suhteessa kuuluneet Etelä-Suomen Nauvoon, nykyisen Liedon pohjoisosa ja nykyisen Auran eteläosa Etelä-Suomen Lietoon sekä nykyisten Särkisalon ja Perniön rajakylät Etelä-Suomen Perniöön, mutta Satava sitä vastoin Pohja-Suomen Maariaan, nykyisen Pöytyän itäkolkka Ala-Satakunnan Pöytyään, nykyisen Nummen Leppäkorpi Uudenmaan Lohjaan sekä nykyisten Suomusjärven ja Kiskon alueet Uudenmaan Pohjaan.

Mutta oliko näin jäljelle jäävä Etelä-Suomen alue sitten alkuperäinen? Tähän kysymykseen näyttää kiistattomasti voitavan antaa myönteinen vastaus ainoastaan alueen länsirajan osalta, toisin sanoen Nauvon, Paraisten, Kaarinan ja Liedon kohdalta. Kaikilla muilla ilman suunnilla sitä vastoin tapaamme sellaisia reuna-alueita, joiden alkuperäisestä kuulumisesta Etelä-Suomeen on esitettävissä erilaisia käsityksiä.

Jos jatkamme tarkastelua äsken aloitettua suuntaa noudattaen, tulee ensimmäisenä tämänlaatuisena alueena vastaamme Pöytyän tienoo. Niinkuin edellä huomautettiin, keskiajan lopulla Pöytyän pitäjä luettiin kirkollisesti Ala-Satakuntaan, mutta hallinnollisesti Pohja-Suomeen. Kaikesta päättäen kumpikaan aluejako ei kuitenkaan ole tällä kohdalla alkuperäinen. Pöytyän kirkkopitäjä laskettiin satakuntalaiseksi ilmeisesti vain siksi, että se käsitti muun ohella Yläneen alueen, joka lienee asutettu jo esihistoriallisen ajan lopulla lähinnä Eurasta käsin, ja Pöytyän nimismiespitäjä taas pohjasuomalaiseksi kaiketi yksinomaan sen takia, että siihen kuuluivat varsinaisen Pöytyän kylien lisäksi Nousiaisten Ojankulman sekä Vahdon ja Paattisten korpikylät, jotka asutushistoriallisesti olivat selviä Pohja-Suomen takamaita. Varsinainen Pöytyän kanta-alue sen sijaan näyttää alunperin kuuluneen Etelä-Suomen takamaahan. Tämän käsityksen puolesta puhuu useampikin seikka. Ensimmäkin Pöytyän alue tuli aivan samalla tavoin kuin Marttilan ja Muurlan uudispitäjien alueet keskiajan kuluessa kokonaan jaetuksi sinne perustettujen uudiskylien kesken ilman, että sen piiriin olisi jäänyt mitään Pohja-Suomelle tyypillistä pitäjänmetsää. Toiseksi Pöytyän keskiaikaisten kylien ja talojen nimet näyttävät osoittavan, että ne ovat enimmäkseen saaneet ensimmäiset asukkaansa Etelä-Suomen kantakylistä käsin.⁵ Kolmanneksi itse Pöytyän pitäjänkin nimen voidaan olettaa johtuneen

⁵ Vrt. lukua Mantereen myöhäiskeskiaikainen uudisasutus.

lähinnä Perttelin Pöytiön (1500-luvulla usein Pöytyä) esihistoriallisen kylän nimestä. Neljänneksi Liedon ja Maarian rajalla Pöytyän alueen itäpuolella jo keskiajalla tavattava rajapaikan nimi Halikonsuonnummi viittaa halikkolaisten muinaisiin maanomistuksiin tällä taholla.⁶ Viidenneksi Pohja-Suomen ja Ala-Satakunnan rajan ilmoitetaan kaikissa 1400-luvun asiakirjoissa päättyvän idässä Kuhankuonoon, joten sen ilmeisesti ei katsottu vanhastaan enää jatkuneen Pöytyän ohi.⁷ Ja kuudenneksi Turun läänin kirkollisverojen selostuksessa vuosilta 1542—1543 Pöytyä on sijoitettuna eteläsuomalaisten Marttilan ja Liedon pitäjäin väliin eikä pohjasuomalaisten, puhumattakaan satakuntalaisten pitäjäin joukkoon.⁸ Kaikki nämä tosiasiat olisivat vaikeasti selitettävissä, ellei Pöytyän tienoo olisi alunperin ollut Etelä-Suomen alueeseen luettu.

Etelä-Suomen pohjoisrajan vanhuudesta Marttilan ja Loimaan pitäjäin välisen osuuden kohdalta ei liene olemassa mitään epäilyjä, mutta sitä enemmän on niitä esitetty Uskelan, Halikon ja Perniön pitäjäin alkuperäisen Etelä-Suomeen kuulumisen osalta. *Jalmari Jaakkola* on näet olettanut, että koko Halikonlahden seutu on muinoin kuulunut Hämeeseen ja vasta jolloinkin 1200-luvun jälkipuoliskolla tullut liitetyksi Suomen maakunnan yhteyteen.⁹ Aiheemme kannalta on välttämätöntä yksityiskohtaisesti tarkastella tämän teorian paikkansapitävyyttä.

Jaakkolan lähtökohtana on ajatus, että sellaiset kylännimet kuin Uskelan Hämeenkylä, Kuusjoen Hämäläinen, Perniön Hämeenkylä ja Kemiön Tavastrona sekä Perniön Suomenkylä, Särkisalon Finby ja Dragsjärdin Finnehova todistaisivat Halikonlahden seudulla muinoin olleen ikivanhan hämäläisen asutuksen ja sen seassa joitakin varsinaissuomalaisten tulokkaiden perustamia uudiskylä. Hämäläiseen kanta-asutukseen viittaa hänen mielestään seudun muukin vanhin paikan-

⁶ Vrt. lukua Etelä-Suomen rajat.

⁷ Vrt. lukua Etelä-Suomen rajat.

⁸ VA 6. Selostuksessa luetellaan ensin Pohja-Suomen suomalaispitäjät Maariasta Laitilaan ja ruotsalaispitäjät Taivassalosta Korppooseen sekä sitten Etelä-Suomen ruotsalaispitäjät Nauvosta Kemiöön ja suomalaispitäjät Perniöstä Kaarinaan. Näyttää siis siltä, että Pöytyä, joka vielä vuonna 1540 oli kirkollisesti luettu Ala-Satakuntaan, jo vuonna 1542 kuului kirkollisesti Etelä-Suomeen.

⁹ *Jalmari Jaakkola*, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, s. 15—19, ja Suomen varhaishistoria, s. 206—222.

nimistö, mistä hän on poiminut lukuisia sellaisia nimiä, joilla on vastineensa eri puolilla Hämettä. Varsinaisina päätodisteina Halikonlahden tienoon kuulumisesta muinaiseen Hämeeseen Jaakkola kuitenkin käyttää Halikossa vuonna 1540 mainittua niitynnimeä Tauastkymä ja vuosina 1352, 1440 ja 1540 mainittua kylännimeä Kinnaemplaes, Kynnepälax, Kynnyblax, joiden hän Tavastkymeksi ja Kymenpäälahdeksi tulkitseminaan katsoo osoittavan, että Halikonlahden perukassa on sijainnut se «hämäläisten satama» (portus tavastorum), johon Birger-jaarlin ristiretki kronikkatietojen mukaan suuntautui. Tämän pelkän paikan-nimiaineiston lisäksi Jaakkolalla on käsityksensä tukena yksi ainoa vuodelta 1506 peräisin oleva asiakirjatieto, jonka mukaan eräs «Salon pitäjässä Hämeessä» syntynyt varas tuomittiin Tukholman raastuvanoikeudessa kuolemaan.¹⁰

Ryhdyttäessä tarkastamaan Jaakkolan teorian kestävyyttä on ensimmäiseksi huomautettava, ettei teorialle ole ilmaantunut historiantutkijoittemme keskuudesta yhtään kannattajaa. Päin vastoin mm. *J. Leppäaho* ja *R. Rosén* ovat maamme rautakautta ja varhaiskeskiaikaa koskevissa yleisesityksissään tulleet siihen tulokseen, etteivät mitkään tunnetut tosiasiat puhu Halikonlahden seudun muinaisen hämäläisyyden puolesta.¹¹ Siitä huolimatta on syytä lähemmin silmätä Jaakkolan käyttämää todistusaineistoa. Tällöin siitä saa heti jättää enimmän osan syrjään. Ensinnäkään äsken mainittu Tukholman raastuvanoikeuden päätös vuodelta 1506 ei riitä kertomaan mitään Halikonlahden tienoon muinaisesta Hämeeseen kuulumisesta, koska ei ole ollenkaan varmaa, että siinä mainittu «Salon pitäjä» tarkoittaa tšekäläistä Salon kappelia, ja koska Tukholmassa ei läheskään aina voitu olla selvillä siitä, mihin maakuntaan mikin suomalainen paikkakunta kuului. Perniön Suomenkylä taas on parhaiten selitettävissä muistoksi asutuksen alkua ajoilta, jolloin suomalaiset tulokkaat tunkeutuivat täällä vanhastaan oleskelleiden lappalaisten nautintamaille, Särkisalon Finby ja Dragsfjärdin Finnehova niiltä keskiajan vuosisadoilta, jolloin ruotsalaiset ja suomalaiset uudisasukkaat rinnakkain valtasivat maakuntamme saaristoa, sekä Uskelan Hämeenkylä, Kuusjoen Hämäläinen, Perniön Hämeenkylä ja Kemiön Tavastrona joltakin ajankohdalta, jolloin hämäläisiäkin tulokkaita eksyi

¹⁰ FMU VI, s. 426: i Salu socken i Taffuesta landh.

¹¹ Suomen historian käsikirja I, s. 93 ja 118.

suomalaisten ja ruotsalaisten uudisasukkaiden joukkoon. Ja se, että Halikonlahden seudulla ja Hämeessä on lukematon määrä samanlaisia paikannimiä, johtuu yksinkertaisesti siitä, että kummallakin taholla on jo lähes kaksituhatta vuotta asunut suurin piirtein samaa kieltä puhuvaa väestöä, jonka nimenantotavatkin ovat tietysti olleet suunnilleen samanlaiset.

Entä sitten Tavastkyymi ja Kymenpäälahti, jonka nimisten paikkojen Jaakkola on olettanut vielä vuonna 1540 olleen Halikonlahden rannoilla todistamassa muinaisen hämäläisten sataman sijaintia? Epäilemättä oletamus on erheellinen. Se kylä, jota Jaakkola kutsuu Kymenpäälahdeksi, on tosin sijainnut Halikonlahden rannalla nykyisen Halikon Meisalan vieressä, mutta sen nimi on ollut *Kynneppälahti*, mikä merkitsee samaa kuin 'jalavalahti'.¹² Vuoden 1540 maakirjan mainitsema 'Tauastkymä' sitä vastoin on sijainnut neljän peninkulman päässä merestä, kaukana korvessa nykyisten Kiikalan ja Someron pitäjien rajalla.

Sanotussa maakirjassa on Halikon Majalan Tuomas Ollinpojan ja Joensuun kartanon vävyn Niilo Boijen omistamaksi ilmoitettu 'Tauastkymä' niminen niitty yhdessä erään toisen, Kiikalanpyöliksi (Kiikala-böle) kutsutun asumattoman maankappaleen kanssa merkitty Halikon pitäjän kohdalle, Majalan kylän perään.¹³ Kun nyt eräistä myöhemmistä asiakirjoista saamme tietää, että samainen Kiikalanpyöli eli Krappenpyöli sijaitsi nykyisen Kiikalan pitäjän Kiikalan kylän alueella¹⁴, on luonnollista etsiä myös 'Tauastkymä' samoilta seuduilta. Nykyisen Kiikalan pitäjän Hirvelän kylän alueelta läheltä Someron rajaa löydämmekin sekä harvinaiset nimet *Kymänpelto*, *Kymänketo* ja *Kymäntausta* että Vakkurinmaa eli Vakkurinpyöli nimisen ulkopalstan, joka muinoin on kuulunut Halikon Joensuun kartanolle.¹⁵ Ei ole vähintä-

¹² *Kustaa Vilkuna*, Valtiollinen varhaishistoriamme (Suomalainen Suomi 1935), s. 315. — Muita suomalaisia Kynneppä-alkuisia paikannimiä on ollut esim. Kokemäen pappilan 'Kynnepäsaari eller Frouvanluoto' vuonna 1630 (Kokemäen kirkonarkisto, Kyrckiones Book i Cumo Sochn 1630); vrt. *Johan Adolf Lindström*, Kumo socken uti historiskt hänseende (Suomi 1860), s. 327.

¹³ VA 485: 176.

¹⁴ VA cc 3: 228 ja cc 7: 198. — Vrt. Iukua Autiopyölit ja ulkoveromaat.

¹⁵ MHA. A 91 a: 3 (Hirvelän kylän isojakokartta ja -asiakirjat 1791). — VA. Handlingar rörande Armfeltiska gods I: asiakirjat 14. 8. 1536 ja 10. 5.

kään epäilystä siitä, etteikö kysymyksessä oleva vuoden 1540 'Tauastkymä' olisi sijainnut juuri täällä. Epävarmaksi vain jää, onko kirjoitusmuodon 'Tauastkymä' pohjana ollut paikannimi Kymäntausta vaiko jokin sentapainen vanhempi nimi kuin esim. Hämeenkymä. Viimeksi mainittuun mahdollisuuteen voisivat viitata lähitienoon monet Hämenimet, joihin kohta palaamme. Oletettavasta puoliruotsalaisesta väänöksestä Tavastkymä taas saattaisi johtua sellainen kummallinen Hirvelän kylän paikannimi kuin Taverinsuo.¹⁶

Tultuamme näin siihen tulokseen, että Jaakkolan teoria Halikonlahden seudun muinaisesta hämäläisyydestä on perusteeton, on ratkaistava kysymys, missä Etelä-Suomen ja Hämeen alkuperäinen raja sitten on kulkenut. Löydämmekin sen juuri äsken mainitun 'Tauastkymän' seudulta, samalta paikalta, missä kirkollisen Suomen ja Hämeen raja sijaitsi vuoteen 1492 ja hallinnollinen lääninraja aina vuoteen 1870, toisin sanoen nykyisten Someron ja Somerniemen pitäjien eteläosista. Tämän osoittavat sitovasti eräät sikäläiset vanhat paikannimet, jotka noudattelevat Paimionjoen ja Uskelanjoen välistä vedenjakajaa sen päästä päähän. Siten on lännestä lukien Kosken Patakosken ja Someron Pitkäjärven yhtymäkohdassa lähellä Someron Kerkolan kylän pohjoisrajaa *Hämeenoja* ja *Hämeenvaha*, Someron Häntälän ja Härkälän kylien rajalla *Suomenoja*, Someron Talvisillan ja Härkälän kylien rajalla *Hämeenraja* ja heti sen eteläpuolella Talvisillan takamaalla *Suomenpäänkorpi* ja *Suomenpäänniutu*, Somerniemen Oinasjärven kylän takamaalla sen ja Mäyrämäen kylän välisen Vainosvahan rajakiven vieressä *Suomenhuhta* sekä Somerniemen Härjänojan kylän takamaalla *Hämeenhuhta*.¹⁷

Niinkuin edellä mainittiin, Etelä-Suomen itäsyryllä kulki 1400-luvun kirkollinen raja huomattavasti lännempänä kuin hallinnollinen. Tällä kohdalla voidaan kuitenkin väittää, että sanottu kirkollinen raja oli myöhäsyntyinen, kun taas hallinnollinen raja noudatti sitä suuntaa, joka alunperin oli muodostanut myös kirkollisen rajan. Keskiajan maanomistus- ja asutushistorialliset seikat viittaavat näet yhtäpitävästi siihen,

1581. — V. J. Kallio, Halikon historia, s. 253—254. — Aulis Oja, Tilusten omistus (Someron historia I), s. 112—114. — Vrt. lukua Autiopyölit ja ulko-veromaat.

¹⁶ MHA. A 91 a: 3.

¹⁷ Aulis Oja, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 15.

että ne nykyisen Suomusjärven ja läntisen Kiskon alueet, jotka 1400-luvulla kuuluivat hallinnollisesti Etelä-Suomen Muurlaan ja Halikkoon, olivat alkuaankin olleet Uskelan, Halikon ja Perniön pitäjien takamaita. Syytä siihen, että ne myöhemmin kuuluivat kirkollisesti Uudenmaan Pohjan pitäjään, oli vain se, että Pohjan pitäjän Kiskon kappelikirkon tultua perustetuksi aivan lähelle maakuntien rajaa sitä olivat ruvenneet käyttämään myös Etelä-Suomen puolella sijainneet uudiskylät, joista oli paljon pitempi matka Uskelan ja Perniön vanhoihin emäkirkkoihin kuin uuteen Kiskon kappelikirkkoon. Täällä oli siis toista vuosisataa aikaisemmin käynyt samalla tavoin kuin Uskelan pohjoiskolkassa vuonna 1492, jolloin sen uudiskylät juuri lyhemmän kirkkomatkan takia siirrettiin Someron kirkkopitäjään jäädäkseen kuitenkin hallinnollisesti vanhan kanta-asutuksensa yhteyteen. Maantieteellisten seikkojen perusteella näyttää niinkään siltä, että nykyisen Nummen Leppäkorpi-kin on alunperin kuulunut Uskelaan ja vasta myöhemmin siirretty lähemmän Lohjan kirkon alaisuuteen.

Tarkastelumme lopputulokseksi siis jää, että Etelä-Suomen äärimäisinä alueina ovat alkuaan olleet lännessä Nauvo, Parainen, Kaarina ja Lieto, pohjoisessa Pöytyä, Marttila ja nykyiset eteläinen Somero ja läntisin Nummi sekä idässä nykyiset Kiikala, Suomusjärvi ja läntinen Kisko ynnä silloiset Perniö ja Kemiö.¹⁸

Lopuksi on huomautettava, että samojen Hämeen ja Uudenmaan vastaisten rajojen olemassaololle jo varhaiskeskiajalla saattaa antaa lisätukea vielä eräs tähän asti mainitsematta jäänyt seikka: Etelä-Suomen silloisille rajoille oletettu suojavarustusjärjestelmä. Niinkuin tämän kirjoittaja on toisessa yhteydessä esittänyt, Etelä-Suomesta Hämeeseen johdaneiden muinaisteiden varsilta on tavattavissa lukuisa määrä perimätietojen ja paikannimien säilyttämiä muistoja kokonaisuudesta linnasikermästä, Ikkalan, Vauraan, Helttulan, Kyrön, Vellonlinnan, Kaupinlinnan ja Hevonlinnan 'linnoista', joita ei voitane tulkita muiksi kuin varhaiskeskiajan kristityn Etelä-Suomen rajavarustuksiksi pakanallista

¹⁸ Esihistoriallisena aikana Suomen maakunnan alue näyttää idässä ulottuneen huomattavasti pitemmälle ja käsittäneen ainakin Karjaan ja Lohjan seudut (*A. M. Tallgren*, Suomen muinaisuus, s. 159—163; *Gunvor Kerkkonen*, Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden, s. 273 ja *Karis socken från forntiden till våra dagar III*, Medeltiden, s. 102—105).

Hämettä vastaan.¹⁹ Mikäli käsitys pitää paikkansa, voitaisiin tähän linnaketjuun lisätä vielä muutama Hevonlinnaa ja Kaupinlinnaa itäisempikin varustus. Niitä saattaisivat edustaa sellaiset 1700-luvulla karttoihin merkityt paikannimet kuin Someron Saarentaan *Linnamäki*, Somerniemen Jakkulan *Linnamäki* ja *Tokhuusi*, Kiikalan Kiikalankylän *Nevaskantsi*, Suomensjärven Kettulan *Linnanmäki*, Kiskon Kaukurin *Vartiomäki* ja Perniön Väärän *Taketti*, joiden osoittamat paikat järjestään sijaitsivat Etelä-Suomesta Hämeeseen ja Uudellemaalle johtaneiden vanhojen teiden varsilla.²⁰

Etelä-Suomen rajat

Saatuamme selville, mitä alueita Etelä-Suomi keskiajalla käsitti, on vielä syytä yksityiskohtaisesti tarkastaa, minkä paikkojen kautta tämän maakunnanosan ja sen naapurialueiden välinen raja milläkin ilman-suunnalla kulki.

Ainoa keskiaikainen tieto Etelä- ja Pohja-Suomen rajasta Turun saariston piirissä sisältyy Turun maanoikeuden vuonna 1488 antamaan tuomioon, jonka mukaan Airiston selkä oli jaettuna kummankin «laamannikunnan» kesken siten, että raja alkoi Rymättylän Krampinsalmesta ja päättyi lähellä Isoa-Pukkia Ruissalon ja Hirvensalon välisessä salmessa olevaan Rautakariin.¹

Airistolta Etelä- ja Pohja-Suomen raja tuli merensalmia myöten Aurajoen suuhun ja jatkui sitten jokea pitkin Kuralankoskeen ja siitä Aurajoen ja Vähäjoen välistä vedenjakajaa pitkin Kuhankuonon rajakiveen. Kuralankosken ja Kuhankuonon välisestä rajalinjasta, jonka itäpuolella olivat Kaarinan ja Liedon kylien maat sekä länsipuolella

¹⁹ *Aulis Oja*, Varsinais-Suomen takamaan tarulinnat (Turun Historiallinen Arkisto IX).

²⁰ *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 20—21. — MHA. A 86 B: 4, A 91: 8 sekä A 92: 12 ja 14. — Tokhuusi lienee väännös nimestä Stockhus (hirsivarustus) ja Taketti nimestä Staket (paaluaitaus).

¹ FMU V, s. 217. — *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 183—186.

Keskiaikaisen Etelä-Suomen alue ja rajat. Rajapaikat: 1. Kuralankoski, 2. Kuhankuono, 3. Ordenojan Perälähte, 4. Partavaha, 5. Hevonlinnanotsa, 6. Pirttiniemennenä, 7. Laurinsaari, 8. Vainovaha, 9. Herakanlähde ja 10. Pitkäpaasi.

Maarian pitäjän alue, on lukuisia asiakirjatietoja jo keskiajalta, vuodesta 1410 lähtien. Niiden mukaan rajan kiintopisteinä olivat Muusammas, Vainohattu eli Harmaavaha, Laakkarinvuori, Jortinkallio ja Kuivalatva Liedon Pahkaloukkaan jakokunnan kohdalla, Halkivaha Liedon Pahkaloukkaan ja Tammentaan jakokuntien yhtymäkohdassa, Lällinlähde ja Halikonsuonnummi Liedon Tammentaan jakokunnan kohdalla, Vahtermäki Liedon Tammentaan jakokunnan ja Karviaisten kylän yhtymäkohdassa, Maansillanpää Liedon Karviaisten kylän koh-

dalla sekä Ihavanhaara ja Pyykorvennummi Liedon pitäjän Ihavan ulkoveromaan kohdalla.²

Kuhankuonon kuulisasta «seitsemän pitäjän rajasta» lähtien noudatteli varsinaisten Pöytyän kylien ja ison Yläneen jakokunnan välinen raja, jota edellä on oletettu vanhaksi Etelä-Suomen ja Satakunnan rajaksi, Aurajoen ja Yläneenjoen välistä vedenjakajaa. Tästäkin rajasta on jo keskiaikaisia asiakirjatietoja. Eräissä vuosina 1432 ja 1466 annetuissa tuomioissa luetaan näet rajapaikkoina Kuhankuonosta lukien Pöytyänsuonpään Kivisilta ja Ordenojan Perälähde.³ Näistä paikoista sijaitsee Pöytyänsuonpään Kivisilta siinä, missä Pöytyän Ojan ja Ordenojan välinen raja kohtaa Yläneen rajan, Ordenojan Perälähde taas nykyisten Pöytyän, Yläneen ja Oripään pitäjien yhtymäkohdassa.⁴

Ordenojan Perälähteellä kysymyksessä oleva raja, jonka pääsuuntana tähän saakka oli ollut milloin pohjoinen, milloin koillinen, kääntyi kaakkoon, kulki Aurajoen laakson yli ja lähti seuraamaan Karhunojan ja Niinijoen välistä vedenjakajaa. Sen lounaispuolelle jäi Pöytyän pitäjän ja koillispuolelle Loimaan pitäjän alue. Tästä rajanosasta ei näytä säilyneen muita keskiaikaisia tietoja kuin eräs päiväämätön, kaikesta päättäen 1400-luvulta peräisin oleva rajaluettelo, joka mainitsee Ala-Satakunnan eteläisinä rajapaikkoina mm. Ketunkiven, Härjänvahan, Puolimatkanmäen ja Partavahan.⁵ Asianomaisten kylien isonjaonkarttojen mukaan rajan polvipaikkoina olivat vanhastaan Ketunkivi, Kolikonsilta, Vehkakallio, Härjänvaha, Varkaansaari, Puolimatkanmäki ja Partavaha. Näistä Ketunkivi sijaitsee Pöytyän Ordenojan ja Haverin maiden yhtymäkohdassa, Kolikonsilta Pöytyän Haverin ja Pihlavan maiden yhtymäkohdassa ja Vehkakallio Pihlavan maiden kohdalla, kaikki kolme nykyisen Oripään pitäjän etelärajalla, Härjänvaha nykyisten Pöytyän, Oripään ja Loimaan pitäjien yhtymäkohdassa, Varkaansaari Pöytyän Pihlavan ja Helttulan maiden yhtymäkohdassa Loimaan pitäjän rajalla, Puolimatkanmäki nykyisten Pöytyän, Loimaan ja Mellilän pi-

² REA, s. 239 ja 473. — FMU IV, s. 464. — *Oja*, main. teos, s. 154—157.

³ FMU III, s. 39, ja IV, s. 262.

⁴ MHA. A 57: 7 ja 18.

⁵ *Aarno Malin*, Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvuilta (Satakunta VI), s. 133. Räfssksinssten = Ketunvaha, Harianuaha = Härjänvaha.

täjien yhtymäkohdassa sekä Partavaha nykyisten Marttilan, Pöytyän ja Mellilän pitäjien yhtymäkohdassa.⁶

Partavahasta lähdettyään Marttilan ja Loimaan pitäjien vanha raja seuraili Paimionjoen ja Niinijoen välistä vedenjakajaa kulkiens ensin vähän matkaa itään ja kääntyen sitten koilliseen. Tätäkin rajanosaa koskettelee äsken mainittu 1400-luvun päiväämätön rajaluettelo ja mainitsee sen kiintopisteiksi Partavahan, Hevonlinnanotsan, Karhunkuljun, Kaikonkosken ja Pirttiniemen.⁷ Muuan laamannintuomio vuodelta 1537 vahvisti tämän rajan.⁸ Luetteluista rajapaikoista Hevonlinnanotsa sijaitsee nykyisen Kosken Partelan ja Jättälän maiden yhtymäkohdassa, Karhunkulju nykyisen Kosken Vähänsorvaston ja Isonsorvaston maiden yhtymäkohdassa ja Kaikonkoski nykyisen Kosken Isonsorvaston alueen kohdalla, kaikki kolme nykyisen Mellilän pitäjän rajalla, sekä Pirttiniemi nykyisten Kosken, Mellilän, Loimaan, Ypäjän ja Someron pitäjien yhtymäkohdassa.⁹

Pirttiniemeen eli Pirttiniemennenään, joka mainitaan säilyneissä asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1489, päättyi Etelä-Suomen ja Satakunnan välinen maakunnanraja. Siitä alkanut Etelä-Suomen ja Hämeen maakunnanrajan alkujakso, joka samalla oli Marttilan ja Someron pitäjien rajana, suuntautui etelään, ylitti Paimionjoen laakson ja tuli Paimionjoen ja Uskelanjoen välisellä vedenjakajalla sijaitsevaan Laurinsaareen. Pirttiniemen ja Paimionjoen Vilusoiansuun välisestä rajanosasta ei ole keskiaikaisia tietoja, mutta Paimionjoen eteläpuolella kertoo muuan noin vuonna 1476 annettu tuomio rajan kulkeneen Vinnarinojansuusta Laviämäen ja Lehtisaaren kautta Laurinsaareen.¹⁰ Kolme ensin mainittua paikkaa sijaitsee nykyisen Someron Pitkäjärven kylän alueella, neljäs taas nykyisen Kosken Tapalan ja Patakosken sekä Someron Pitkäjärven ja Kerkolan maiden yhtymäkohdassa.¹¹

Laurinsaareessa vanha Etelä-Suomen ja Hämeen raja kääntyi itäkaakkoon ja kulki sitten nykyisen Someron ja Somerniemen pitäjien

⁶ MHA. A 57: 7 ja 17—20.

⁷ *Malin*, main. kirjoitus, s. 133.

⁸ MHA. A 61: 1.

⁹ *Aulis Oja*, Kosken T.I. seurakunta 1647—1947, s. 16—18.

¹⁰ VA. öö 3: 100—105. — Vuosilukuun nähden ks. *Oja*, main. teos, s. 171.

¹¹ *Aulis Oja*, Kosken T.I. seurakunta 1647—1947, s. 18—19, ja Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 35—36.

eteläosan halki Uskelanjoen ja Paimionjoen välistä vedenjakajaa pitkin aina Nummenjoen latvoille saakka. Sen kiintopisteistä mainitaan keski-ajan ja uuden ajan alkuvuosien asiakirjoissa seuraavat: vuonna 1536 Savikankare ja Pälikönkiuas, vuonna 1531 Härkäsuonsaari ja Säipänkivikoko, vuonna 1511 Vainovaha sekä vuonna 1449 Hosioisojanhaara, Suodentaipale, Sampas ja Pitkäpaasi.¹² Näistä rajapaikoista Savikankare ja Pälikönkiuas sijaitsevat nykyisen Kiikalan Hirvelän pohjoisrajalla, Härkäsuonsaari ja Säipänkivikoko nykyisen Somerniemen Kas-kiston pohjoisrajalla, Vainovaha nykyisen Somerniemen Mäyrämäen koillisnurkassa, Hosioisojanhaara, Suodentaipale ja Sampas nykyisen Nummen Leppäkorven pohjoisrajalla ja Pitkäpaasi nykyisen Nummen Leppäkorven ja Sierlan sekä Somerniemen Viuvalan ja Oinasjärven yhtymäkohdassa.¹³

Pitkäänpaateen loppui länsi-luoteesta tuleva Etelä-Suomen ja Hämeen raja, ja siitä alkoi lounaaseen suuntautuva Etelä-Suomen ja Uudenmaan raja. Sen sijaan, että tähän asti selostetut Etelä-Suomen rajat Pohja-Suomea, Ala-Satakuntaa ja Hämettä vastaan kulkivat yleensä vedenjakajia pitkin, tämä Uudenmaan vastainen raja seuraili enimmäkseen vesireittejä, ensin Lohjanjärven läntisiä latvavesiä ja sitten Kiskonjoen vesistöä. Kummallista kyllä, koko tästä pitkästä rajasta on säilynyt yksi ainoa keskiaikainen asiakirjatieto. Eräässä vuonna 1427 annetussa tuomiossa mainitaan näet, että Enäjärvessä sijaitsevat Isosaari, Rusarinkorkia ja Kaksoisensaari olivat rajapaikkoja Turun läänin Laidiken ja Taipaleen kylien sekä Raaseporin läänin Kiikalan kylän välillä; nykyään Laidike ja Taipale kuuluvat Suomusjärven pitäjään ja Kiikala Sammatin pitäjään.¹⁴ Isojakokartoista saadaan kuitenkin tietää kysymyksessä olevan Uudenmaan vastaisenkin rajan vanhat kiintopisteet. Nykyisen Nummen Leppäkorven alue rajoittui idässä ensin Pitkänpaaden ja Heinäjoensuun välisellä osalla Nummenjokeen ja sitten Heinäjoensuun ja Vajohongan väliseen maalinjaan.¹⁵ Vajohongasta alkoi nykyisen Suo-

¹² VA. cc 6: 482, cc 8: 6. 10. 1679 § 14 ja cc 51: 276. — VA. Piikkiö 5: 13. 11. 1672 § 16 ja 23.

¹³ *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 36—38.

¹⁴ FMU II, s. 378—379. Rusaam hägd = Rusarin högd = Rusarinkorkia (vrt. MHA. A 92 a: 25); tije räär = tre räär.

¹⁵ VA. Turun läänin rajakartta 7. — MHA. A 91 a: 2.

musjärven Kettulan alue, jota erottivat nykyisen Nummen kylien maista Vajohongan lisäksi Lautakallio, Härjänkurkku ja Rounionmäki.¹⁶ Nykyisen Suomensjärven Lahnajärven rajapaikkoina nykyisen Sammatin kyliä vastaan olivat Rounionmäki ja Muurahaispesä, joka viimeksi mainittu tunnetaan jo eräästä vuonna 1557 annetusta tuomiosta.¹⁷ Nykyisen Suomensjärven Laidiken, Suomensjärven ja Taipaleen itäraja nykyisen Sammatin kyliä ja nykyisen Suomensjärven Salmea vastaan kulki Muurahaispesästä Enäjärveä pitkin Papinkantoon; tällä rajalla olivat vuonna 1427 mainitut Isosaari, Rusarinkorkia ja Kaksoisensaari, joista äsken oli puhetta.¹⁸ Nykyisen Suomensjärven Salittua erotti nykyisen Suomensjärven Salmesta, nykyisen Karjalohjan Nummijärvestä ja nykyisen Kiskon Leilästä niinikään vesiraja, joka alkoi Enäjärven Papinkannosta sekä kulki Enäjärven Karvasaaren ja Pyhälammin Heinäsaaren kautta Pyhälammin Rajasiltaan; Heinäsaari ja Rajasilta mainitaan asiakirjoissa jo vuonna 1583.¹⁹ Läntisen Kiskon Kurkelan, Liuhdon, Sorttilan ja Viiarin rajapaikkoina itäisen Kiskon Leilää, Jylyä, Ylöt-kylää ja Kavastoa vastaan olivat Kiskonjoen vesistön Rajasilta, Numjoenkoski, Patajoenkoski, Laukkarinkoski, Kuljunojansuu, Äijänperkiö ja Maaniitunlähde, joista kolme ensimmäistä mainitaan vuonna 1583, kaksi seuraavaa vuonna 1576 ja viimeinen jo vuonna 1560.²⁰ Maaniitunlähteestä alkaen erottivat läntisen Kiskon Toijaa, Kaukuria ja Honkapyöliä itäisen Kiskon Kirkonkylästä, Haapaniemestä, Kajalasta, Marjaniemestä, Lapista ja Aijalasta ensin Kirkkojärvi ja sitten siitä jatkuva Kiskonjoki, joka edelleen muodosti Perniön ja Tenholan pitäjien välisen rajan aina Perniön Latokartanon ja Vähänkuuston sekä Tenholan Alaspään yhtymäkohtaan saakka. Siitä raja poikkesi joen eteläpuolelle, kulki halki sikäläisen järvi- ja vuorialueen, tuli merenrantaan Hummelvikenissä ja jatkui sitten Särkisalon ja Bromarvin saaristojen välisiä salmia pitkin ulkomerelle. Kiskonjoen ja Hummelvikenin välisen rajan polvipaikoista mainitsevat isojakokartat nimiltään vain valtamaantien

¹⁶ MHA. A 92: 12.

¹⁷ MHA. A 92: 7.

¹⁸ MHA. A 92: 11 ja A 92 a: 25.

¹⁹ MHA. A 92: 13 ja A 92 a: 21.

²⁰ MHA. A 92: 20 sekä A 92 a: 21 ja 24.

varrella olevan Pitäjänristin ja Puopyölinjärvessä sijaitsevan Rajaholman, jotka kummatkin erottivat ison Latokartanon jakokunnan aluetta Tenholan kylien maista.²¹

Edellä selostettujen rajojen — Pohja-Suomen itärajan, Satakunnan ja Hämeen etelärajojen sekä Uudenmaan länsirajan — sisäpuolelle jäi siis se keskiaikainen Etelä-Suomi, jonka asutuksen ja aluejakojen vaihteita seuraavassa tarkastellaan.

²¹ MHA. A 86: 13.

Etelä-Suomen asutus

Esihistoriallinen asutus

Muinaistieteellinen tutkimus on tähän mennessä tullut siihen tulokseen, että vanhimmat rautakautiset, Suomenlahden eteläpuolelta saapuneiden suomalaisten tulokkaiden perustamat asutukset Aurajoen ja Kiskonjoen välisellä rannikolla, myöhemmän Etelä-Suomen alueella, ovat sijainneet Piikkiönjoen, Paimionjoen, Uskelanjoen ja Perniönjoen varsilla, lähellä jokien suita. Näistä varhaisista asutuksista kertovat Piikkiön Rungon, Paimion Askalan, Uskelan Isonkylän ja Perniön Lupajan kalmistot, joista ensin mainittu on otettu käytäntöön jo vanhemmalla roomalaisella rautakaudella (Kr.s.—200 j.Kr.), muut nuoremmalla roomalaisella rautakaudella (200—400 j.Kr.).¹

Viikinkiajalta (800—1050) ja ristiretkiajalta (1050—1150) peräisin olevat kalmistot ja mäkilinnat puolestaan osoittavat, että alueen asutus oli rautakauden kuluessa huomattavasti tihentynyt, vallannut uusia jokilaaksoja ja levinnyt vanhoissakin entistä ylemmäksi rannikolta. Tämän-aikaisia kalmistoja ja muinaislinnoja on todettu ainakin seuraavista kylistä:

Aurajoen laaksossa Kuralan, Sauvalan, Loukinaisten, Mäkkylän, Nautelan ja Vintalan kalmistot sekä Samppalinnan, Vanhanlinnan, Kaskalan ja Viikan mäkilinnat,

Piikkiönjoen laaksossa Moision kalmisto ja Huttalan mäkilinna,

Paimionjoen laaksossa Sievolan kalmisto sekä Nakolinnan ja Lopen mäkilinnat,

Sauvonjoen laaksossa Salmen ja Kirkonkylän kalmistot sekä Isonheikoisten mäkilinna,

¹ *Ella Kivikoski*, Suomen rautakauden kuvasto I, s. 10.

Ruonanjoen laaksossa Pöylän mäkilinna,
Kokkilansalmen rannalla Tammentaan kalmisto,
Immаланjoen laaksossa Pailinnan mäkilinna,

Halikonjoen laaksossa Joensuun, Rikalan, Kirkonkylän, Mustamäen ja Kihisten kalmistot sekä Rikalan ja Häävälän mäkilinnat,

Uskelanjoen laaksossa Salon, Isonkylän, Tattulan ja Vihmalon kalmistot sekä Hakostaron, Isonkylän ja Veitakkalan mäkilinnat,

Perniönjoen laaksossa Lupajan, Paarskylän, Arpalahden, Yliskylän, Pohjankylän ja Äijälän kalmistot sekä Kuhmisten, Järven ja Pöytiön mäkilinnat.²

Sikäli kuin tämä linnaluettelo ja perin sattumanvaraisiin muinaistieteellisiin kaivauksiin perustuva kalmistoluettelo antavat edes likimain oikean kuvan seudun todellisesti säilyneestä muinaisjäämistöstä, Etelä-Suomen alueen asutus on esihistoriallisen ajan lopulla ollut levittäytynneenä kaikkiin muihin isompiin jokilaaksoihin paitsi Kiskonjoen laaksoon, kun taas saaristo ja jokien latvaseudut ovat olleet kokonaan asutusta vailla. Huomattavimmat asutuskeskukset näyttävät sijainneen yhtäältä Aurajoen laaksossa, yhtäältä Halikon- ja Uskelanjokien laaksoissa, yhtäältä Perniönjoen laaksossa.

Selostettujen Etelä-Suomen asutusten lähimpinä naapureina ovat 1100-luvulla olleet lännessä pohjasuomalainen asutus Vähäjoen ja Raisonjoen laaksoissa, pohjoisessa satakuntalainen asutus Yläneen Pyhäjärven etelärannalla ja hämäläinen asutus Tammelan Pyhäjärven pohjoisrannalla sekä idässä uusmaalainen asutus Lohjanjärven vesistön varilla. Viimeksi mainittu asutus, joka ulottui nykyisten Karjaan, Karjalohjan ja Lohjan pitäjien alueille, lienee vielä silloin, ennen ruotsalaisten uudisasukkaiden saapumista, ollut läheisessä yhteydessä Etelä-Suomen asutukseen.³

² A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen esihistoria. — Ella Kivikoski, Die Eisenzeit im Auralflussgebiet.

³ Vrt. s. 19, lähdeviite 18.

Mantereen varhaiskeskiaikainen asutus

Kun käsitellään lounaisen Suomen yleisiä vaihteita, on esihistoriallisen kauden ja historiallisen keskiajan välillä havaittavissa selvä raja 1100-luvun puolimaissa. Silloin loppuvat esinelöydöt pakanuuden aikaisista kalmistoista, ja tutkimuksen lähdeaineistoksi tulevat niiden sijaan etupäässä kirjalliset todistuskappaleet, asiakirjat. Asutushistorian alalla sitä vastoin jatkuu rajakautta 1100-luvulta 1300-luvun alkupuolelle saakka, sillä vanhimmat paikallisia oloja valaisevat kirjalliset lähteet alkavat vasta viimeksi mainitusta ajankohdasta. Siten ensimmäinen eteläsuomalaisen pitäjän mainitseva asiakirja on vuodelta 1309 eikä siihenkään sisälly muuta kuin lyhyt toteamus, että Nummen Pyhän Kaarinan kirkon kirkkoherra oli allekirjoittamassa erästä Turun piispanvaalia koskevaa todistusta. Vanhin varsinaisesti asutushistoriallisia seikkoja valaiseva asiakirja Etelä-Suomesta, eräs neljän uudistilan kauppakirja, sen sijaan on vasta vuodelta 1316.¹

Kuitenkin lounaisen Suomen asutushistoria on sikäli edullisemmassa asemassa kuin useat muut keskiajan kysymykset, ettei sitä tutkittaessa olla riippuvia yksinomaan samanaikaisista asiakirjoista. Ensinnäkin historiantutkimus on näet voinut todeta, että 1500-luvulta säilyneissä ns. ruokalisän kantoa varten laadituissa papinveroluetteloissa mainitut «suomalaisen oikeuden» kylät edustavat vanhinta täkäläistä kanta-asutusta ja ovat olleet olemassa ainakin jo 1200-luvun lopulla, kun sitä vastoin samoissa luetteloissa «ruotsalaiseen oikeuteen» luetut kylät ovat myöhäisempiä uudisasutuksia. Ja toiseksi eräät myöhäiskeskiajan ja uuden ajan asiakirjojen osoittamat maanomistusolot antavat arvokkaita viitteitä siitä, missä järjestyksessä nuo vanhat kylät ovat muinoin saaneet alkunsa. Näiden seikkojen perusteella voidaan ilmeisesti saada melko totuudenmukainen kuva Etelä-Suomenkin varhaiskeskiaikaisesta asutuksesta.²

¹ FMU I, s. 102. — REA, s. 15.

² Erilaisten kylännimityyppien asutushistoriallinen todistusvoima, johon vallankin ruotsalaisessa historiantutkimuksessa usein vedotaan, sitä vastoin näyttää täysin epävarmalta. Etelä-Suomen asutusnimistössä tulisivat tässä kohden lähinnä kysymykseen pyöli- ja böle-loppuiset kylännimet, mutta koska sellaisia nimiä on todettu annetun maamme uudisasutuksille historiallisen ajan alusta keskiajan loppuun saakka (*Väinö Voionmaa*, «Korpi» ja «kyrö» Suomen asu-

Siitä huolimatta, että äsken mainittua ns. suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden kysymystä on historiallisessa kirjallisuudessaamme jo moneen kertaan pohdittu, on tässä yhteydessä syytä jälleen kerrata, mitä siitä oikeastaan on saatu selville.

Ensimmäisen kerran *A. G. Fontell* sanottuja «oikeuksia» koskevassa väitöskirjassaan tuli siihen tulokseen, että 1200-luvulta 1500-luvulle kannettujen kymmenys- ja ruokalisäverojen suorituksessa esiintyneiden erilaisten maksutapojen, ns. suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden, levinneisyyden perusteella voidaan määrätä asutuksen rajat 1200-luvun lopun tai 1300-luvun alun tienoilla. Kymmenysluetteloissa mainittu ruotsalainen oikeus, jonka piiriin kuuluvat asutukset maksoivat kymmenyksensä voina, edusti hänen käsityksensä mukaan varhaiskeskiajan ruotsalaista asutusta. Ne kylät taas, jotka suomalaiseseen oikeuteen kuuluvina suorittivat sekä kymmenyksensä että ruokalisänsä viljana, olivat hänestä 1200-luvun lopun suomalaisasutuksia. Ja vihdoinkin ne kylät, joilta myöhemmin kannettiin suomalaisen oikeuden viljakymmenyksiä, mutta ruotsalaisen oikeuden voiruokalisää, olivat Fontellin mielestä 1300-luvulta lähtien perustettuja suomalaisia uudiskyliä.³ Myöhempi tutkimus on painavin perustein epäillyt kymmenysoikeuksien asutushistoriallista todistusvoimaa, mutta ruokalisäoikeuksien suhteen on Fontellin teoria yksimielisesti hyväksytty. *Vämö Voionmaa* on olettanut, että suomalainen ja ruotsalainen oikeus perustuivat alkuaan erilaisiin kansallisiin talousmuotoihin: suomalaisen oikeuden viljaverot suomalaisten kaskitalouteen, ruotsalaisen oikeuden voiverot ruotsalaisten pellonviljelyyn ja karjanhoitoon. Ruotsalaisen ruokalisäoikeuden ja sitä seuranneiden kruununkin voiverojen leviämisen suomalaisiinkin uudisasutuksiin Voionmaa on selittänyt johtuneen kirkon ja kruunun pyrkimyksestä saada takamailla aikaan varsinaista karjanhoitoon perustuvaa pellonviljelyä, joka oli helpommin verotettavissa ja edullisempia verotuotteita antavaa kuin kas-

tushistoriassa, *Historiallinen Aikakauskirja* 1935, s. 101—102, ja *Oscar Nikula, Tenala och Bromarf socknars historia I*, s. 27—29), ei niihinkään ole tässä yhteydessä syytä kiinnittää huomiota. Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisella asutusalueella oli uuden ajan alussa 19 pyöli- tai böle-loppuista kylännimeä, myöhäiskeskiaikaisella asutusalueella monia kymmeniä.

³ *A. G. Fontell, Om «svenska och finska rätten».*

kenviljely.⁴ *Pentti Renvall* ja tämän kirjoittaja ovat, koettaessaan määrittää sitä ajankohtaa, jolloin ruotsalaista ruokalisää on ruvettu suomalaisiltakin uudiskyliltä kantamaan, katsoeet, että 1500-luvun suomalaispitäjien ruotsalainen oikeus edustaa todennäköisimmin juuri 1200- ja 1300-lukujen vaihteen jälkeen syntynyttä asutusta.⁵ *Jalmari Jaakkola* taas on maamme varhaiskeskiaikaa koskevassa yleisesityksessään korostanut nimenomaan ruotsalaisen ruokalisäoikeuden sekä 1200-luvun lopussa alkaneen, kruunun ja kirkon tukeman laajan uudisasutustoiminnan keskinäistä yhteyttä.⁶ Ja tämän kirjoittaja on käsitellessään Pohja-Suomen ruokalisäoikeuksien problemaa tullut siihen tulokseen, että 1500-luvun ruokalisäluetteloiden asutushistoriallinen lähdearvo on erään mitättömän poikkeuksin eittämätön, toisin sanoen, että ne kylät, jotka 1500-luvulla suorittivat suomalaisen oikeuden viljaruokalisää, olivat miltei kaikki ennen 1200-luvun päättymistä perustettuja, mutta ne suomalaispitäjien kylät, joista 1500-luvulla kannettiin ruotsalaisen oikeuden voiruokalisää, sitä vastoin järjestään vasta 1200- ja 1300-lukujen vaihteen jälkeen syntyneitä.⁷

Näihin tutkimustuloksiin ei Etelä-Suomea koskevan aineiston valossa näytä olevan paljoakaan lisättävää. Muutamasta seikasta lienee sentään syytä huomauttaa.

Mitä ensinnäkin tulee Voionmaan selitykseen, jonka mukaan myöhäiskeskiajan suomalaisiltakin uudisasukkailta kannettiin viljaverojen sijasta voiveroja vain sen takia, että ne olivat kirkon ja kruunun kannalta edullisempia, voitaneen sanoa, ettei tämä varmaankaan ollut ainoa syy. Vähintään yhtä painavana syynä voiverojen käytäntöön ottamiseen täytyi olla sen, ettei takamaan uudisasukkailta kerta kaikkiaan voitu toivoa säännöllisesti saatavan viljaveroja, koska kaikki heidän tiluksensa ensi alkuun olivat joko liian kuivia santanummia tai liian

⁴ *Väinö Voionmaa*, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 172—174, ja Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana (Historiallinen Aikakauskirja 1923), s. 109.

⁵ *Pentti Renvall*, Pöytyän hallintopitäjän asutus- ja aluesuhteista (Turun Historiallinen Arkisto IV). — *Aulis Oja*, Halikon kihlakunnan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäjaosta (Turun Historiallinen Arkisto IV).

⁶ *Jalmari Jaakkola*, Suomen varhaiskeskiaika, s. 416—419.

⁷ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 39—41.

märkiä suomaita. Vasta monen sukupolven aikana suoritettu soiden kuivaus saattoi viedä sellaiseen tulokseen, että takamaankin talonpojat kykenivät saamaan pelloistaan viljaa, jota ei halla joka vuosi vikuuttanut. Olivathan maakuntamme korpiseudut vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla niin soisia, etteivät isoajakoa toimittaneet maanmittarit voineet sateisina suvina suorittaa mittauksiaan kaikkien kylien takamailla.⁸ Mutta vaikkei keskiajan takamaakylissä viljanviljely menestynytäkään, sitä paremmat edellytykset oli siellä karjanhoidolla, heinäisiä soita kun oli kaikkialla. Tämä seikka epäilemättä olikin pääsyynä ruotsalaisen oikeuden voiverotuksen leviämiseen myös suomalaisten korpikylien piiriin.

Toiseksi on otettava lukuun se mahdollisuus, etteivät kaikki kanta-asutuksen piirissä myöhäiskeskiajalla tavattavat suomalaisen oikeuden pikkukylät ja yksinäistalot olisikaan varhaiskeskiaikaisia, vaan että ne olisi myöhäsyntyisyydestään huolimatta pantu suomalaiseen oikeuteen vain sen vuoksi, että niiden kantakylät kuuluivat siihen. Tällaiseen epäilyyn antaa aihetta muuan vuonna 1477 annettu tuomio, jossa luetellaan Perniön Mälkkilän kantakylän sekä Nurkkilan, Ekkullan, Penttilän, Foudilan, Huhdin, Kivelän ja Metsäkylän nuorempien yksinäistalojen eli «pyölien» väliset rajat.⁹ Kun kuitenkin toisaalta tiedämme, että Etelä-Suomen alueella oli monia jakokuntia, joiden kantakylät luettiin suomalaiseen oikeuteen, mutta tytärkylät ruotsalaiseen, täytyy olettaa, että tuossa Perniön tapauksessa samoin kuin kaikissa sellaisissa jakokunnissa, joiden jokainen kylä kuului suomalaiseen oikeuteen, myös tytärkylät olivat jo varhaiskeskiajalla perustettuja.¹⁰

Kolmanneksi on syytä tähdentää, että myös kaukoniittyjen omistussuhteet Etelä-Suomen alueella voimakkaasti tukevat käsitystä suomalaisen oikeuden kylien vanhemmuudesta ruotsalaisen oikeuden kylien rinnalla. Tunnettu tosiasiahan on, että kaikkialla maassamme vanhimmilla kylillä on yleisesti ollut oman jakokunnan ulkopuolella sijainneita maaomistuksia, nuoremmilla sen sijaan aniharvoin. Niinpä Etelä-Suomen niittyjakokunnissa, joista edempänä tulee puhe, kaukaisemmat osakkaat olivat säännöllisesti suomalaisen oikeuden talollisia, kun taas ne muu-

⁸ Esim. MHA. A 29: 37.

⁹ FMU IV, s. 468: rette roar emillan Böle och Bolbyn.

¹⁰ Vrt. s. 62—63.

tamat ruotsalaisen oikeuden asukkaat, joilla oli hallussaan niittyjakokuntien osuuksia, olivat naapurikylien miehiä.

Ja neljänneksi on tässä yhteydessä huomautettava siitä, että nykyisten Kiskon ja Suomusjärven pitäjien alueella näyttää päin vastoin joukko varhaiskeskiaikaisia suomalaiskyliä tulleen liitettyksi ruotsalaiseen oikeuteen. Niinkuin edempänä osoitetaan, Etelä-Suomen hallinnollinen aluejako on yleensä suoritettu siten, että suomalaisen oikeuden alueista on muodostettu omia nimismiespitäjiä tai ainakin verokuntia ja ruotsalaisen oikeuden alueista omia. Ainoita poikkeuksia tästä säännöstä on se, että nykyisen Kiskon Toija, Kurkela ja Sorttila sekä nykyisen Suomusjärven Ahtiala, Rautsuo ja Arpalahti luettiin kirkollisesti Pohjan pitäjän ruotsalaiseen ruokalisäoikeuteen, mutta hallinnollisesti Halikon suomalaisen oikeuden nimismiespitäjään. Tämä ristiriita on yksinkertaisimmin selitettävissä siten, että sanotut kylät ovat varhaiskeskiaikaisia ja sellaisina aikanaan joutuneet Halikon nimismiespitäjän yhteyteen, mutta tultuaan jo aikaisemmin kirkollisesti liitettyksi Pohjan pitäjän Kiskon kappeliin menettäneet suomalaisen oikeuden luonteen ja saaneet suorittaakseen ruotsalaisen oikeuden ruokalisän, jota kaikki muutkin sanotut seurakunnan kylät myöhäiskeskiaikaisen alkuperänsä vuoksi maksoivat.

Tultuamme näin siihen tulokseen, että kaikki suomalaisen oikeuden viljaruokalisää suorittaneet Etelä-Suomen kylät — sekä niiden lisäksi vielä kuusi Kiskon seudun kylää — ilmeisesti ovat viimeistään 1200-luvun lopulla perustettuja, voimmekin nyt 1500-luvun vanhimpien ruokalisäluetteloiden perusteella tarkastella Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisen suomalaisasutuksen laajuutta.¹¹ Tällöin käy selville, että 1200-lu-

¹¹ VA 612, 625, 630, 634, 637 ja 638. — *Pentti Renvall*, Liedon keskiaika (Liedon historia), s. 26—30 ja 36—37. — *Aulis Oja*, Halikon kihlakunnan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäajaosta (Turun Historiallinen Arkisto IV). — *Alfred A. Gustafsson*, Maanjaot ja kylämuodostumat Varsinais-Suomessa keskiajalla (Maanmittaus 1935). — *Keijo Santalahti*, Kauko Alhanen ja Olavi Reuna, Ruokalisän maksaminen Vehmaan, Maskun ja Piikkiön kihlakunnissa 1500-luvulla sekä senaikainen hallintopitäjäjako (Turun Historiallinen Arkisto V). — *Svante Dahlström*, Ledungsanstalter i Åbo län år 1450, s. 54—57. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 40—41.

vun loppuun mennessä olivat eri jokilaaksoihin sekä eri rannikkokais-
toille ja rantasaarille syntyneet ainakin seuraavat kylät:

Kaksikerran saarelle nykyisessä Kaksikerran pitäjässä Kierlä, Mylly-
kylä, Lempälä, Aatila, Mattila, Tulkkila, Laalahti, Peppoinen, Harjat-
tula, Keikkola, Iisala, Monnoinen ja Tiilisali,

Kulhon saarelle nykyisessä Kaksikerran pitäjässä Kulho,

Aurajoen laaksoon nykyisen Turun kaupungin alueelle Vilkkilä,
Pisu, Korppolainen, Askainen, Heikkilä, Sotalainen, Lauste, Skarpa-
kulla, Pispala, Kairinen, Nummi, Paaskunta ja Kurala, nykyisen Kaa-
rinan pitäjän alueelle Kausela, Littoinen, Ravattula ja Haaga sekä ny-
kyisen Liedon pitäjän alueelle Vanhalinna, Pahka, Pakurla, Ilmarinen,
Harviainen, Sauvala, Vääntelä, Hiisi, Moisio, Kurkela, Hakula, Mäk-
kylä, Nautela, Tammentaka, Teijula, Kaskala, Rähälä ja Vintala,

Aurajoen sivuhaaran Savijoen laaksoon nykyisen Liedon pitäjän
alueelle Loukinainen, Vankio, Vieru, Sillilä, Ketola, Kärpjoki, Kahloja,
Taatila, Karvala, Viikka, Nuolemo, Hyvättylä, Pettinen, Pinomäki,
Laitio, Lintula, Raukkala, Anka, Pränikkälä, Pekkola, Kilpijoki, Ojala,
Toivottula (Tootula), Huilula, Puntamäki, Alhojoki, Torstila, Mellilä
ja Paappala,

Moikoistensalmen rannikolle nykyisen Turun kaupungin alueelle
Uittamo, Ispoinen, Ilpoinen, Saarenpisu, Kakkarainen ja Harittu sekä
nykyisen Kaarinan pitäjän alueelle Kaisti, Rauvala, Kappola ja Vaar-
niemi,

Kuusistonsalmen rannikolle nykyisen Kaarinan pitäjän alueelle Ala-
lemu, Ylilemu, Poikkiluoma, Auvainen, Koristo, Mattelmäki, Huova-
rinta (Hovirinta), Pappinen, Ylikylä, Alakylä, Kärki, Ladjakoski, Maa-
kasto, Vättilä, Voivala, Kujansuu ja Hulkkio sekä nykyisen Piikkiön
pitäjän alueelle Tuorla (Hulkkion Tuorla), Raadelmaa, Tiilisali, Hiisi,
Runko, Koski, Pukkila, Varasvuori ja Teppala,

Piikkiönjoen kolmihaaraiseen laaksoon nykyisen Piikkiön pitäjän
alueelle Kavalto, Joensuu, Sauvala, Viukkala, Kuotila, Aininen, Kuur-
napää, Aro, Makarla, Kankare, Kalainen, Katakankare, Moisio, Hut-
tala, Salvela, Koroinen, Hadvala, Aerla, Mäenpää, Kierlä, Pussila,
Antamala (Andelmaa), Myllypyöli, Ikkerlä, Isohepojoki ja Vähähepo-
joki sekä nykyisen Paimion pitäjän alueelle Rautalho, Taninen, Villinen,

Miettula, Kampparla, Vehkamäki, Koivisto, Kauhainen, Jalkala ja Kirnula,

Piikkiönlahden, Hiirsalmen ja Paimionselän rannikolle nykyisen Piikkiön pitäjän alueelle Krapila, Tuomola, Lyytikkälä, Kiertilä, Tuorla (Niemen Tuorla), Muntinen, Pankila, Finnby, Hiirsalmi (Hirsund), Hiirlä, Pyöli, Yltöinen, Ootoinen, Tiskarla, Oorlahti, Linnunpää ja Perttala,

Paimionlahden rannikolle ja Paimionjoen laaksoon nykyisen Paimion pitäjän alueelle Tuuvala, Kuoppila, Aakoinen, Nummenpää, Foudila (Fuila), Männistö, Meltola, Hirvonpää, Lauroinen, Kaistila, Kyllelä, Anttila, Kinkka, Hevonpää, Potkela, Auvola, Herasniemi, Kivinenä, Hiidenala, Vartsala, Kruusila, Penimäki, Lovi, Halkilahti, Kerkola, Saari, Pakurla, Vista, Kaljala, Tupila, Silkkilä, Munkkila, Urhatunpää, Marjavuori, Yrjävuoari, Kaivoinen, Huittila, Hossila, Suppa, Kuusivuori, Kasvala, Vuohenmäki, Tammisto, Toikkala, Karppala, Röpälä, Sievola, Nakolinna, Moisio, Spurila, Loppi, Pyöli, Sattela, Oinila, Hasselberg (Helsberg), Korkeakylä, Hakkapyöli, Majankalma, Askala, Kajanoja, Rukkijoki, Siililä, Suksela, Immainen, Kajala (Kaila), Vuoltee, Eppi, Aro, Kruuvainen ja Juntola, nykyisen Liedon pitäjän alueelle Inkoinen ja Hihnala sekä nykyisen Tarvasjoen pitäjän alueelle Tiensuu ja Kätyylä,

Karunanselän rannikolle nykyisen Karunan pitäjän alueelle Broddböle, Maalu, Torikka, Savisalo ja Kärkinen,

Kärkiniemenjoen laaksoon nykyisen Karunan pitäjän alueelle Kärkiniemi, Eknäs, Ravaböle (Torrböle), Åkers ja Kuilu (Kvilleby) sekä nykyisen Sauvon pitäjän alueelle Flodsböle (Flossböle), Salmensuu, Kurkisalo (Kursala), Uotkulla, Söderby, Danskkulla (Danskulla), Hänälä, Vartsalo, Vähämäkipää, Isomäkipää, Kouttu (Koutböle), Kaukola, Kitsböle, Finskylä, Kappola, Korvala, Kaltunpää, Salmi, Sillanpää, Vahtinen, Kavalto ja Lautkankare,

Sauvonjoen laaksoon nykyisen Sauvon pitäjän alueelle Ristniemi, Västi, Raitniemi, Tapila, Liesniemi, Nummenpää, Härmälä, Sillankorva, Pyöli (Knappböle), Haaverkallio, Mäenala, Hallela, Haavisto, Kirkonkylä, Vähäkylä, Koorla, Timperlä, Foudila, Saustila, Kalainen ja Liivala sekä nykyisen Paimion pitäjän alueelle Huso, Kurki ja Maljamäki,

Ruonanjoen laaksoon nykyisen Sauvon pitäjän alueelle Silkkilä ja Patarauta,

Kemiön saaren pohjoiskärkeen nykyisen Angelniemen pitäjän alueelle Pärnäspää, Paatelmaa, Peksalo, Esselpää, Pyöli (Tuiskula), Seppälä, Marttila ja Angelisto (Angela),

Kokkilansalmen rannalle nykyisen Angelniemen pitäjän alueelle Tammenpää, Kokkila, Valttila ja Karviainen,

Immalanjoen laaksoon nykyisen Halikon pitäjän alueelle Meisala, Kynneppälahti, Suppala, Laiterla, Immala, Paavola, Jaakkola, Kaninkola, Padanoja, Lempilä, Kirjola, Konkola, Ikelä, Kavantola, Mätikkö, Pailinna, Kannisto, Kalkkila, Villikkala, Riikola, Karvala, Muntola, Nikkilä, Talola, Paimoinen, Kuumala ja Saarimäki,

Halikonlahden länsirannalle nykyisen Halikon pitäjän alueelle Vuorentaka ja Viurila,

Halikonjoen laaksoon nykyisen Halikon pitäjän alueelle Joensuu, Salontaka, Pamsila, Maunula, Laidola, Hirvikallio, Mustamäki, Rikala, Majala, Pajula, Toijala, Putola, Kärävuori, Kihinen, Puotila, Tunila, Viala, Vässilä, Kultola, Ahtiala, Häntälä, Ammakko, Yttelä, Tavola, Nummi, Märy, Häävälä, Melkola, Juva ja Jokisato,

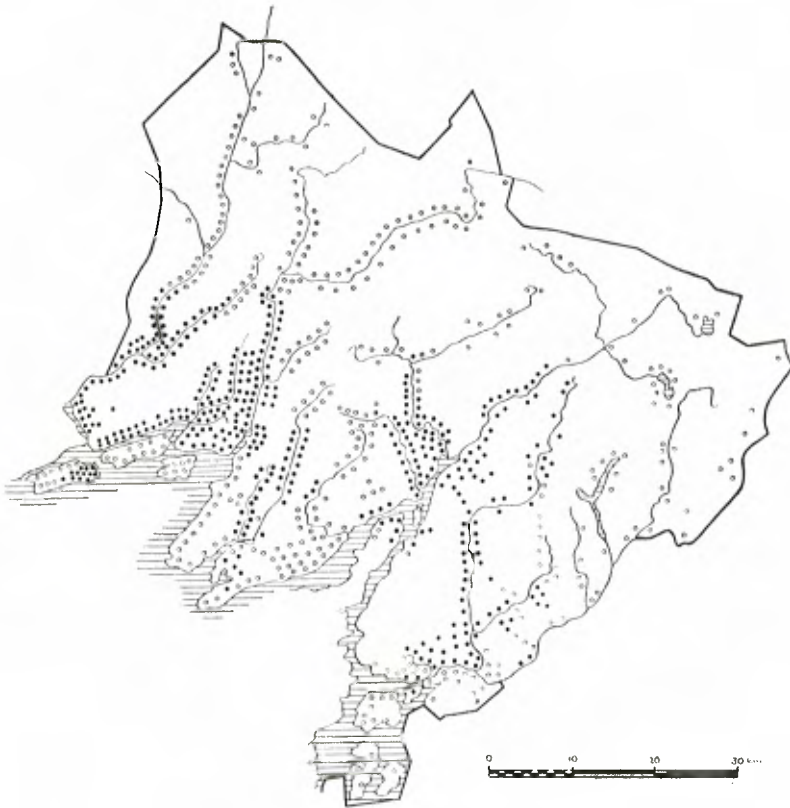
Uskelanjoen laaksoon nykyisen Uskelan pitäjän (ja Salon kauppalaan) alueelle Röykkylä, Kärkkä, Kirjola, Irmusmäki, Pappinen, Kaukovouri, Hakostaro, Salonkylä, Aninen, Mököinen, Moisio, Pahkavuori, Jaanu, Karjaskylä, Hämmäinen, Anjala, Uskelankylä (Isokylä), Ruoksmäki, Haukkala, Hankala, Mäenala, Veitakkala ja Loppi sekä nykyisen Perttelin pitäjän alueelle Hähkänä, Kaukola, Kaivola, Kajala, Inkere, Tattula ja Vihmalo,

Halikonlahden itärannikolle nykyisen Halikon pitäjän alueelle Preitilä, nykyisen Uskelan pitäjän alueelle Raunenpyöli, Fulkkila, Närvelä, Pettilä, Kokkola, Rauvola, Hämeenkylä, Tottola, Kavila ja Villnäs, nykyisen Perniön pitäjän alueelle Mutainen ja Kirjakkala sekä nykyisen Särkisalon pitäjän alueelle Montola, Verkkoranta, Hakkala ja Kiviniemi,

Kaukasalon saarelle nykyisessä Särkisalon pitäjässä Kaukasalo,

Laukanjoen laaksoon nykyisen Perniön pitäjän alueelle Broända, Ekkulla, Foudila, Huhti (Merihuhti), Nurkkila ja Kirakkapyöli,

Perniönjoen laaksoon nykyisen Perniön pitäjän alueelle Heikkilä, Viborg (Viipuri), Aitolahti, Boböle, Helgä (Pyhäjoki), Osala, Kynnämäki, Laiterla, Lupaja, Suksenpyöli, Mälkkilä, Penttilä, Kivelä, Metsä-

Etelä-Suomen mantereen varhaiskeskiaikainen ja myöhäskeskiaikainen asutus. Mustat ympyrät tarkoittavat vanhoja suomalaisen oikeuden kyliä, valkoiset ympyrät ruotsalaisen oikeuden uudiskyliä.

kylä, Juvola, Knaapila, Haarla, Hämeenkylä, Kovämäki, Metsänoja, Anjala, Pettälä, Sydänsauru, Mäkisauru, Paarskylä, Pyöli (Kantturpyöli), Pääri, Kuhminen, Kieronperä, Arpalahdi, Kuustonpyöli, Lassinpyöli, Yliskylä ja Pohjankylä, nykyisen Uskelan pitäjän alueelle Villilä, Pukkila ja Falkkila, nykyisen Muurlan pitäjän alueelle Äijälä, Isopullola, Kistola, Pyöli, Suoloppi, Ranta, Kaukelmaa, Ruotsala, Koski ja Järvi sekä nykyisen Perttelin pitäjän alueelle Pöytiö, Romsila, Torämäki ja Patala,

Perniönjoen sivuhaaran Asteljoen laaksoon nykyisen Perniön pitäjän

alueelle Asteljoki, Koivisto, Lintilä, Lapparla, Tilkkala, Kokkila, Kontola, Suomenkylä, Ketunpyöli, Knaapila ja Sormijärvi ynnä

Perniönjoen sivuhaaran Kiskonjoen laakssoon nykyisen Perniön pitäjän alueelle Alaspää, Saari, Lehtiniittu ja Torkkila, nykyisen Kiskon pitäjän alueelle Toija, Kurkela ja Sorttila sekä nykyisen Suomensjärven pitäjän alueelle Ahtiala, Rautsuo ja Arpalahdi.

Näiden ruokalisälueteloissa mainittujen kylien lisäksi olivat varhaiskeskiajalta peräisin seuraavat yksinäistalon luontoiset kirkkoherranpappilat: Savijoen laaksossa Liedon Pappila, Piikkiönjoen laaksossa Piikkiön Pappila, Paimionjoen laaksossa Paimion Pappila, Sauvonjoen laaksossa Sauvon Pappila, Halikonjoen laaksossa Halikon Pappila, Uskelanjoen laaksossa Uskelan Pappila ja Perniönjoen laaksossa Perniön Pappila. Kaarinan Pappila ei ollut itsenäinen asuma, vaan se kuului Au-rajoen laaksossa sijaitsevaan Nummen kylään.

Ennen kuin ryhdymme tämän luettelon pohjalta tarkastelemaan Etelä-Suomen eri osien varhaiskeskiaikaisen asutuksen laajuutta, on huomautettava eräästä seikasta, joka pistää silmään jo luetteloa päällisinkin puolin katsellessa. Voivatko sellaiset kylät, joilla on selvästi ruotsalainen nimi, todella olla muinaisen suomalaisasutuksen todisteita? Tähän kysymykseen on vastattava, että noillakin kylillä — Turun Skarpakullalla, Kaarinan Haagalla, Piikkiön Finnbyllä, Paimion Hasselbergillä, Karunan Broddbölellä, Eknäsillä ja Ravabölellä, Sauvon Åkersilla, Flodsbölellä, Söderbyllä, Danskullalla ja Kitsbölellä, Uskelan Villnäsillä sekä Perniön Broändalla, Ekkullalla, Viborgilla, Bobölellä ja Helgällä — on täytynyt alunperin olla suomenkieliset nimet, jotka sitten keski-ajan kuluessa on joko omien ruotsalaistuneiden isäntien tai naapurikylien ruotsalaisten uudisasukkaiden kielenkäytössä vaihdettu uusiin ruotsinkielisiin nimiin. Samalla tavoinhan on myöhempien vuosisatojen aikana käynyt monelle muullekin luettelossa mainitulle kylännimelle. Niinpä 1500-luvun Kaksikerran Tiilisalista on tehty Tegelsal, Kaarinan Auvaisista Auvaisberg, Piikkiön Pukkilasta Buckila ja Pussilasta Bussila, Paimion Hevonpäästä Viksberg, Sauvon Kurkisalosta Kursala, Angelnien Paatelmaasta Båtsholm ja Peksalosta Päxala, Uskelan Pettilästä Carlberg, Särkisalon Verkkorannasta Verkstrand, Kiviniemestä Stensnäs ja Kaukasalosta Kålsjö sekä Muurlan Suolopesta Träskvik, vain muutamia esimerkkejä mainitaksemme.

Tarkastaessamme edellä olevaa kyläluetteloa huomaamme, että Etelä-Suomen suomalaisasutus oli 1200-luvun lopulle tultaessa edennyt jokaisessa jokilaaksossa hyvän matkaa joen suulta ylöspäin, levinnyt kaikille jokien välisille rannikkokaistoille ja uskaltanut jo neljälle suojaiselle rantasaarellekin, Kakskertaan, Kulhoon, Kemiönsaarelle ja Kaukasaloon. Kaiken kaikkiaan osoittautuu siis asutus ruokalisäluetteloiden valossa 1200-luvun lopulla monin kerroin laajemmaksi ja tiheämmäksi kuin muinaisjäämistön valossa edellisen vuosisadan alkupuolella. Melko varmalta näin ollen näyttääkin, että esihistoriallisista kalmistoista on meidän päivinämme tiedossa vasta hyvin vähäinen osa. Mahdotontahan on, että asutus vajaan kahden vuosisadan kuluessa olisi näin tavattomasti kasvanut, varsinkin, kun tähän aikaan ei voitane enää olettaa Virosta käsin jatkuneen samanlaista uutta siirtolaisuutta, jota esihistoriallisella kaudella ajoittain näyttää esiintyneen.¹²

Mielenkiintoista on tarkastaa edellä olevaa kyläluetteloa myös nykyisen aluejaon puitteissa. Tällöin käy selville, että Turun kaupungin, Salon kauppalan ja Uskelan pitäjän alueilla olivat jo 1200-luvun lopulla olemassa kaikki nykyiset kylät, samoin Kaarinan ja Piikkiön pitäjien mannerpuolella; ainoat asumattomat kolkat viimeksi mainittujen pitäjien piirissä olivat Kuusiston ja Harvaluodon saaret. Melkein kaikki nykyiset kylät olivat myös Liedon, Perttelin ja Muurlan pitäjien alueilla; Liedon kylistä puuttui 11, Perttelin kylistä 5 ja Muurlan kylistä 4. Suunnilleen puoliksi asuttuja olivat Kakskerta, Karuna, Sauvo, Paimio, Angelniemi, Halikko ja Perniö. Vasta alkamassa oli asutus Tarvasjoen, Särkisalon, Kiskon ja Suomusjärven pitäjien alueilla; Tarvasjoella oli 2, Särkisalossa 5, Kiskossa 3 ja Suomusjärvellä 3 kylää. Ja kokonaan asumattomia olivat Auran, Pöytyän, Karinaisten, Marttilan, Kosken, Kuusjoen ja Kiikalan pitäjien alueet samoin kuin eteläinen Somero ja läntisin Nummi.

Varhaiskeskiaikaisen asutuksen voimakkuutta koko silloisen Etelä-Suomen mantereella valaisee tieto, että alueen 915 keskiaikaisesta kylästä oli 1500-luvun ruokalisäluetteloiden mukaan 1200-luvun lopulla olemassa jo 496. Tietenkään nämä luvut eivät sinänsä ole keskenään verrannollisia, koska miltei poikkeuksetta jokaisessa kylässä tilojen lu-

¹² A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen esihistoria, s. 98.

kumäärä on aikojen kuluessa lisääntynyt, mutta jonkinlaisen kuvan täkäläisen asutuksen vanhuudesta ne silti joka tapauksessa antavat.

Kuten tämän luvun alussa huomautettiin, äsken selostetut asutuksen laajuutta kuvaavat tiedot eivät ole ainoat, mitä myöhempien aikojen asiakirjat tarjoavat varhaiskeskiajan asutushistorian tutkimukselle. Samalla tavoin kuin 1500-luvun ruokalisäluetteloista voidaan nähdä, mitkä kylät ovat saaneet alkunsa ennen 1200-luvun loppua, samalla tavoin saatetaan muinaisia maanomistusoloja koskevien asiakirjojen — keskiajan ja 1500-luvun tuomiokirjeiden, 1600-luvun käräjäpöytäkirjojen ja verollepanoasiakirjojen sekä 1700-luvun isoajakoa varten laadittujen nautintaselitysten — perusteella tehdä päätelmiä noiden ikivanhojen kylien ikäjärjestyksestä, jopa siitäkin, mistä päin mikin uudiskylä tai ainakin kyläryhmä on tullut asutetuksi.

Vanhimpien kirjallisten lähteittemme syntyajoista aina 1700-luvun jälkipuoliskolla suoritettuun isoonjakoon saakka tapaamme maamme läntiset alueet maanomistuksellisesti jakautuneina ns. jakokuntiin (samfällighet, skifteslag), jotka käsittivät yhden tai useamman kylän. Jokainen jakokunta oli tarkoin käydyillä rajoilla erotettu naapurijakokunnista ja näiden rajojen sisäpuolelle jäävä alue oli — lukuun ottamatta kunkin kylän sarkajakoisia peltoja ja niittyjä sekä eri talojen tontteja, yksityisiä peltotilkkuja ja niittyraivioita — jakokunnan yhteismaata, jota kaikki sen talolliset eli «jakoveljet» (skiftesbröder) saivat käyttää niin metsäntarpeensa tyydyttämiseen ja laiduntamiseen kuin viljelystensä lisäämiseenkin. Jakokunnan syntymistapa on ilmeinen: kysymyksessä olevien rajojen sisäpuolella on alkuaan ollut vain yksi kylä, mutta se on sitten aikaa myöten kasvaessaan hajautunut useammaksi kyläksi tytärkylien silti eroamatta siitä täydelleen. Kun muinaisen kantakylän yksityisiä niittyjä tavallisesti on ympäri jakokuntaa, mutta tytärkylien vain omassa kolkassa, voidaan näin ollen päätellä, mikä on jakokunnan kantakylä, mitkä taas myöhemmin syntyneitä.¹³

Vanhojen maanomistussuhteiden asutushistoriallinen todistusvoima

¹³ A. G. Fontell, Jordens i Egentliga Finland besittningstagande för odlingsändamål (Finlands kulturhistoria, Medeltiden). — Aulis Oja, Maanmittausarkistot (Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas) ja Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 44—53.

ei kuitenkaan rajoitu yksinomaan jakokuntalaitoksen piiriin. Vielä siinäkin tapauksessa, että vanhemman kylän perustama tytärkylä erosi itsenäiseksi jakokunnaksi, saattoi näet kantakylälle jäädä sen aikoinaan niiltä seuduin raivaamia niittyjä tai muita tiluksia. Tällä tavoin vanhojen kylien kaukoniityt naapurijakokunnissa antavat monessa tapauksessa arvokkaita viitteitä asutushistoriaa tutkittaessa.¹⁴

Näitä näkökohtia silmällä pitäen tarkastamme nyt, mitä muinaisia maanomistusoloja koskevat asiakirjat voivat kertoa Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisen asutuksen lähtökohdista ja etenemissuunnista.¹⁵ Noudatamme samaa järjestystä kuin äsken suomalaisen ruokalisäoikeuden kyliä luetellessamme.

Kaks Kerran ja Kulhon saaret ovat selvästikin saaneet asutuksensa alun Kaarinan seudun mannerkylistä käsin, koska kerran ne liitettiin Kaarinan pitäjään kuuluviksi. Saarten varhaiskeskiaikaisista kylistä näyttävät vanhimmilta Kulho, Keikkola ja Harjattula, jotka sijaitsivat lähimpänä Kaarinan rantaa, Monnoinen, jolla oli erikoisen edullinen kylänpaikka Kaks Kerranjärven itäpäässä, Myllykylä, joka oli sijoittunut Kaks Kerranjärven ainoan laskuojan varrelle, ja Laalahti, jonka nimi viittaa Kaarinan Maakaston Laaniemeen. Näistä kylistä olivat sitten ilmeisesti muut kylät saaneet asutuksensa. Siten osoittavat jakokuntasuhteet ja eräät kaukoniitty- ja saariomistukset Tiilisalin ja Iisalan Monnoisten tytärkyliksi, Peppoisen Harjattulan tytärkyläksi, Tulkkilan ja Mattilan Laalahden tytärkyliksi sekä Lempälän, Aatilan ja Kierlän Myllykylän tytärkyliksi.¹⁶

Aurajoen laakson nykyisin Turkuun ja Kaarinaan kuuluvista kylistä ovat erään vuonna 1430 annetun tuomion mukaan vanhimmat Nummi ja Kairinen, joiden tytärkyliä puolestaan ovat Ravattula, Kurala, Littoinen, Skarpakulla, Paaskunta, Kausela, Lauste, Pispala ja Haaga.¹⁷ Joen suupuolen kylistä taas lienevät vanhimmat Pisu, Korppolainen ja

¹⁴ *Väinö Voionmaa*, Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos (Suomalaisen tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1911 I). — *Oja*, main. kirjoitukset.

¹⁵ Tarkastelun päälähteet: MHA ja TMK. Asianomaisten jakokuntien ja kylien kartat ja asiakirjat 1600- ja 1700-luvuilta.

¹⁶ *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 46—48 ja 75.

¹⁷ REA, s. 331—332.

Sotalainen, niiden nuorempia tytärkyliä Saarenpisu, Heikkilä, Askainen ja Vilkkilä.¹⁸

Aurajoen laakson Liedon puoleisista kylistä olivat jakokuntien kantakylä ja sellaisina siis ilmeisesti myös aikaisimmin perustettuja Pakurla, Kaskala, Mäkkylä ja Rähälä. Pakurla mainitaan jakokuntansa kantakylänä jo vuosina 1410 ja 1462 sekä Mäkkylä vuosina 1437, 1446 ja 1447.¹⁹ Pakurlan tytärkyliä olivat Pahka, Ilmarinen, Harviainen, Sauvala ja Vääntelä, Kaskalan tytärkylä Teijula, Mäkkylän tytärkyliä Hiisi, Moisio, Kurkela, Hakula, Nautela ja Tammentaka sekä Rähälän tytärkylä Vintala. Vanhalinna taas oli seuraavassa mainitun Loukinaisten kylän tytärasutus.

Aurajoen sivuhaaran Savijoen laaksossa olivat lietolaisten jakokuntien kantakylä Loukinainen, Sillilä, Kahloja, Hyvättylä, Pettinen, Raukкала, Anka, Huilula, Puntamäki, Alhojoki, Torstila, Mellilä ja Paappala. Loukinaisten tytärkylä oli, Vanhanlinnan lisäksi, Vankio, Sillilän tytärkylä Vieru, Kahlojan tytärkyliä Ketola, Kärpajoki, Taatila, Karvala ja Viikka, Hyvättylän tytärkyliä Pappila ja Nuolemo, Pettisten tytärkyliä Pinomäki, Laitio ja Lintula, Ankan tytärkyliä Pränikkälä, Pekkola, Kilpijoki ja Ojala sekä Huilulan tytärkylä Toivottula. Vankiosta mainitaan jo vuonna 1453, että se oli aikoinaan erotettu Loukinaisten kylästä.²⁰ Ilmeistä on, että Savijoen latvoilla sijainneet yksityläiset jakokunnat olivat myöhemmin asutettuja kuin alempana olleet isommat jakokunnat.

Moikoistensalmen ja Kuusistonsalmen rannikoilla sijainneista silloisen Kaarinan pitäjän kylistä, jotka kaikki näyttävät olleen nuorempia kuin Aurajoen laaksossa sijainneet kaarinalaiset kylät, lienevät ensimmäisinä saaneet alkunsa keskiaikaisten jakokuntien kantakylät Uittamo, Ylilemu, Ylikylä, Alakylä, Maakasto ja Hulkio. Uittamon tytärkyliä olivat Ispoinen, Ilpoinen, Kakkarainen, Harittu, Kaisti, Rauvala, Kappola ja Vaarniemi, Ylilemun tytärkylä Alalemu, Ylikylän ja Alakylän tytärkyliä Poikkiluoma, Auvainen, Koristo, Mattelmäki, Huovarinta, Pappinen, Kärki ja Ladjakoski, Maakaston tytärkyliä Vättilä ja Voi-vala sekä Hulkion tytärkylä Kujansuu. Koko Kaarinan rannikkoasu-

¹⁸ Oja, main. teos, s. 43—45 ja 71.

¹⁹ REA, s. 239, 417, 424 ja 474.

²⁰ FMU IV, s. 46.

tus näyttää kaukoniittymistusten ja paikannimien valossa Kaarinan jokilaaksokylistä käsin perustetulta.²¹

Kuusistonsalmen rannikolle sijoittuneista Piikkiön kylistä edustivat vanhempaa asutusta jakokuntien kantakylät Tuorla, Raadelmaa, Runko, Pukkila ja Teppala sekä nuorempaa asutusta Raadelmaan tytärkylät Tiilisali ja Hiisi, Rungon tytärkylä Koski ja Pukkilan tytärkylä Varasvuori. Monet Hadvalan kylän täällä päin sijainneet kaukoniityt viittaavat siihen, että kysymyksessä olevat rannikkokylät oli muinoin asutettu Piikkiönjoen varrella olleista kylistä käsin.

Piikkiönjoen kolmessa laaksossa olivat Piikkiön puolella jakokuntien kantakylinä Kavalto, Joensuu, Viukkala, Ainininen, Kuurnapää, Aro, Makarla, Koroinen, Hadvala, Aerla ja Isohepojoki. Niiden tytärkylä olivat Viukkalan jakokunnassa Sauvala, Katakankare, Moisio, Huttala ja Salvela, Makarlan jakokunnassa Kankare ja Kalainen, Koroisten jakokunnassa Pappila sekä Isonhepojoen jakokunnassa Mäenpää, Kierlä, Pussila, Antamala, Myllypyöli, Ikkerlä ja Vähähepojoki. Kuotila taas oli Paimionselän rannalla sijainneen Linnunpään jakokunnan tytärkylä. Lukuisat keskipitäjän kylien kaukoniityt pitäjän itä- ja pohjoislaidoilla osoittavat, että viimeksi mainitut alueet ovat saaneet asutuksensa huomattavasti myöhemmin kuin keskipitäjän kylät.

Piikkiönjoen latvoilla Paimion puolella sijainneet kylät olivat kaikki Paimion kantakylistä käsin perustettuja. Nämä kylät, Rautalho, Taniinen, Villinen, Mieltula, Kampparila, Vehkamäki, Koivisto, Kauhainen, Jalkala ja Kirnula, kuuluivat näet isoon Paimion Sievolan jakokuntaan.

Piikkiönlahden, Hiirsalmen ja Paimionselän rannikon piikkiöläisistä kylistä olivat jakokuntiansa kantakylinä vanhimmat Tuomola, Finnby ja Linnunpää. Krapila, Lyytikkälä, Kiertilä ja Niemen Tuorla olivat Tuomolan tytärkylä, Muntinen, Pankila ja Hiirsalmi Finnbyn tytärkylä sekä Ootoinen, Tiskarla, Oorlahti ja Perttala Linnunpään tytärkylä. Hiirlä, Pyöli ja Yltöinen taas kuuluivat keskipiikkiöläiseen Viukkalan jakokuntaan. Viimeksi mainittu seikka jo yksinäänkin viittaa siihen, että tämä rannikkoasutus oli saanut alkunsa Piikkiön keskipitäjän asukkaiden toimesta, mutta vielä varmemmaksi asian tekevät sikäläisten kantakyläiden kaukoniittymistukset Tuomolan jakokunnan alueella.

²¹ Oja, main. teos, s. 45—46 ja 71.

Paimionlahden rannikolla ja Paimionjoen laaksossa olivat Paimion jakokuntien kantakylä Tuuvala, Meltola, Kyllälä, Hevonpää, Vista, Sievola, Loppi ja Oinila. Kaikilla muilla näistä, paitsi Tuuvalalla, oli suuri joukko tytärkyliä, Meltolalla viisi (Kuoppila, Aakoinen, Nummenpää, Foudila ja Männistö), Kyllälällä neljä (Hirvonpää, Lauroinen, Kaistila ja Anttila), Hevonpäällä seitsemän (Kinkka, Potkela, Auvola, Herasniemi, Kivinenä, Hiidenala ja Vartsala), Vistalla viisi (Kerkola, Saari, Pakurla, Kaljala ja Tupila), Sievolalla peräti kolmekymmentaneljä (Kruusila, Penimäki, Lovi, Halkilahti, Silkkilä, Munkkila, Urhatunpää, Marjavuori, Yrjävuori, Kaivoinen, Huittila, Hossila, Suppa, Kuusivuori, Kasvala, Vuohenmäki, Tammisto, Toikkala, Karpala, Räpäälä, Nakolinna, Moisio, Pappila, Hasselberg, Korkeakylä, Hakkapyöli, Majankalma, Siililä, Suksela, Immainen, Kajala, Vuoltee, Kruuvainen ja Juntola), Lopella kolme (Spurila, Pyöli ja Sattela) sekä Oinilalla viisi (Askala, Kajanoja, Rukkijoki, Eppi ja Aro). Lukuisat ylempänä jokivarressa sijaitsevien kylien kaukoniityt Paimionlahden rannoilla ja joen suussa kertovat, että viimeksi mainittujen seutujen kylät olivat nuorempia kuin sanottujen niittyjen omistajakylät.

Paimionjoen laakson niistä kylistä, jotka nykyään kuuluvat Liedon ja Tarvasjoen pitäjiin, oli vanhin Tarvasjoen Tiensuu, toiseksi vanhin Liedon Hihnala sekä nuorimmat Tarvasjoen Kätyylä ja Liedon Inkoinen. Eräässä vuonna 1477 annetussa tuomiassa näet mainitaan, että Hihnala oli muinoin perustettu Tiensuusta käsin, ja toisesta vuodelta 1464 peräisin olevasta tuomiosta taas selviää, että Inkoinen silloin kuului saman jakokuntaan kuin Hihnala.²² Uuden ajan maanomistusasiakirjojen mukaan tällä kulmakunnalla oli kaksi jakokuntaa, joista toisen kantakylänä oli Tiensuu ja tytärkylänä Kätyylä, toisen kantakylänä Hihnala ja tytärkylänä Inkoinen.

Karunanselän rannikolla sijainneista nykyisen Karunan Broddbölen, Maalun, Torikan, Savisalons ja Kärkisten varhaiskeskiaikaisista kylistä olivat jakokuntien kantakylä Broddböle ja Savisalo sekä Savisalons tytärkyliä Maalu, Torikka ja Kärkinen.

Kärkniemenjoen ja Sauvonjoen laaksojen niistä kylistä, jotka nykyään kuuluvat Karunaan ja Sauvoon, olivat jakokuntien kantakylä.

²² REA, s. 480 ja 521.

Kärkniemi, Eknäs, Vartsala, Ristniemi, Raitniemi, Tapila, Kirkonkylä, Timperlä ja Saustila, kun taas nuorempia olivat Kärkniemen tytärykylät Ravaböle ja Kuilu, Eknäsin tytärykylät Åkers ja Flodsböle, Vartsalan tytärykylät Salmensuu, Kurkisalo, Uotkulla, Söderby ja Danskulla, Ristniemen tytärykylä Västi, Raitniemen tytärykylä Liesniemi, Tapilan tytärykylät Hännälä ja Kappola, Kirkonkylän tytärykylät Vähämäkipää, Isomäkipää, Kouttu, Kaukola, Kitsböle, Finskylä, Korvala, Kaltunpää, Salmi, Sillanpää, Vahtinen, Kavalto ja Lautkankare, Timperlän tytärykylät Nummenpää, Härmälä, Sillankorva, Pyöli, Haaverkallio, Mäenala, Hallela, Pappila, Haavisto, Vähäkylä, Koorla, Kalainen ja Liivala sekä Saustilan tytärykylä Foudila. Jo vuodelta 1528 on säilynyt asiakirja, jonka mukaan Timperlän jakokunta käsitti — aivan samoin kuin isonjaon aikoihin — Nummenpään, Härmälän, Sillankorvan, Pyölin, Haaverkallion, Urmalan (Mäenalan ja Vähänkylän), Hallelan, Haaviston, Koorlan, Timperlän, Kalaisen ja Liivalan sekä näiden varhaiskeskiaikaisten kylien lisäksi myöhäiskeskiaikaisen Tallbölen.²³

Sauvonjoen latvoilla sijainneet Paimion Huso, Kurki ja Maljamäki muodostivat kukin oman jakokunnan, joten niiden ikäjärjestyksestä ei vanhojen maanomistusolojen perusteella voida sanoa mitään. Niiden naapuristossa muinoin olleet Paimion kylien kaukoniityt sen sijaan viittaavat siihen, että nämä kylät on asutettu Paimiosta eikä Sauvosta käsin.

Ruonanjoen laakson varhaiskeskiaikaiset sauvolaiset Silkkilän ja Pataraudan kylät olivat niinkään molemmat erillisten jakokuntien kantakylä, joten niidenkin keskinäinen ikäjärjestys jää hämärän peittoon. Seudun sauvolaiset kaukoniityt osoittavat ne Sauvon keskipitäjän kylien perustamiksi.

Kemiön saaren pohjoiskärjessä sijainneista, meidän päivinämme Angelnimeen luetuista kylistä olivat jakokuntien kantakylä Pärnäspää, Paatelmaa ja Peksala. Pärnäspään tytärykylä taas oli Angela sekä Peksalan tytärykylä Esselpää, Pyöli, Seppälä ja Marttila. Angelnien Tammenpään täällä muinoin omistamat kaukoniityt kertovat tšekäläisen asutuksen tulleen Kokkilansalmen takaiselta rannikolta.

Kokkilansalmen angelnimeläisistä rannikkokylistä muodostivat Valttila ja Karviainen omat jakokuntansa, mutta Tammenpää ja Kok-

²³ FMU VIII, s. 270.

kila yhteisen jakokunnan, jonka kantakylänä oli Kokkila ja tytärkylänä Tammenpää. Halikon Rikalan näillä tienoin omistamat kaukoniityt viittaavat selvästi rannikkoasutuksen keskihalikkolaiseen alkuperään.

Immаланjoen laaksossa olivat jakokuntien kantakylä Meisala, Immala, Paavola, Jaakkola, Kaninkola, Padanoja, Lempilä, Kirjola, Konkola, Ikelä, Kavantola, Pailinna, Kannisto, Kalkkila, Villikkala, Riikola, Muntola, Nikkilä, Talola ja Saarimäki, kun taas Kynneppälahti oli Meisalan tytärkylä, Suppala ja Laiterla Immалан tytärkylä, Mätkkö Kavantolan tytärkylä, Karvala Riikolan tytärkylä sekä Paimoinen ja Kuumala Saarimäen tytärkylä. Koko Immаланjoen laakso näyttää saaneen asutuksensa Halikonjoen laaksosta käsin, päätellen siitä, että jälkimmäisen alueen vanhoilla kylillä oli täällä päin tavaton määrä kaukoniitytomistuksia.

Halikonlahden länsirannalla ja Halikonjoen laaksossa sijainneista Halikon kylistä olivat jakokuntien kantakylinä vanhimpia Viurila, Laidola, Hirvikallio, Rikala, Kärävuori, Puotila, Tunila, Väsilä, Kultola, Ahtiala, Häntälä, Ammakko, Nummi, Märy, Melkola ja Jokisato sekä niitä nuorempia Viurilan tytärkylät Vuorentaka, Salontaka, Pamsila ja Maunula, Hirvikallion tytärkylät Mustamäki ja Kihinen, Kärävuooren tytärkylät Joensuu, Majala, Pajula, Toijala, Putola ja Pappila, Nummen tytärkylät Viala, Yttelä ja Tavola, Märyn tytärkylä Häävälä ja Melkolan tytärkylä Juva.

Uskelanjoen laaksossa olivat uskelalaisten ja pertteliläisten jakokuntien kantakylä Salonkylä, Karjaskylä, Anjala, Uskelankylä, Pappila, Haukkala, Loppi, Hähkänä, Kaivola, Inkere, Tattula ja Vihmalo. Salonkylän tytärkylä olivat Röykkylä, Kärkkä, Kirjola, Irmusmäki, Pappinen, Kaukovuori ja Hakostaro, Karjaskylän tytärkylä Aninen, Mököinen, Moisio, Pahkavuori, Jaanu ja Hämmäinen, Uskelankylän tytärkylä Ruoksmäki, Lopen tytärkylä Hankala, Mäenala, Veitakkala ja Kaukola sekä Inkeren tytärkylä Kajala.

Halikonlahden itärannikon halikkolaisten, uskelalaisten ja perniöläisten kylien alueella oli ainoastaan kaksi itsenäistä jakokuntaa, Pettilän jakokunta, joka käsitti kantakylän lisäksi Kokkolan, sekä Kirjakalan jakokunta, johon kantakylän ohella kuuluivat Mutainen ja Villinä. Alueen kaikki muut kylät — Preitilä, Raunenpyöli, Fulkkila, Närvelä, Rauvola, Hämeenkyliä, Tottola ja Kavila — sitä vastoin luettiin

isoon Salon jakokuntaan. Tämä osoittaa selvästi, että koko kysymyksessä oleva rannikkokaista oli saanut asutuksensa juuri Uskelan joki-laaksokylistä käsin.

Nykyisen Särkisalon pitäjän mannerosassa ja Kaukasalon saarella sijainneet viisi varhaiskeskiaikaista kylää muodostivat neljä jakokuntaa, Montola, Kiviniemi ja Kaukasalo kukin omansa sekä Verkkoranta ja Hakkala yhteisen, jossa Verkkoranta oli ilmeisenä kantakylänä ja Hakkala sen tytärkylänä. Epäilemättä täkäläiset kantakylät olivat perniöläisten perustamia, koska viimeksi mainituilla oli vielä kauempanakin tällä taholla vanhoja saariomistuksia.

Laukanjoen laaksossa oli itsenäisiä varhaiskeskiaikaisia jakokuntia kolme. Ensimmäinen oli Ekkullan ja sen tytärkylän Broändan muodostama Ekkullan jakokunta, toinen Huhdin yksikyläinen jakokunta ja kolmas Nurkkilan jakokunta, johon kantakylän ohella kuului sen tytärkylänä Kirakkapyöli. Foudila sitä vastoin luettiin Penttilän jakokuntaan. Jo tämäkin riittäisi todistamaan täkäläisen asutuksen saaneen alkunsa Perniönjoen laaksosta käsin, mutta vielä varmemmaksi asia tulee, kun lisäksi tiedämme Laukanjoen laaksossa olleen monia Perniön keskipitäjän talojen kaukoniittyjä.

Perniönjoen laakson Perniön puoleisista kylistä olivat jakokuntien vanhoja kantakyliä Viipuri, Aitolahti, Boböle, Pyhäjoki, Osala, Kyy-nämäki, Laiterla, Lupaja, Mälkkilä, Penttilä, Kivelä, Metsäkylä, Knaapila, Pappila, Haarla, Hämeenkylä, Metsänoja, Mäkisauru, Paarskytä, Pääri, Kuhminen ja Pohjankylä. Viipurin nuorempi tytärkylä oli Heikkilä, Lupajan tytärkylä Suksenpyöli, Penttilän tytärkylä Juvola, Hämeenkylä tytärkylä Kovämäki, Metsänojan tytärkylä Anjala ja Petälä, Mäkisaurun tytärkylä Sydänsauru, Päärin tytärkylä Kantturpyöli, Kuustonpyöli, Lassinpyöli ja Yliskylä sekä Kuhmisten tytärkylä Kieronperä ja Arpalahdi.

Perniönjoen laakson nykyisin Uskelaan, Muurlaan ja Pertteliin kuuluvista varhaiskeskiaikaisista kylistä olivat jakokuntien kantakylä Villilä, Falkkila, Äijälä, Isopullola, Kistola, Pyöli, Ranta ja Järvi. Ranan tytärkylä puolestaan olivat Kaukelmaa, Ruotsala ja Koski. Pukkila kuului uskelalaiseen Salon jakokuntaan, Suoloppi uskelalaiseen Karjaskylän jakokuntaan sekä Pöytiö, Romsila, Toramäki ja Patala pertteliläiseen Inkeren jakokuntaan. Tällaiset jakokuntasuhteet osoit-

tavat täkäläisen asutuksen lähtökohdiksi Uskelanjoen laakson vanhat kylät. Samaa todistavat ne kaukoniityt, joita Salon ja Karjaskylän jakokuntien taloilla muinoin oli Kistolassa sekä Anjalan kylän taloilla Rannan jakokunnan alueella.

Perniönjoen sivuhaaran Asteljoen laaksossa olivat jakokuntien kantakylä Asteljoki, Koivisto, Lapparla, Kontola ja Suomenkylä. Lintilä oli Lapparlan tytärkylä ja Knaapila Suomenkylän tytärkylä, kun taas Tiikkala ja Kokkila olivat Kiskonjoen laaksossa sijainneen Torkkilan tytärkylä sekä Ketunpyöli ja Sormijärvi Perniönjoen laaksossa sijainneen Paarskylän tytärkylä. Koko Asteljoen laakso oli selvästi asutettu juuri Perniönjoen laakson kylistä. Viimeksi mainituilla oli vielä vuosisatoja myöhemminkin useita kaukoniittyjä Suomenkylän ja Sormijärven tienoilla.

Perniönjoen sivuhaaran Kiskonjoen laakson perniöläisistä kylistä olivat jakokuntien kantakylä Saari ja Torkkila. Lehtiniitty oli Torkkilan tytärkylä, mutta Alaspää kuului isoon Latokartanon jakokuntaan. Viimeksi mainittu seikka todistaa kysymyksessä olevien kylien keskiperniöläistä alkuperää.

Kiskonjoen laakson kuusi varhaiskeskiaikaisiksi olettamaamme kiskolaista ja suomusjärveläistä kylää, Toija, Kurkela, Sorttila, Ahtiala, Rautsuo ja Arpalahdi, muodosti kukin oman jakokuntansa, joten tämän seikan perusteella ei voida tehdä mitään päätelmiä niiden keskinäisestä ikäjärjestyksestä. Täkäläisen asutuksen alkuperää sen sijaan valaisevat vanhimmat tunnetut hallinnolliset aluejakosuhteet sekä asianomaisten kylien ja niiden talojen nimet. Niinkuin jo edellä mainittiin, kaikki kuusi kysymyksessä olevaa kylää luettiin uuden ajan alussa Halikon nimismiespitäjään, tarkemmin sanoen siinä olleisiin Salon ja Uskelan verokuntiin. Tämä viittaa eittämättä siihen, että kylät oli aikoinaan asutettu Halikonlahden seudun ikivanhoista kylistä käsin. Samaa todistavat täkäläiset kylän- ja talonnimet. Ei voine näet joutua sattumasta, että toisaalta Uskelassa ja Halikossa, toisaalta puheena olevan korpiasutuksen piirissä oli niin monta samanlaista paikannimeä kuin Toijala kylännimenä Halikossa ja Toija kylännimenä Kiskossa, Kurki talonnimenä Perttelin Pöytiöllä ja Suomusjärven Ahtialassa ja Kurkela talonnimenä Kiskossa, Ahtiala kylännimenä Halikossa ja Suomusjärvellä, Arkkila talonnimenä Perttelin Hähkänällä ja Kiskon Kur-

kelassa sekä Manni talonnimenä Muurlan Järvenkylässä ja Suomusjärven Rautsuolla. Mahdollista on, että täällä tapahtuneeseen asutustoimintaan ovat uskelalaisten ja halikkolaisten rinnalla osallistuneet myös perniöläiset, koskapa Arpalahti on kylännimenä sekä Perniössä että Suomusjärvellä ja Melleri talonnimenä sekä Perniön Lupajalla että Kiskon Toijassa.

Edellä suoritettu varhaiskeskiaikaisten kylien maanomistusolojen tarkastelu osoittaa ensinnäkin, että Etelä-Suomen vanhimmat asutukset ovat sijainneet Aurajoen, Savijoen, Piikkiönjoen, Paimionjoen, Kärkniemenjoen, Sauvonjoen, Halikonjoen, Uskelanjoen ja Perniönjoen laaksojen alaosissa ja että asutusta on vasta myöhemmin niistä käsin levinnyt Ruonanjoen, Immalanjoen, Laukanjoen, Asteljoen ja Kiskonjoen laaksoihin, omien jokilaaksojen yläosiin sekä meren rannikoille ja rantasaarille. Ja toiseksi tämän tarkastelun perusteella voidaan todeta, että jo varhaiskeskiajalla ovat joidenkin jokilaaksojen kylät perustaneet tytärasutuksiaan, paitsi oman jokensa tienoille, myös naapurijokien latvoille. Tällä tavoin ovat saaneet alkunsa lietolaiset kylät Paimionjoen keskijuoksulla, paimiolaiset kylät Piikkiönjoen ja Sauvonjoen latvoilla, uskelalaiset kylät Perniönjoen yläjuoksulla sekä halikkolaisuskelalaiset kylät Kiskonjoen latvavesien varsilla.

Niinkuin edellä huomautettiin, asutun vyöhykkeen laajuudesta ja tiheydestä huolimatta Etelä-Suomen mantereella ja suomalaispitäjien saarilla oli 1200-luvun päätyessä vielä runsain määrin asumattomiakin alueita, jotka sijaitsivat toisaalta Aurajoen latvoilla nykyisten Liedon, Auran ja Pöytyän pitäjien alueilla, Savijoen latvoilla nykyisten Liedon ja Tarvasjoen pitäjien alueilla, Paimionjoen ja Tarvasjoen varsilla nykyisten Tarvasjoen, Karinaisten, Marttilan ja Kosken pitäjien alueilla, Hanhijoen varsilla ja Sauvonjoen latvoilla nykyisen Paimion pitäjän alueella, Ruonanjoen varsilla nykyisten Sauvon, Angelniemen ja Halikon pitäjien alueilla, Immalanjoen latvoilla nykyisten Halikon ja Paimion pitäjien alueilla, Halikonjoen latvoilla nykyisten Halikon ja Kuusjoen pitäjien alueilla, Uskelanjoen latvoilla nykyisten Pertelin, Kiikalan ja Someron pitäjien alueilla, Asteljoen latvoilla nykyisen Perniön pitäjän alueella sekä Kiskonjoen varsilla nykyisten Perniön, Kiskon, Suomusjärven ja Kiikalan pitäjien alueilla, toisaalta taas Sauvon-

niemen rannikolla nykyisten Sauvon, Karunan ja Angeliemen pitäjien alueilla, Halikonlahden rannikolla nykyisten Perniön ja Särkisalon pitäjien alueilla sekä Kaksikerran saarella nykyisessä Kaksikerran pitäjässä, Kuusiston saarella nykyisessä Kaarinan pitäjässä, Harvaluodon saarella nykyisessä Piikkiön pitäjässä ja Isonluodon, Säkkiäsalon ja Petun saarilla nykyisessä Särkisalon pitäjässä.

Mihin Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisten kylien asukkaat käyttivät näitä asumattomia takamaitaan ja millä tavoin ne olivat jaetut eri asutusryhmien kesken? Näihin kysymyksiin voivat vain entisten korpi-seutujen paikannimet ja eräät alueiden asuttamisesta huolimatta säilyneet ikivanhat maanomistukset antaa jonkinlaisen vastauksen.

Yhtenä ja varmaankin vanhimpana takamaiden käyttömuotona näyttää olleen metsänkäynti, nimenomaan suurriistanpyynti. Tähän viittaavat sellaiset paikannimet kuin *Tarvasjoki*, Marttilan *Hirvas*, Pöytyän *Hirvijoki*, Kiikalan *Hirvelä*, Perniön *Hirvilahti*, Kuusjoen Impolan *Hirvenkarkaus*, Paimionlahden *Peuraluoto*, Sauvon Naarslahden *Peuramäki*, Liedon *Kaurinkoski* (1540 Kauriskoski), Pöytyän Juvan *Kaurisvaha*, Uskelan Isonkylän takamaan *Kauriskallio*, Perttelin Kaivolän takamaan *Kauriskallio*, Perniön Tuohitun *Antinajo*, *Martinajo* ja *Tuohitunajo*, Perttelin Valkjärven *Kurimäki*, Pöytyän Pihlavan *Virkasuo* ja Perttelin Haalin *Päiväkunnanoja*, puhumattakaan lukemattomista karhun, suden, ilveksen ja saukon metsästyksen liittyvistä nimistä.²⁴ Luettellun nimistön piirissä ajo merkitsee hirven- tai peuranajopaikkaa, kuri hirtien ja peurojen pyynnissä käytettyä johdeaitaa sekä virka ja päiväkunta pyyntimiehen ansapolkua.²⁵

Etelä-Suomen korvessa muinoin liikkuneiden pyyntimiesten kotipaikoista myös kertonevat eräät paikannimet. Sellaisiksi täytynee tulkita Halikkoon viittaava Liedon takamaan *Halikonsuonnummi*, Paimion Vistan Tilliin viittaava Kosken Partelan *Tillinmaa*, Uskelan Isonkylän Kupilaan viittaava Halikon Vaskion *Kupilanmäki*, Perniön Sauruun ja Sydänsaurun Piipariin viittaavat Kuusjoen Kurkelan *Sau-*

²⁴ Ko. kylännimet mainitaan jo 1500-luvulla ja tilustennimet 1600- ja 1700-lukujen kylänkartoissa, paitsi Hirvenkarkaus jo 1564 (VA. Handlingar rörande Armfeltska gods I).

²⁵ *Lauri Hakulinen*, Suomen kielen rakenne ja kehitys II, s. 30 ja 79. — *Väinö Voionmaa*, Hämäläinen eräkausi, s. 50—51, 56—69 ja 337—338.

runnummi ja Kuusjoenperän *Püparalho*, Uskelan Salonkylään viittaava Someron Terttilän *Salonmättä*, Paimion Kruusilaan viittaava Kiikalan Rasvalan *Kruusalhonmäki* sekä samaan Paimion Kruusilaan, Uskelan Kärkkään ja Perttelin Romsilaan viittaavat Suomensjärven Laidiken *Kruusinniittu* ja Laperlan *Kärkänmäki* ja *Romsmäki*.²⁶

Puheena olevilla takamailla ennen niiden asuttamista harjoitetun kalastuksen muistoja voisi olla Suomensjärvellä vuonna 1557 mainittu paikannimi *Passinapaja*, joka on yhdistettävissä Perttelin Kaivolain Passin talon nimeen.²⁷ Varmaa onkin, että Etelä-Suomen korven joissa ja järvissä on kalastettu jo paljon ennen kuin ensimmäiset asukkaat niiden rannoille asettuivat. Meidän päivinämme ei näistä vesistä saa paljoakaan kalaa, mutta ennen oli toisin. Niinpä vielä vuonna 1796 mainitaan Uskelanjoen vähäisestä latvahaarasta Someron Talvisillan kylän kohdalta saadun 1 leiviskän 5 naulan, siis runsaan 10 kilon, painoinen lohi.²⁸ Ei ole mahdotonta, että Perniöstä Kiskoon johtanut vanha *Kalatie*, johon kohta palaamme, onkin muinoin saanut nimensä perniöläisten kalamatkoista Kiskoon ja Suomensjärvelle eikä viimeksi mainittujen paikkakuntien uudisasukkaiden silakanpyyntiretkistä Perniön saaristoon.

Asumattomat merenrannikot luonnollisesti olivat varhaiskeskiaikaisen väestön vakinaisia kalastuspaikkoja. Siitä on säilynyt suoranaisia asiakirjatietojakin, jotka osoittavat muinoin omistukseen otettujen kalalantojen pysyneen kantakylien hallussa vielä kauan sen jälkeen kun rannikolle oli syntynyt uutta omaa asutusta. Niinpä Perniön Osalalla mainitaan vuonna 1525 ja Perniön Mälkkilällä vuonna 1694 olleen kalastuspaikka Perniön Laukan rannassa, Särkisalon Kiviniemellä vuonna 1784 Särkisalon Hästön niemenkärjessä sekä Perniön Foudilalla, Merihuhdilla, Mälkkilällä ja Osalalla vuonna 1786 Särkisalon Finnarvin alueella.²⁹ Karunan Halslahden rannalla vuonna 1775 tavattavat paikannimet *Rungonniemi* ja *Rungonsalmi* puolestaan viitan-

²⁶ Halikonsumnummi mainitaan 1400-luvulla (REA, s. 239), Kärkänmäki ja Romsmäki 1585 (MHA. A 92: 4) sekä muut ko. nimet 1700-luvulla (MHA. Asianomaisten kylien isojakokartat).

²⁷ VA. cc 4: 38.

²⁸ Someron kirkonarkisto. Someron seurakunnan väestötilastotaulukko 1796.

²⁹ FMÜ VIII, s. 167. — MHA. A 2 A: 41, A 86 B: 3 ja A 86 a: 38.

nevat siihen, että Piikkiön Rungolla on joskus ollut kalavesiä näillä tienoin.³⁰

Palataksemme jälleen ylämaan puolelle on vielä syytä huomauttaa, että helmenpyyntiäkin näyttää muinoin Etelä-Suomen korpjoissa harjoitetun. Kiskon Toijan kylässä kerrottiin näet vuonna 1760 maanmittarille, että Hirsjärvestä Kirkkojärveen laskevasta Toijanjoesta oli muistitiedon mukaan saatu entisaikaan helmisimpukoita.³¹ Melko varmaa on, että Pöytyän Kaulanperässä joen rannalla sijaitseva *Helmikankare*, joka vuonna 1780 mainitaan Pöytyän Karhunojan ja Kaulanperän sekä Marttilan Kyrön jakokuntien rajakohtana, siis keskiaikaisena merkkipaikkana, on aikoinaan saanut nimensä samasta syystä.³²

Tällaiset alkukantaiset elinkeinot, metsästyks, kalastus ja helmenpyynti, olivat Varsinais-Suomessa jo varhaiskeskiajalla väistyviä sivuelinkeinoja, joten takamaankäytössäkin varmasti kaskenpoltolla ja niitynraivauksella oli tärkein osa. Kanta-asutuksen muinaisista korvessa sijainneista kaski- ja niittyomistuksista onkin tallella melkoinen määrä asiakirjatietoja, sillä osa noista maankappaleista pysyi vielä korven asuttamisen jälkeenkin alkuperäisten omistajatalojensa hallussa. Niinpä vielä vuonna 1782 Liedon Pahkaloukkaan ja Mäkkylän jakokuntien talolliset vaativat ylimuistoisen nautinnan perusteella osuutta Liedon korvessa olleeseen Ihavanmaahan eli Kolmenkirveenmaahan, jota Prunkkalan kappelin myöhäiskeskiaikaiset kylät pitivät omanaan; nimi Kolmenkirveenmaa osoittaa kysymyksessä olleen nimenomaan muinaisen kaskenpolttoalueen.³³ Paimiossa oli vielä isonjaon aikoihin myöhäiskeskiaikaisten Kulhomäen ja Luuspään kylien alueella kaukoniittyjä seuraavilla varhaiskeskiaikaisilla kylillä: Paimion Halkilahdella, Herasniemellä, Husolla, Kerkolalla, Kruusilalla, Kurjella, Lopella, Maljamäellä, Moisiolla, Räpäälällä, Spurilalla ja Vistalla sekä Piikkiön Viukkalalla ja Sauvon Saustilalla.³⁴ Halikossa oli samaan aikaan myöhäiskeskiaikaisen asutusalueen piirissä Yöntilän tienoilla kaukoniittyjä

³⁰ MHA. A 29: 6.

³¹ MHA. A 92: 20.

³² MHA. A 57: 17.

³³ MHA. A 58: 2 ja A 63: 23.

³⁴ MHA. A 71 b: 7.

Halikon Ammakon, Ikelän, Immalan, Karvalan, Konkolan, Märyn, Paavolan, Pamsilan, Talolan, Väsilän ja Yttelän vanhoilla kylillä, Pitkojan tienoilla Uskelan Kärkällä sekä Kumionmaassa Halikon Jokisadolla, Juvalla, Väsilällä ja Yttelällä, Paimion Oinilalla ja Uskelan Kärkällä.³⁵ Marttilan Rahkionsuossa oli vielä 1700-luvulla niitynkappaleita monilla Halikon Vaskion kylillä ja Uskelan Kärkällä sekä Kosken Tapalassa vuonna 1656 Muurlan Kaukelmaalla.³⁶ Ja Kuusjoen Kuusjoenperässä oli noin vuonna 1400 takamaapalstoja Uskelan Veitakkalalla ja Pappilalla, Kiikalalan Hirvelässä vuonna 1536 Halikon Joensuulla sekä Muurlan Kaukolassa vuonna 1779 Uskelan Karjas-
kylällä.³⁷

Kun tarkastamme sekä asiakirjojen että paikannimistön antamaa kuvaa Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisen korven omistussuhteista, emme voi tulla muuhun tulokseen kuin että kaikkien jokien asumattomat latvasseudut ovat olleet koko asutusalueen yhteismaata, jota eivät vielä mitkään pitäjänrajat ole halkoneet, vaan josta jokaisen jokilaakson asukkaat ovat vapaasti saaneet ottaa haltuunsa haluamiaan maan-kappaleita. Muuten ei voi ymmärtää, kuinka esim. halikkolaisilla on saattanut olla kauko-omistuksia Pöytyällä, Marttilassa ja Somerolla tai perniöläisillä Halikossa ja Kuusjoella.

Lopuksi on varhaiskeskiaikaisesta takamaankäytöstä puhuttaessa selvitettävä vielä yksi kysymys: millaiset kulkureitit johtivat asutuilta alueilta eri tahoille korpea? On luonnollista, että oman jokilaakson perukoille pyrittäessä voitiin käyttää kulkuväylänä itse jokea, mutta millä tavoin mentiin toisten jokien latvoille? Tähän kysymykseen on vastattava, että jo noina muinaisina aikoina oli olemassa myös teitä, joita pitkin oli helppo sekä jalan että ratsain matkata. Tällaiset tiet tai polut, niinkuin nykyään sanotaan, olivat syntyneet jo vuosituhansia aikaisemmin hirvieläinten ja muun suurriistan tallaamina, ja ne nou-dattelivat joko nummimaita tai jokirantoja, ainoita kuivia ja kulku-

³⁵ MHA. A 9: 8, 31, 63, 91 ja 93.

³⁶ *Aulis Oja*, Kosken T.l. seurakunta 1647—1947, s. 20.

³⁷ FMU II, s. 399. — VA. Handlingar rörande Armfeltska gods I. — MHA. A 81: 8. — Vrt. *Aulis Oja*, Piirteitä Kuusjoen menneisyydestä, s. 7—9, ja Someron historia vuosina 1540—1870: Tilusten omistus (Someron historia I), s. 112—114.

kelpoisia maastokohtia, joita senaikaisessa soiden ja kallioiden täyttämässä korvessa oli.

Tämän kirjoittaja on toisissa yhteyksissä selostanut Aurajoen ja Uskelanjoen välisten alueiden muinaisteita, joten tässä riittänee niistä vain lyhyt maininta. Kaikkia Etelä-Suomen jokilaaksoasutuksia yhdistäneen ja Uudellemaalle suuntautuneen ison rantatien lisäksi Aurajoen suusta lähti *Varkaantie*, joka Aurajokea noudatellen kulki Liedon ja Pöytyän halki Satakuntaan. Tästä tiestä erkanivat Prunkkalan ylikulmalla Karinaisten kautta Kosken Hevonlinnaan johtanut *Nunnantie*, Pöytyän Kaulansuussa Kaulanperän kautta Loimaalle johtanut *Huovintie* ja Pöytyän Vauranojalla Ordenojan kautta Yläneelle johtanut *Orrentie*. Paimiosta lähti ensinnäkin Paimionjokea seurailut *Nauristie*, joka Tarvasjoella haarautui Karinaisten kautta Loimaalle vieneeksi *Vanhaksitieksi* ja Marttilan ja Kosken kautta Somerolle vieneeksi *Härkätieksi*, sekä toiseksi *Kalevantie*, joka kulki Vaskion ja Kuusjoen kautta Somerolle. Halikosta saivat alkunsa Vaskion kautta Marttilaan kulkenut *Vaskiontie* ja Kuusjoen kautta Koskelle kulkenut *Paavintie*. Ja Uskela oli lähtökohtana *Hüdentielle*, joka Perttelin ja Kiikalan kautta vei Somerniemelle.³⁸

Myös Uskelanjoen ja Kiskonjoen väliseltä alueelta on ison rantatien lisäksi todettavissa eräitä muinaisteita, jotka yhä meidänkin päivinämmme ovat maanteinä olemassa. Tällaisia ovat Uskelasta Muurlan ja Suomensjärven kautta Lohjalle vienyt *Lohjantie* ja Muurlan kautta Kiskoon vienyt *Kiskontie*, Perniön Yliskylästä Muurlaan vienyt *Tuomarintie* sekä Perniön kirkolta Kiskon kautta Suomensjärvelle vienyt *Kalatie* ja Strömman kautta Kemiöön vienyt *Huovintie*. Kaikki nämä tiet esiintyvät tämännimisinä jo 1600- ja 1700-lukujen kylänkartoissa, mikä todistaa niiden vanhuutta, sillä uudella ajalla perustetuille teille ei tiettävästi enää nimiä annettu.³⁹ Kiskontien pitkä ikää osoittaa niinikään sen varrelta jo vuonna 1467 mainittu Kiskon Tieksmäen

³⁸ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 190—198, Varsinais-Suomen takamaan tarulinnat (Turun Historiallinen Arkisto IX), s. 151 ja 161—169, sekä Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 19—21.

³⁹ MHA. Asianomaisten kylien kartat 1600- ja 1700-luvuilta. — *Väinö Wallin*, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana.

kylä ja Kalatien vanhuutta sen varrelta vuonna 1560 mainittu Kiskon Toijan Kalatienkoski.⁴⁰ Huovintie taas mainitaan nimenomaan yleisenä tienä jo vuonna 1477, jolloin lisäksi esiintyy siihen liittyvä sillan nimi Huovinsilta.⁴¹

Tällaisen muinaistieverkoston olemassaolo tekee ymmärrettäväksi varhaiskeskiajan laajan takamaankäytön ja myös myöhäiskeskiajan valtavan uudisasutustoiminnan, jota nyt siirrymme tarkastamaan.

Mantereen myöhäiskeskiaikainen uudisasutus

Varhaiskeskiajan asutustoiminta oli vielä ollut täysin vapaata ja kansanomaista. Jatkaen esihistoriallisia perinteitä kantakylien talonpojat olivat keneltäkään ulkopuoliselta lupaa kysymättä perustelleet jakokuntiansa metsiin tytäryliä ja kauempanakin sijainneille yhteismaille uudisasutuksia, jotka sitten vähitellen olivat itsenäistyneet ja taas puolestaan ruvenneet asuttamaan ympäristöönsä. 1200-luvun lopulta lähtien tilanne kuitenkin suuressa määrin muuttui. Nyt alkoi kruunu, joka tähän mennessä oli saanut verohallintonsa hyvälle alulle meidänkin maassamme, lähinnä verotulojensa lisäämiseksi harjoittaa järjestelmällistä asutuspolitiikkaa.

Varhaisin säilynyt asiakirjallinen merkki kruunun johtamasta uudisasutustoiminnasta maassamme on muuan vuonna 1303 annettu kuninkaankirje, jossa eräille Närpiön seudun uudisasukkaalle vahvistetaan oikeus heidän voudilta saamiinsa erämaihin. Ensimmäinen tiedossa oleva yleinen uudisasutusta koskeva julistus on kuningas Maunu Eerikinpojan vuonna 1334 Suomen (Varsinais-Suomen), Uudenmaan, Ahvenanmaan, Hämeen ja Satakunnan asukkaalle osoittama kirje, jossa kaikille uudistaloille määrätään neljän vuoden verovapaus ja jokaiselle sanottujen maakuntien asukkaalle annetaan oikeus kuninkaan käskynhaltijan luvalla asettua asumaan sellaisille maille, joita niiden siihenastiset omistajat eivät halunneet tai jaksaneet saattaa viljelykseen. Tätä julistusta täydentää eräs vuodelta 1337 säilynyt asiakirja,

⁴⁰ FMU IV, s. 288. — MHA. A 92: 20.

⁴¹ FMU IV, s. 468.

jossa Suomen käskynhaltija Erengisle Antinpoika vahvistaa uudisasukkaan omistusoikeuden Ruskon (nykyisen Vahdon) Sääksyyn myöntäen hänelle neljän vuoden verovapauden ja määräten maankappaleen muiden uudistalojen tavoin kuulumaan ruotsalaiseen oikeuteen. Vihdoin on vuodelta 1411 olemassa kuningas Eerik Pommerilaisen antama julistus, jossa Turun linnan vouti Klaus Lydikenpoika valtuutetaan viljeltäviksi jakamaan kruunun yleismaita.¹

Näiden asiakirjojen perusteella saamme selkeän kuvan kruunun myöhäiskeskiaikaisesta uudisasutustoiminnasta. Asumattomat korvet selitettiin kruunun yleismaiksi, joihin kruunulla oli täysi oikeus hankkia asukkaita, elleivät niiden entiset omistajat, yhteismetsien osakkaat, itse korotettuja veroja vastaan ryhtyneet niitä viljelemään. Asutustyön johto oli kuninkaan käskynhaltijoilla, jotka antoivat uudisasukkaille omistuskirjat maihinsa. Jokainen uudisasukas sai neljän vuoden verovapauden voidakseen rakentaa talonsa ja raivata ensimmäiset peltonsa ja niittynsä. Ja lopuksi määrättiin, että uudistalojen oli suoritettava veronsa ruotsalaisen oikeuden mukaisesti.

Erottaakseen omiksi yleismaikseen selittämänsä takamaat kanta-asutusten varsinaisista jakokunnanmetsistä ja siten helpottaakseen antamiensa uudisasutusjulistusten täytäntöönpanoa kruunu näyttää toimittaneen rajankäyntejä asutusalueiden laidoilla. Tähän viittaa kolme 1400-luvulta peräisin olevaa asiakirjaa, joissa puhutaan suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden rajoista Maariassa ja Liedossa. Kaksi näistä asiakirjoista, Turun maanoikeuden tuomio vuodelta 1446 ja Turun tutkintokäräjien tuomio vuodelta 1447, koskee Lietoa eli siis Etelä-Suomen aluetta. Niissä mainitaan, että Ritämäki, Kirstunkallio, Lähteenmäki ja Höystinmäki olivat «ruotsalaisen oikeuden ja suomalaisen oikeuden väliset rajat», jotka erottivat toisistaan «Liedon pitäjän suomalaiseen oikeuteen kuuluvan Mäkkylän Hintsan ja hänen kumppaniensa» sekä «saman pitäjän ruotsalaiseen oikeuteen kuuluvan Käetyn Mikon ja hänen kumppaniensa» tiluksia.² Mäkkylän Hintsan kump-

¹ FMU I, s. 97. — REA, s. 46, 55 ja 242. — *Väänö Voionmaa*, Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana (Historiallinen Aikakauskirja 1923), s. 106. — *Jalmari Jaakkola*, Suomen varhaiskeskiaika, s. 418.

² REA, s. 418 ja 424: Hinza j Mackis ok hans kompana j finska raetthen j Lundha sokn - - - Michel Kaegetys ok hans kompana j swenska raetthen j sama sokn - - - raar mellan swenska raettha ok finska raetthen.

paneilla tarkoitetaan muita ison Mäkkylän jakokunnan osakkaita, Hiiden, Moision, Kurkelan, Hakulan, Mäkkylän, Nautelan ja Tammentaan kylien talollisia, Käetyn Mikon kumppaneilla taas Sikilän, Leinakkalan, Leppäkosken, Käetyn, Leikolan, Simolan, Järvenojan, Prunkkalan, Kinnarlan ja Karviaisten uudiskylien asukkaita.³

Selvitettäessä Etelä-Suomen mantereen ja suomalaispitäjien ranta-osaarten myöhäiskeskiaikaisen uudisasutuksen laajuutta voidaan jälleen turvautua 1500-luvun ruokalisäluetteloihin, joissa mainitut ruotsalaisen oikeuden kylät aikaisemmin esitetyin perustein edustavat 1200-luvun lopun jälkeen syntynyttä asutuskerrostumaa.⁴ Nämä 419 kylää olivat maantieteellisessä järjestyksessä lueteltuina seuraavat:

Kaksikerran saarella nykyisessä Kaksikerran pitäjässä Ollila, Haavisto, Kullela, Penilä, Raustvuori, Naula, Hylkkahti, Kolli, Hyrttilä, Paavola ja Prinkkala,

Aurajoen laaksossa nykyisen Liedon pitäjän alueella Kaurinkoski, Koski (Kukkarkoski), Punittu, Tursas, Lommola, Kankare, Parikkala ja Sikilä, nykyisen Auran pitäjän alueella Leinakkala, Leppäkoski, Käetty, Leikola, Laukkaniittu, Järykselä, Simola, Järvenoja, Prunkkala, Seppälä, Kinnarla, Pitkäniittu, Lahto, Viilala, Hypöinen ja Kuuskoski sekä nykyisen Pöytyän pitäjän alueella Auvainen, Puho, Juotola, Naaranoja, Kaulajoensuu (Kaulansuu), Lankkinen, Mäkiäinen, Riihikoski, Kulhua, Mustanoja, Himainen, Kolkkinen, Raatikainen, Pihlava ja Haveri,

³ MHA. Asianomaisten kylien isojakokartat. — *Pentti Renvall*, Liedon keskiaika (Liedon historia), s. 25—27.

⁴ VA 612, 625, 630, 634, 637 ja 638. — *Pentti Renvall*, Liedon keskiaika (Liedon historia), s. 26—30 ja 36—37, ja Pöytyän hallintopitäjän asutus- ja aluesuhteista (Turun Historiallinen Arkisto IV). — *Aulis Oja*, Halikon kihlakunnan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäjaosta (Turun Historiallinen Arkisto IV). — *Alfred A. Gustafsson*, Maanjaot ja kylämuodostumat Varsinais-Suomessa keskiajalla (Maanmittaus 1935). — *Keijo Santalahti*, *Kauko Alhanen* ja *Olavi Reuna*, Ruokalisän maksaminen Vehmaan, Maskun ja Piikkiön kihlakunnissa 1500-luvulla sekä senaikainen hallintopitäjäjako (Turun Historiallinen Arkisto V). — *Svante Dahlström*, Ledungsanstalter i Åbo län år 1450, s. 54—57. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 49.

Aurajoen sivuhaaran Järvenojan laaksossa nykyisen Auran pitäjän alueella Karviainen,

Aurajoen sivuhaaran Kaulajoen laaksossa nykyisen Pöytyän pitäjän alueella Jalkavala (Jalkala), Hirvijoki, Ellinen, Vistola, Karhunoja, Kauloja (Kaulanperä), Helttula ja Kumila,

Aurajoen sivuhaaran Ordenojan laaksossa nykyisen Pöytyän pitäjän alueella Juva, Oja ja Ordenoja,

Aurajoen sivuhaaran Savijoen laaksossa nykyisen Liedon pitäjän alueella Keppola, Pyhältö, Pennainen, Hyssälä, Käipilä ja Kiusala sekä nykyisen Tarvasjoen pitäjän alueella Hungerla, Liiparla, Sato-pää, Jauhola ja Liedonperä,

Kuusiston saarella nykyisessä Kaarinan pitäjässä Kuusiston kartano, Korsnäs, Vuolahti, Kärrom, Åminne, Rävsnäs, Finnby, Storby, Krogsböle, Munkäng, Träskeby ja Ämboda,

Harvaluodon saarella nykyisessä Piikkiön pitäjässä Ratsula, Järvenpyöli (Suni), Lilleby (Vähäkylä), Storgård (Isotalo), Tuorla, Puurkankare ja Kokkolahti,

Piikkiönjoen laaksossa nykyisen Paimion pitäjän alueella Alhokankare,

Paimionlahden rannalla nykyisen Paimion pitäjän alueella Skörbäck,

Paimionjoen laaksossa nykyisen Paimion pitäjän alueella Naskarla, nykyisen Tarvasjoen pitäjän alueella Mäentaka, Tuomarla, Karhula, Kankare, Tuorila, Killala, Suitsula, Tyllilä, Juva ja Eura, nykyisen Marttilan pitäjän alueella Prunkila, Laurila, Karvela, Rekoinen, Vättilä, Juutila, Heikola, Tiipilä, Mäntsälä (Mänsälä), Krouvi, Palainen, Purhala, Huovaristo, Ruskolainen, Lovi, Simala, Ollila, Hirvas, Maunula ja Siuterla (Siutila) sekä nykyisen Kosken pitäjän alueella Myllykylä, Koivukylä, Haukanpyöli (Harmaa), Partela, Katteluspyöli (Kattelus), Pyöli, Tausela, Jättälä, Halikkola, Liipola, Hongisto, Talola, Tapala, Patakoski, Tuimala, Koski, Vähäsorvasto, Sorvasto (Isosorvasto) ja Värmälä,

Paimionjoen sivuhaaran Hanhijoen laaksossa nykyisen Paimion pitäjän alueella Kiusala, Preitilä (Isopreitilä), Hanhijoki, Tomero, Kyysilä, Kaimala, Heikoinen (Vähäheikoinen), Pursila, Kaleva, Evainen ja Taatila,

Paimionjoen sivuhaaran Tarvasjoen laaksossa nykyisen Tarvasjoen pitäjän alueella Kirkonkylä, Horinen, Yrjänätylä, Kallela, Suurila ja Seppälä sekä nykyisen Karinaisten pitäjän alueella Tilkainen, Mäenpää, Närppi, Suutarla, Karinainen, Kiukainen ja Kyrö.

Paimionselän rannikolla nykyisen Sauvon pitäjän alueella Patainen (Paddainen), Osmalahti, Gripsböle, Ruonlahti ja Naurislahti (Naarslahti) sekä nykyisen Karunan pitäjän alueella Fröjdböle, Dikarböle, Steninge, Kråknäs, Orjasaari (Orgsaari), Stappåker ja Handby,

Karunanselän rannikolla nykyisen Karunan pitäjän alueella Smörvik, Gudsdal (Gussdal), Karuna, Kasklahti, Karinkorva, Böle (Viksböle), Sydänmaa (Södmo), Sittlahti, Estböle, Neitsaari, Leisku, Lemminen (Lämmis), Mannböle, Timböle, Halsterlahti (Halslahti), Knutsnäs, Strömsböle, Päistärpää, Sandö, Hintsholm ja Koppholm,

Kärkniemenjoen laaksossa nykyisen Karunan pitäjän alueella Ruskulla, Liden, Pukböle, Tomasböle ja Keltarböle sekä nykyisen Sauvon pitäjän alueella Hännikböle,

Sauvonjoen laaksossa nykyisen Sauvon pitäjän alueella Luola sekä nykyisen Paimion pitäjän alueella Luuspää, Kulhomäki, Iittula, Kovala, Redekottila (Rekottila), Kevola, Penttilä, Preitilä (Vähäpreitilä), Perälä, Laiterla ja Heikoinen (Isoheikoinen),

Lappdalinselän rannikolla nykyisen Sauvon pitäjän alueella Reilahti (Rölax), Mattböle, Haddböle, Palojoki (Palike), Ylistaro, Håndböle, Martböle, Birkärr, Alsböle, Sjurs, Lappmark (Lattmark), Slättböle, Kuggböle, Bränkärr, Sarapisto, Stångberg, Amböle, Korsnäs, Ingnäs (Iggnäs), Rikarnäs, Brutuböle (Britsböle), Dikarböle ja Kosundböle,

Ruonanjoen laaksossa nykyisen Sauvon pitäjän alueella Kulla (Österkulla), Abrahamskulla (Västerkulla), Runagård (Ruonankartano), Sunnanberg, Dalen (Dals), Kulla (Finnkulla), Träskby, Skörsböle, Svartsböle, Lurböle, Holvastböle, Tallböle, Marike, Pyrilä, Böle (Ryttarböle), Sydänpyöli (Sodaböle), Korpela ja Koski, nykyisen Angelniemen pitäjän alueella Pöylä, Torkkila, Kanamäki ja Isokylä sekä nykyisen Halikon pitäjän alueella Antola, Hevonpää, Skinnarböle (Kinnarpyöli), Korvenpää, Seppälä, Hulvela ja Yöntilä,

Kemiön saaren pohjoiskärjessä nykyisen Angelniemen pitäjän alueella Myllyperä ja Ahtimaa (Kaxunge),

Kokkilansalmen rannikolla nykyisen Angelniemen pitäjän alueella

Toppjoki ja Asila sekä nykyisen Halikon pitäjän alueella Viikerlä, Ketola, Konkola (Metsäkonkola), Pihkavuori ja Naapala,

Vartsalan saarella nykyisen Halikon pitäjän alueella Vartsala,

Immalanjoen laaksossa nykyisen Halikon pitäjän alueella Kankare, Piintilä, Kytö, Lökkilä, Ruskanalho, Hyypperä, Hajala ja Mustinen sekä nykyisen Paimion pitäjän alueella Meisala, Silvala ja Anttila,

Halikonjoen laaksossa nykyisen Halikon pitäjän alueella Pitkäoja (Pitkoja), Perälä, Lempilä, Kuttila, Ruuhikoski, Sauvonkylä, Toivila, Ruotsala ja Kierlä sekä nykyisen Kuusjoen pitäjän alueella Impola, Kraatarla, Pappila, Kurkela, Hämäläinen, Tiskarla, Kuttila, Kuusjoenperä ja Kanunki,

Uskelanjoen laaksossa nykyisen Perttelin pitäjän alueella Hiisi sekä nykyisen Kiikalan pitäjän alueella Rekiä, Kesälä, Kiikala, Komisuo, Saari, Silva, Hidola, Vanhakylä ja Peltola,

Uskelanjoen sivuhaaran Rekiäjoen laaksossa nykyisen Someron pitäjän alueella Talvisilta, Häntälä, Syvänoja ja Kerkola,

Uskelanjoen sivuhaaran Halkijoen laaksossa nykyisen Kiikalan pitäjän alueella Kärkelä ja Hirvelä sekä nykyisen Someron pitäjän alueella Lautela, Terttilä, Kaskisto ja Suojoki,

Halikonlahden itärannikolla nykyisen Perniön pitäjän alueella Teijo, Makkaryöli (Makarla), Hirvilahti, Långvik (Lanviiki) ja Ervastböle (Ervastö) sekä nykyisen Särkisalon pitäjän alueella Falkenberg (Falkberg), Finnarv, Aisböle, Smedsböle (Seppämäki), Heikberg, Dömarby (Taamarla), Hästö ja Gråböle (Kraila),

Isonluodon saarella nykyisessä Särkisalon pitäjässä Finby, Suutarikylä, Norrby, Murom, Bastböle, Kota ja Förby,

Säkkiäsalon saarella nykyisessä Särkisalon pitäjässä Tevasaari (Tessvär), Säkkiäsalo (Siksala) ja Söderby,

Petun saarella nykyisessä Särkisalon pitäjässä Pettu,

Laukanjoen laaksossa nykyisen Perniön pitäjän alueella Laukka, Överby (Ylönkylä) ja Skinfellsskog (Skoila),

Perniönjoen laaksossa nykyisen Perniön pitäjän alueella Lappnäs (Lappi), Böle (Soukkapyöli), Bredböle (Preitti), Gästerby (Kestrikki), Storbaggböle (Isopakapyöli), Lillbaggböle (Vähäpakapyöli) ja Liden (Liite) sekä nykyisen Muurlan pitäjän alueella Vähäpullola, Harjola, Kaukola ja Muurla,

Perniönjoen sivuhaaran Asteljoen laaksossa nykyisen Perniön pitäjän alueella Kynnärä, Väärälä, Korttila, Lemu, Ervelä, Huhti, Mustasaari (Mussaari), Äyriä (Öyriä), Sillanpää, Haaroinen, Alhojoki (Aaljoki), Aimontappo, Kumionpää, Tuohittu ja Nokoinen,

Perniönjoen sivuhaaran Kiskonjoen laaksossa nykyisen Perniön pitäjän alueella Krogsböle (Krootila), Näsegård (Latokartano), Isokuusto, Vähäkuusto, Bondböle (Puonpyöli), Böle (Vähäpyöli), Vihiniemi, Koski ja Kollarla, nykyisen Kiskon pitäjän alueella — edellä varhaiskeskiaikaisiksi oletettujen Toijan, Kurkelan ja Sorttilan lisäksi — Kaukuri, Honkapyöli, Viiri ja Liuhto, nykyisen Suomensjärven pitäjän alueella — varhaiskeskiaikaisiksi oletettujen Ahtialan ja Rautsuon ohella — Lemula, Koorla, Häntälä, Laperla ja Kitula sekä nykyisen Kiikalan pitäjän alueella Yltäkylä,

Kiskonjoen sivuhaaran Lamminjoen laaksossa nykyisen Kiskon pitäjän alueella Sillanpää, Metsola, Tieksmäki ja Hongisto,

Kiskonjoen sivuhaaran Hirsjärven vesistön rannoilla nykyisen Kiskon pitäjän alueella Vilikkala, Sammalo ja Marttila, nykyisen Perttelin pitäjän alueella Valkjärvi sekä nykyisen Kiikalan pitäjän alueella Rasvala, Kruusila ja Pirilä,

Kiskonjoen sivuhaaran Enäjärven vesistön rannoilla nykyisen Suomensjärven pitäjän alueella — varhaiskeskiaikaiseksi oletetun Arpalahden lisäksi — Salittu, Taipale, Laidike, Suomensjärvi ja Lahnajärvi sekä

Nummenjoen latvahaarojen varsilla nykyisen Suomensjärven pitäjän alueella Kettula ja nykyisen Nummen pitäjän alueella Leppäkorpi.

Ruokalisäluetteloiden mainitsemattomia myöhäiskeskiaikaisia yksinäistaloja olivat lisäksi Auraajoen laaksossa sijainnut Pöytyän Pappila ja Paimionjoen laaksossa sijainnut Marttilan Pappila.

Ryhdyttäessä tutkimaan kysymystä, mistä käsin luetellut Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaiset uudiskylät ovat saaneet ensimmäiset asukkaansa ja mikä oli niiden keskinäinen ikäjärjestys, ei enää voida, paitsi eräissä poikkeustapauksissa, turvautua vanhoja maanomistusoloja koskeviin asiakirjoihin. Enimmät uudiskyläthän perustettiin kruunun toimesta antamalla kelle hyvänsä yrittäjälle kappale entistä yhteismetsää, joten ne muodostuivat alusta alkaen itsenäisiksi jakokunniksi eivätkä olleet

millään tavoin riippuvia niiden rajojen sisäpuolella mahdollisesti sijainneista kanta-asutusten vanhoista omistuksista.

Varhaiskeskiaikaisen asutusvyöhykkeen laitamille syntyi kuitenkin puheena olevan uudisasutuskauden kuluessa eräitä sellaisiakin ruotsalaisen oikeuden kyliä, joiden alue edelleen jäi kuulumaan johonkin vanhaan jakokuntaan ja joiden siis voi olettaa olleen asianomaisten kanta-kylien uusia tytärkyliä.⁵ Nämä kylät olivat seuraavat:

Aurajoen laaksossa Liedon Rähälän jakokunnan Kaurinkoski, Kukarkoski, Punittu, Tursas, Lommola, Kankare, Laukkaniittu, Järykselä, Pitkäniittu, Lahto, Viilala ja Hypöinen,

Savijoen laaksossa Paimion Sievolan jakokunnan Pennainen, Liedon Hihnalan jakokunnan Hyssälä ja Liedon Alhojen jakokunnan Kiusala,

Piikkiönjoen laaksossa Paimion Sievolan jakokunnan Alhokankare, Paimionlahden rannalla Paimion Tuuvalan jakokunnan Skörbäck, Paimionjoen laaksossa Paimion Vistan jakokunnan Naskarla, Hanhijoen laaksossa Paimion Lopen jakokunnan Isopreitilä, Paimionselän rannikolla Karunan Eknäsin jakokunnan Naarslahti, Karunanselän rannikolla Karunan Eknäsin jakokunnan Kasklahti, Karunan Savisaloon jakokunnan Karinkorva, Viksböle, Sydänmaa, Sittlahti, Estböle, Neitsaari, Lemminen, Mannböle, Halsterlahti ja Knutsnäs sekä Karunan Broddbölen jakokunnan Strömsböle,

Kärkniemenjoen laaksossa Karunan Eknäsin jakokunnan Ruskulla, Liden ja Pukböle sekä Sauvon Vartsalan jakokunnan Tomasböle, Keltarböle ja Hännikböle,

Sauvonjoen laaksossa Sauvon Vartsalan jakokunnan Luola,

Lappdalinselän rannikolla Sauvon Ristniemen jakokunnan Palike, Ylistaro ja Händböle,

Ruonanjoen laaksossa Sauvon Timperlän jakokunnan Tallböle, Silkkilän jakokunnan Marike, Pyrilä, Rytarböle ja Sydänpyöli sekä Patarauhtilan jakokunnan Korpela ja Koski,

Halikonjoen laaksossa Halikon Nummen jakokunnan Perälä ja Lempilä sekä Halikon Jokisadon jakokunnan Toivila, Ruotsala ja Kierlä, Halikonlahden itärannikolla Perniön Kirjakkalan jakokunnan Teijo,

⁵ MHA. Asianomaisten jakokuntien kartat ja asiakirjat.

Perniönjoen laaksossa Muurlan Äijälän jakokunnan Harjola ja Muurlan Kistolän jakokunnan Kaukola sekä

Kiskonjoen laaksossa Perniön Saaren jakokunnan Vihiniemi, Kiskon Kurkelan jakokunnan Liuhto ja Suomusjärven Ahtialan jakokunnan Koorla.

Näyttää ilmeiseltä, että tällaiset varhaiskeskiaikaisten jakokuntien alueille syntyneet uudiskylät ovat myöhäiskeskiaikaisen asutuksen vanhinta kerrostumaa, sillä epäilemättä rintamaan väestö ensimmäiseksi ryhtyi asuttamaan kotimetsiään ja vasta sen jälkeen aloitti uudistalojen perustamisen kauemmaksi korpeen. Puheena olevan asutustoiminnan viimeistä vaihetta taas varmaan edustavat ne kylät, jotka jakokuntasuhteittensa valossa osoittautuvat toisten myöhäiskeskiaikaisten kylien tytärasumiksi. Siitä huolimatta, että valtavasti enin osa uudiskylistä ennen isoajakoa olikin omia itsenäisiä jakokuntia, muutamissa tapauksissa näet pari kolme kylää muodosti yhteisen jakokunnan, mikä ei voine merkitä muuta kuin että alkuperäinen asuma on aikojen kuluessa ryhtynyt perustamaan rajojensa sisäpuolelle uusia asumia.⁶ Tällaisia tytärykyliä oli — lukuun ottamatta Kuusiston, Ruonan ja Pyhäjoen kartanojakokuntia, joihin edempänä palaamme — seuraavissa jakokunnissa:

Kaksikerran saarella Kaksikerran Kullelan jakokunnan Haavisto, Nauhan jakokunnan Hylklahti ja Paavolan jakokunnan Prinkkala,

Aurajoen laaksossa Auran Prunkkalan jakokunnan Seppälä sekä Pöytyän Kaulansuun jakokunnan Lankkinen ja Pöytyän Kolkkisten jakokunnan Pappila,

Kaulajoen laaksossa Pöytyän Jalkalan jakokunnan Hirvijoki sekä Pöytyän Kaulanperän jakokunnan Helttula ja Kumila,

Ordenojan laaksossa Pöytyän Juvan jakokunnan Oja ja Ordenoja,

Harvaluodon saarella Piikkiön Vähänkylän jakokunnan Suni ja Piikkiön Puurkankareen jakokunnan Tuorla,

Paimionjoen laaksossa Tarvasjoen Tuomarlan jakokunnan Karhula, Tarvasjoen Tuorilan jakokunnan Kankare, Tarvasjoen Tyllilän jakokunnan Suitsula, Marttilan Purhalan jakokunnan Mäntsälä ja Krouvi, Marttilan Simalan jakokunnan Maunula, Marttilan Ollilan jakokunnan Hirvas, Kosken Koivukylän jakokunnan Haukanpyöli, Kosken Tau-

⁶ MHA. Asianomaisten jakokuntien kartat ja asiakirjat.

selan jakokunnan Kattelus ja Pyöli, Kosken Vähänsorvaston jakokunnan Koski ja Kosken Patakosken jakokunnan Värmälä,

Hanhijoen laaksossa Paimion Tomeron jakokunnan Kaimala, Vähäheikoinen ja Pursila sekä Paimion Taatilan jakokunnan Kaleva ja Evainen,

Tarvasjoen laaksossa Tarvasjoen Horisten jakokunnan Yrjäntylä, Karinaisten Närpin jakokunnan Tilkainen, Mäenpää ja Suutarla sekä Karinaisten Kyrön jakokunnan Kiukainen,

Paimionselän ja Karunanselän rannikoilla Sauvon Ruonlahden jakokunnan Gripsböle, Karunan Fröjdbölen jakokunnan Dikarböle, Karunan Handbyn jakokunnan Orgsaari, Stappåker, Smörvik ja Gussdal sekä Karunan Timbölen jakokunnan Leisku,

Sauvonjoen laaksossa Paimion Luuspään jakokunnan Kulhomäki, Paimion Ilttulan jakokunnan Kovala sekä Paimion Rekottilan jakokunnan Penttilä, Vähäpreitilä, Perälä, Laiterla ja Isoheikoinen,

Ruonanjoen laaksossa Angelniemen Isonkylän jakokunnan Kinnarpyöli ja Halikon Yöntilän jakokunnan Seppälä,

Kokkilansalmen rannikolla Halikon Konkolan jakokunnan Pihkavuori,

Immalanjoen laaksossa Halikon Kydön jakokunnan Piintilä sekä Paimion Rekottilan jakokunnan Lokkila, Hyypperä, Hajala, Mustinen, Meisala, Silvala ja Anttila,

Halikonjoen laaksossa Kuusjoen Tiskarlan jakokunnan Kuttila,

Uskelanjoen laaksossa Kiikalan Rekiöiden jakokunnan Kesälä,

Halkijoen laaksossa Someron Lautelan jakokunnan Terttilä,

Halikonlahden itärannikolla Kemiön Germundsvedjan jakokunnan Falkberg,

Säkkiäsalon saarella Särkisalon Siksalon jakokunnan Tessvär,

Perniönjoen laaksossa Särkisalon Hästön jakokunnan Lappnäs ja Soukkapyöli sekä Perniön Kestrikin jakokunnan Preitti,

Asteljoen laaksossa Perniön Ervelän jakokunnan Huhti, Perniön Mussaaren jakokunnan Öyriä ja Perniön Tuohitun jakokunnan Nokoinen,

Kiskonjoen laaksossa Perniön Kosken jakokunnan Kollarla, Kiskon Kaukurin jakokunnan Honkapyöli ja Suomusjärven Häntälän jakokunnan Laperla,

Lamminjoen laaksossa Kiskon Metsolan jakokunnan Sillanpää,
 Hirsjärven vesistön rannoilla Kiskon Vilikkalan jakokunnan Sam-
 malo ja Perttelin Valkjärven jakokunnan Marttila sekä
 Enäjärven vesistön rannoilla Suomusjärven Laidiken jakokunnan
 Taipale ja Suomusjärvi.

Näihin havaintoihin rajoittunevatkin isonjaontakaisia maanomistus-
 oloja koskevien asiakirjojen tarjoamat mahdollisuudet myöhäiskeskiai-
 kaisen asutustoiminnan eri vaiheiden tutkimuksessa. Mutta onneksi on
 tallella vielä muutakin keskiajan jäämistöä, joka valaisee kysymystä
 uudisasutuksen iästä ja alkuperästä. Toisaalta jälkimaailmalle säilyneet
 keskiajan asiakirjat sisältävät suuren joukon aikamäärältään tarkkoja
 mainintoja eri kylien olemassaolosta. Ja toisaalta asianomaisten kylien
 ja niiden talojen vanhat nimet monessa tapauksessa paljastavat, mistä
 päin niiden antajat, kylien ja talojen ensimmäiset asukkaat, ovat olleet
 lähtöisin.

Tiettävästi vanhin Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaisia uudisasutuksia
 koskeva asiakirjainnointi sisältyy erääseen vuonna 1316 laadittuun
 kauppakirjaan, jolla Suomen käskynhaltija Lyder von Kyren myi tur-
 kulaiselle porvarille Hartmannille «Nybygdissä sijaitsevat Biurstekt, Ka-
 lenningiatekt, Swenstekt ja Brytiatekt nimiset tilat». ⁷ *Ad. Neovius* ja
Väinö Voionmaa ovat näet tulkinneet asiakirjan mainitsemat paikan-
 nimet siten, että Nybygd tarkoittaa Marttilan pitäjää, Kalenningiatekt
 nykyisen Tarvasjoen Kallelaa ja jokin kolmesta muusta nimestä nykyi-
 sen Tarvasjoen Yrjättylää, jonka sanotun porvari Hartmannin pojan,
 Turun piispa Henrik Hartmanninpojan, tiedetään lahjoittaneen Turun
 tuomiokirkon Pyhän Yrjänän alttarille. ⁸ Tulkinta näyttääkin oikeaan
 osuneelta, lukuun ottamatta sitä, ettei Nybygd voi vuonna 1316 laadi-
 tussa asiakirjassa merkitä nimenomaan Marttilan pitäjää, vaan koko
 Etelä-Suomen korpea, ylämaan uudisasutusalueetta, johon myöhemmin

⁷ REA, s. 15: *predia dicta Biurstekt, Kalenningiatekt, Swenstekt et Brytiatekt, in Nybygd sita.*

⁸ *Ad. Neovius, Än en gång om namnet Nybygd i Åbo Domkyrkas Svartbok N:o 22 (Historiallinen Arkisto XXII, pöytäkirjat, s. 14—17).* — *Väinö Voionmaa, Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana (Historiallinen Aikakauskirja 1923), s. 110—112.*

omaksi pitäjäksi muodostunut Marttilakin kuului ja jonka nimikin pe-riytyi juuri Marttilan pitäjälle; Marttilasta todella käytetään 1400- ja 1500-lukujen asiakirjoissa, paitsi nimiä Marttila, Sant Mårtens ja Nyby, myös nimeä Nybygd.⁹ Luultavaa on, että kysymyksessä olevaan vuo-den 1316 kauppaan kuului Kallelan ja Yrjäntylän lisäksi myös nykyis-ten Tarvasjoen ja Marttilan pitäjien rajalla Paimionjoen etelärannalla sijaitseva Pispänpyöli eli Koli, joka keskiajalla kuului Turun tuomio-kirkolle ja 1500-luvulta 1800-luvulle Kaarinan Vähänheikkilän kunin-kaankartanolle.¹⁰ Nimi Pispänpyöli nimittäin voisi viitata piispa Hen-rik Hartmanninpoikaan, joka lahjoitti kaikki neljä isänsä vuonna 1316 ostamaa uudistilaa tuomiokirkolle, niinkuin tuomiokirkon ns. mustakirja mainitsee.¹¹ Ja vielä on samaan tilayhdistelmään varmastikin kuulunut nykyisen Tarvasjoen Horinen, joka jakokuntasuhteitten valossa osoittau-tuu Yrjäntylän kantakyläksi. Ehkäpä onkin niin, että vuoden 1316 kauppakirjassa muukalaisilla nimillä mainitut neljä maankappaletta ovat juuri Kallela, Horinen, Yrjäntylä ja Koli, joista kenties vasta kaksi ensin mainittua oli silloin asuttuna, Yrjäntylä asutettiin Horisista käsin vasta myöhemmin ja Koli jäi asumattomaksi 1700-luvulle saakka. Siinä tapauksessa olisivat Kallela ja Horinen joutuneet jo keskiajalla pois tuomiokirkolta, mutta Yrjäntylä ja Koli vasta Kustaa Vaasan kirkko-reduktiossa. — Myöhemmissä keskiajan asiakirjoissa esiintyy Yrjäntylän kylä ensimmäisen kerran 1400-luvun jälkipuoliskolla, Horinen vuonna 1526 ja Kallela vuonna 1536.¹²

Muut Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaiset uudiskylät mainitaan vuot-ta 1540 vanhemmissa lähteissä ensimmäisen kerran seuraavina vuosina:

Kaksikerran Kolli 1437, Naula 1444 ja Raustvuori 1461¹³,

Liedon Kankare 1432, Sikilä 1460, Lommola 1537 ja Parikkala 1537¹⁴,

Auran Hypöinen 1413, Lahto 1413, Pitkäniittu 1413, Viilala 1413,

⁹ REA, s. XVI, 526 ja 578. — VA 1012: 26.

¹⁰ VA. cc 7: 234. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaari-nan pitäjän historia I), s. 86 ja 263.

¹¹ REA, s. XVI ja 15.

¹² REA, s. 578. — FMU VIII, s. 229. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 184.

¹³ REA, s. 418. — FMU III, s. 323, ja IV, s. 173.

¹⁴ REA, s. 338 ja 470. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 164.

Leikola 1432, Karviainen 1439, Kuuskoski 1439, Käetty 1446, Laukka-
niittu 1457, Prunkkala 1457, Järvenoja 1537, Leinakkala 1537 ja Lep-
pääkoski 1537 ¹⁵,

Pöytyän Auvainen 1432, Mustanoja 1432, Kulhua 1432, Karhunoja
1445, Vistola 1445, Juva 1477, Ordenoja 1477 ja Kaulanperä 1533 ¹⁶,
Piikkiön Kokkolahti 1423 ¹⁷,

Paimion Kyysilä 1326, Hanhijoki 1411, Heikoinen 1411, Kovala
1411, Laiterla 1411, Rekottila 1469, Kaimala 1476, Kevola 1476, Alho-
kankare 1477, Tomero 1477, Luuspää 1486, Anttila 1526, Pursila 1530
ja Perälä 1537 ¹⁸,

Tarvasjoen Killala 1477, Tuomarla 1400-luvun jälkipuoliskolla, Eura
1511, Juva 1513, Liedonperä 1513, Seppälä 1513, Tyllilä 1513 ja Mäen-
taka 1537 ¹⁹,

Karinaisten Karinainen 1513, Kyrö 1533, Mäenpää 1533 ja Tilka-
nen 1536 ²⁰,

Marttilan Juutila 1513, Laurila 1513, Simala 1513, Heikola 1533 ja
Krouvi 1533 ²¹,

Kosken Värmälä 1476, Myllykylä 1511, Halikkola 1513, Jättälä
1513, Tapala 1513, Patakoski 1516, Tuimala 1516, Hongisto 1528, Koi-
vukylä 1533 ja Talola 1537 ²²,

Sauvon Korpela (Sydänpyöli) 1335, Patainen 1346, Brutuböle 1405,
Koski 1405, Luola 1405, Marike 1405, Palike 1405, Birkärr 1412, Hän-
nikböle 1413, Lappmark 1413, Naarslahti 1460, Amböle 1469, Kulla
1469, Mattböle 1469, Reilahti 1469, Sarapisto 1469, Träskby 1469 ja
Ylistaro 1400-luvun jälkipuoliskolla sekä Karunan Halslahti 1405, Kask-

¹⁵ REA, s. 338 ja 418. — FMU II, s. 145, IV, s. 108, ja VIII, s. 391. —
VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 164.

¹⁶ REA, s. 338. — FMU III, s. 378, ja IV, s. 472. — VA. Eerik Flemingin
maakirja, s. 185.

¹⁷ REA, s. 305.

¹⁸ REA, s. 244 ja 534. — FMU I, s. 130, IV, s. 327, 442, 443 ja 467, V,
s. 137, ja VIII, s. 183 ja 346. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 181.

¹⁹ REA, s. 521 ja 574. — FMU VII, s. 172 ja 223. — VA. Eerik Flemingin
maakirja, s. 180.

²⁰ FMU VII, s. 223. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 184—185.

²¹ FMU VII, s. 223. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 185.

²² FMU III, s. 109, VII, s. 172 ja 222—223, sekä VIII, s. 269. — VA.
cc 7: 109. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 180 ja 185.

lahti 1405, Köppholm 1405, Lemminen 1405, Mannböle 1405, Ruskulla 1410, Tomasböle 1410, Keltarböle 1438, Böle 1447, Päistärpää 1472, Sandö 1486, Sydänmaa 1515 ja Karinkorva 1517 ²³,

Angelniemen Kanamäki 1405, Toppjoki 1405 ja Torkkila 1490 ²⁴,

Halikon Ketola 1405, Korvenpää 1405, Vartsala 1426, Kuttila 1464, Naapala 1469, Kankare 1476, Kytö 1506, Sauvonkylä 1533, Toivila 1536 ja Perälä 1537 ²⁵,

Kuusjoen Kuusjoenperä noin 1399, Impola noin 1401, Kurkela 1439, Tiskarla 1439 ja Kuttila 1467 ²⁶,

Perttelin Hiisi noin 1401 ²⁷,

Kiikalan Vanhakylä (Grabbe) noin 1401, Komisuo 1439, Hidola 1467, Peltola 1467, Yltäkylä 1467, Kruusila 1478, Rekijoki 1508, Kiikala 1530 ja Pirilä 1530 ²⁸,

Someron Kerkola (Rekijoenperä) noin 1401, Häntälä 1439, Kas-kisto (Halkjoki) 1439, Lautela 1476, Syvänoja 1488, Suojoki 1492 ja Talvisilta 1492 ²⁹,

Perniön Lemu 1330, Teijo 1378, Aaljoki noin 1440, Ervelä noin 1440, Haaroinen noin 1440, Huhti noin 1440, Mussaari noin 1440, Vihiniemi noin 1440, Väärilä noin 1440, Laukka 1445, Lappnäs 1449, Böle noin 1470, Långvik 1511, Tuohittu 1515, Krogsböle (Bondekrogen) 1516 ja Kollarla 1530 ³⁰,

Särkisalon Förby (Före) 1329, Siksalo (Säkkiäsalo) 1329, Tessvär (Tevasaari) 1475, Suutarkylä 1477, Aisböle 1513 ja Heikberg 1537 ³¹,

²³ REA, s. 48, 72, 254, 311, 425, 427, 495, 541 ja 566. — FMU II, s. 51, 104, 126 ja 372, III, s. 140, IV, s. 137, 165, 291 ja 359, V, s. 152, sekä VII, s. 354 ja 457.

²⁴ FMU II, s. 51, ja V, s. 264.

²⁵ REA, s. 356. — FMU II, s. 51 ja 362, IV, s. 224, 327 ja 443, sekä VI, s. 414. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 180, 184 ja 185.

²⁶ FMU II, s. 11, 399 ja 594, sekä IV, s. 288.

²⁷ FMU II, s. 11.

²⁸ FMU II, s. 11, 399 ja 594, IV, s. 288 ja 497, sekä VI, s. 571.

²⁹ FMU II, s. 11, 399 ja 594, IV, s. 464, sekä V, s. 225 ja 362.

³⁰ REA, s. 34, 383—384 ja 502. — FMU I, s. 371, III, s. 379 ja 468, VII, s. 140, 354 ja 439, sekä VIII, s. 337.

³¹ REA, s. 31. — FMU IV, s. 414 ja 468, sekä VII, s. 253. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 170.

Muurlan Muurla 1407³²,

Kiskon Marttila noin 1401, Metsola 1439, Tieksmäki 1467, Viiri 1467, Kaukuri 1515 ja Sillanpää 1530³³,

Suomusjärven Laidike 1427, Taipale 1427, Kettula 1467, Kitula 1515, Laperla 1515, Häntälä 1530, Lahnajärvi 1530, Suomusjärvi 1532 ja Lemula 1539³⁴ sekä

Nummen Leppäkorpi 1492.³⁵

Tämä luettelo osoittaa, että jo 1300-luvunkin perin harvalukuisissa asiakirjoissa mainitaan kahdeksan Etelä-Suomen ruotsalaisen oikeuden kylää, aikajärjestyksessä lueteltuina Paimion Kyysilä 1326, Särkisalon Förby 1329, Särkisalon Siksalo 1329, Perniön Lemu 1330, Sauvon Korpela 1335, Sauvon Patainen 1346, Perniön Teijo 1378 ja Kuusjoen Kuusjoenperä noin 1399. Ja seuraavan vuosisadan ensimmäiseltä kymmenluvulta on tallella merkintä jo yhdeksästätoista muusta uudiskylästä, ainoastaan kolmen sattumalta säilyneen asiakirjan ansiosta: Uskelan pappilan noin vuonna 1401 pidetyssä katselmuspöytäkirjassa mainitaan viisi Kuusjoen, Perttelin, Kiikalan, Someron ja Kiskon kylää, Sauvon käräjillä vuonna 1405 annetussa tuomiokirjeessä kolmesta Sauvon, Karunan, Angelniemen ja Halikon kylää sekä eräässä vuonna 1407 laaditussa turkulaisessa kauppakirjassa vielä yksi Muurlan kylä. Kaikki tämä todistaa, että uudisasutuksen on täytynyt olla jo varsin vankkaa 1300-luvun lopulla.

Siihen, että kenties pääosa Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaisista uudiskylistä on perustettu jo 1300-luvun puolella, viittaa pari muutakin asiakirjallisesti osoitettavaa seikkaa. Ensinnäkin se, että Kisko jo vuonna 1347 näyttää muodostaneen oman kappeliseurakunnan ja että Pöytyä oli itsenäisenä pitäjänä ainakin jo vuonna 1366 ja Marttila vuonna 1409, edellyttää melkoista väkirikkautta kullakin kolmella takamaaseudulla jo ennen sanottuja ajankohtia.³⁶ Ja toiseksi tosiasia, että enimmäkseen uudisasumat olivat vuoteen 1540 mennessä ehtineet kasvaa jo monita-

³² FMU II, s. 73.

³³ FMU II, s. 11, 399 ja 594, IV, s. 288, VII, s. 355, ja VIII, s. 337.

³⁴ FMU II, s. 379, IV, s. 288, VII, s. 355, ja VIII, s. 337. — VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 5 ja 182.

³⁵ FMU V, s. 362.

³⁶ Vrt. lukuja Kirkkopitäjät ja Kappeliseurakunnat.

loisiksi kyliksi, pakottaa olettamaan, että niiden syntymisestä yksinäis-taloina keskelle raivaamatonta korpea oli vierähtänyt jo usean sukupol-ven aika.³⁷

Niinkuin jo edellä huomautettiin, kysymykseen, mistä päin uudisky-lien ensimmäiset asukkaat ovat olleet lähtöisin, antavat valaisua monet asianomaisten kylien ja niiden talojen vanhat nimet. Suomalaisilla, samoin kuin kaiketi muillakin kansoilla, on näet kautta aikojen ollut tapana antaa uusille asuinpaikoilleen vanhojen kotikyliensä ja -talojensa nimiä. Lukuisista todistettavissa olevista tapauksista mainittakoon tässä kolme esimerkkiä. Kun Raision Artukaisten Vallin isäntä vuoden 1512 jälkeen luovutti talonsa Turun Pyhänhengenhuoneelle ja sai siltä korvaukseksi talon Ruskon Mäkikylästä, tuli viimeksi mainitunkin talon nimeksi Valli, ja se on talon nimenä yhä meidänkin päivinämmä, vaikka talo nyt onkin yhdysviljelyksessä Ruskon Hujalan Heikkilän kanssa.³⁸ Kun Lempäälän Lempoisten Sulkolan isäntä vuonna 1808 muutti Urja-lan Hakolahden kylään perustettuun uudistaloon, sai talo nimen Sulko-nen, joka yhä on sen ainoana nimenä käytännössä.³⁹ Ja kun Someron Rautelan Suutelan poika vuonna 1918 tuli Kuusjoen Kuttilan Kylä-Isontalon isännäksi, rupesivat paikkakuntalaiset nimittämään taloa yksinomaan Suutelaksi.

Kun tässä valossa tarkastamme Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaisten kylien ja talojen nimiä, löydämme niistä runsaasti sellaisia, joilla on vastineensa varhaiskeskiaikaisen asutuksen piirissä. Varmaan niistä huomattava osa on todella siirtonimiä, joita uudisasukkaat ovat vanhoista kotikylistään lähtiessään vieneet mennessään. Vaikka jätämmekin huomioon ottamatta sellaiset yleiset nimityypit kuin Mäentaka ja Sillanpää tai Hongisto ja Kuusto tai Hirvilahti ja Kettula tai Kylä ja Talola tai Hiisi ja Vartsala tai Krouvi ja Myllykylä tai Kraatari ja Suutarla tai Heikkilä ja Maunula, jää jäljelle vielä suuri joukko nimiä, joilla voi olettaa olevan asutushistoriallista merkitystä.⁴⁰

³⁷ Vrt. lukua Asutus keskiajan päättyessä.

³⁸ FMU VII, s. 212. — *Väinö Paalasmaa*, Ruskon pitäjän menneisyydestä, s. 38. — Suomen maatilat III, s. 1656.

³⁹ Lempäälän ja Urjalan kirkonarkistot.

⁴⁰ VA. Etelä-Suomen alueen maakirjat ja kymmenensluettelot 1500-luvulta. — TMK. Turun ja Porin läänin maarekisteri. — *Aulis Oja*, Halikon kihlakun-

Niinpä Liedon Pyhällön *Kallonen* viittaa Kaarinan Littoisten Kallaan ja Sikilän *Äyräpää* Liedon Raukkalan Äyräisiin sekä Auran *Karviainen* Angelniemen Karviaisiin.

Pöytyällä Kaulanperän *Arkkila* viittaa Perttelin Hähkänän Arkkiilaan, *Auvainen* Kaarinan Auvaisiin, *Haveri* Yläneen varhaiskeskiaikaiseen Haveriin, Auvaisten *Huhko* Kaarinan Kuralan Huhkoon, Juvan *Jonkari* Liedon Hakulan Jonkariin, *Juva* Halikon Juvaan, *Kulhua* Kaks Kerran Kulhoon, Mäkiäisten *Kärri* Perttelin Kaivolana Kärriin, itse *Pöytyä* Perttelin Pöytiöön, jonka nimi 1500-luvulla useasti mainitaan Pöytyänä, *Vistola* Paimion Vistaan ja Himaisten *Vätti* Kaarinan Vättilään.

Piikkiön Harvaluodossa on selvä asutushistoriallinen nimi *Tuorla*, jonka lähtökohtana täytyy olla jommankumman Piikkiön mantereella sijaitsevan Tuorlan, joko ns. Hulkkion Tuorlan tai ns. Niemen Tuorlan.

Paimion uudisasutusseuduilla Kyysilän *Hossi* on yhdistettävissä Perniön Paarskylän Hossilaan, Kyysilän *Kappa* Kaarinan tai Sauvon Kappolaan, *Kulhomäki* Kaks Kerran Kulhoon, *Laiterla* Halikon Laiterlaan, *Meisala* Halikon Meisalaan, *Preitilä* Halikon Preitilään ja *Taatila* Liedon Taatilaan.

Tarvasjoella Horisten *Frosti* viittaa Paimion Rukkijoen Frostiin, *Juva* ja Suitsulan *Juva* Halikon Juvaan, *Kallela* (alkuaan Kalliala) Paimion Kaljalaan (alkuaan myös Kalliala), Jauholan *Kerko* Paimion Kerkolaan, *Kallelan Kuukkala* Halikon Ikelän Kuukkaan, *Liedonperä* Liettoon, *Liiporla* Uskelan Kaukвуoren Liipolaan, Tyllilän *Liivi* Sauvon Liivalaan ja *Tuorila* Piikkiön Tuorlaan.

Karinaisissa *Kiukainen* voitaneen yhdistää Angelniemen Karviaisten Kiukkaan, Karinaisten *Manni* Muurlan Järven Manniin, Kyrön *Nopola* Liedon Kurkelan Nopoon ja *Tilkainen* Perniön Tilkkalaan.

Martilassa Heikolan *Halli* liittyy Paimion Tupilan Halliin, Simalan *Haveri* Yläneen varhaiskeskiaikaiseen Haveriin, *Huovaristo* Kaarinan Huovarintaan, *Juutila* Piikkiön Isohepojen Juuttaaseen, Prunkilan *Kappa* Kaarinan tai Sauvon Kappolaan, *Karvela* (alkuaan Kar-

nan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäjaosta (Turun Historiallinen Arkisto IV), s. 192, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 55, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 17—19, sekä Kosken T.I. seurakunta 1647—1947, s. 21—22.

viala) Angelniemen Karviaisiin, Palaisten *Kerko* Paimion Kerkolaan, *Lovi* Paimion Loveen, Siuterlan *Pihkola* Halikon Märyn Pihkoon, *Ruskolainen* Ruskoon, *Tüüpilä* Perniön Haarlan Tiipilään ja *Vättilä* Kaarinan Vättilään.

Koskella *Halikkola* (alkuaan Halikkolainen) viittaa Halikkoon, Tapalan *Kokki* Angelniemen Kokkilaan, Partelan *Kupi* Uskelan Isonkylän Kupilaan, Isonsvaston *Kärri* Perttelin Kaivolan Kärriin, *Lüppola* Uskelan Kaukavuoren Liipolaan, Vähänsvaston *Nokkala* Uskelan Salon Nokkaan, Partelan *Passi* Perttelin Kaivolan Passiin ja *Tapala* Halikon Tavolaan (alkuaan Tapola).

Sauvon *Pataisten* (nykyään Paddainen, mutta 1346 Patasum) lähtökohdaksi sopsi Perttelin Patala.

Angelniemellä *Asila* viittaa Perniön Haarlan Asilaan, Toppjoen *Kaerla* Maarian Kaerlaan, Isonkylän *Riiko* Halikon Riikolaan tai Halikon Ammakon Riikoon ja *Torkkila* Perniön Torkkilaan.

Halikossa Kierlän *Kauhala* on yhdistettävissä Halikon Tavolan Kauhalaan, *Kierlä* Piikkiön Kierlään, Vaskion *Lempilä* rannikon Lempiilään, Yöntilän *Ruti* Perttelin Romsilan Rutiin ja *Sauvonkylä* Sauvoon.

Kuusjoella Tiskarlan *Hako* liittyyne Uskelan Hakostaroon, *Hämäläinen* Hämeeseen, *Impola* Halikon Immalaan, *Kanunki* Halikon Kaninkolaan, Kraatarlan *Kauha* Uskelan Haukkalan Kauhaan, Kraatarlan *Kulta* Halikon Kultolaan, Tiskarlan *Kupi* Uskelan Isonkylän Kupilaan, *Kurkela* Perttelin Pöytiön Kurkeen, Tiskarlan *Liivi* Sauvon Liivalaan, Hämäläisten *Puska* Perttelin Hähkänän Puskaan ja Kuttilan *Sievo* Paimion Sievolaan.

Perttelin Isonhiiden *Lempo* viittaa Perttelin Romsilan Lempoon ja *Nokkahüsi* Uskelan Salon Nokkaan.

Kiikalassa Vanhankylän *Jaanu* viittaa Uskelan Jaanuun, Kruusilan *Jäppi* Muurlan Äijälän Jäppiin tai Perttelin Kaivolan Jäppilään, Kiikalan *Kauko* Perttelin Kaivolan Kaukoon, Vanhankylän *Krapi* Halikon Vässilän Krapilaan, *Kruusila* Paimion Kruusilaan ja Rekijoen *Lempo* Perttelin Romsilan Lempoon.

Somerolla *Häntälä* voidaan yhdistää Halikon Häntälään, Kaskiston *Jäppi* Muurlan Äijälän Jäppiin tai Perttelin Kaivolan Jäppilään, *Kerkola* Paimion Kerkolaan, *Lautela* Paimion Oinilan Lautelaan, Syvän-ojan *Manni* Muurlan Järvenkylän Manniin, Talvisillan *Nokka* Uskelan

Salon Nokkaan, Kaskiston *Pajari* Perttelin Inkeren Pajariin ja Häntälän *Äijälä* Muurlan Äijälään.

Perniössä *Kollarla* viittaa Muurlan Kosken Kollariin tai Uskelan Karjaskylän Kollariin, *Lemu* Kaarinan Lemuun, *Makarla* Piikkiön Markarlaan, Tuohitun *Passi* Perttelin Kaivolan Passiin ja *Taijo* Liedon Teijulaan.

Muurlassa *Harjola* muistuttaa Liedon Raukkalan Harjalaa, *Kaukola* Perttelin Kaukolaa, Kaukolan *Klaavola* Uskelan Isonkylän Klauvaa ja *Muurla* Piikkiön Viukkalan Muuraista.

Kiskossa Honkapyölin *Pamsi* on yhdistettävissä Halikon Pamsilaan, Vilikkalan *Sirkka* Uskelan Kaukвуoren Sirkkulaan, Metsolan *Tilkkala* Perniön Tilkkalaan ja *Vilikkala* Halikon Villikkalaan.

Ja Suomensjärvellä vihdoin Taipaleen *Falkki* viittaa Uskelan Falkkilaan, *Häntälä* Halikon Häntälään, Kitulan *Kirju* Halikon tai Uskelan Kirjolaan, *Koorla* Sauvon Koorlaan, *Laidike* Halikon Laidolaan, *Laperla* Perniön Lapparlaan, *Lemula* Kaarinan Lemuun ja Kettulan *Tomma* Uskelan Villilän Tommaan.

Siitäkin huolimatta, että osa luetelluista kylän- ja talonnimistä olisi itsenäisiä, ilman esikuvia syntyneitä, tällainen määrä Etelä-Suomen uudiskylien ja lähialueen vanhojen kylien samanlaista asutusnimistöä pakottaa uskomaan, että niillä todella on historiallista yhteyttä keskenään. Varmimpia todisteita tästä ovat sellaiset kylännimet kuin Tarvasjoen Liedonperä ja Halikon Sauvonkylä sekä Kosken Halikkolainen ja Marttilan Ruskolainen, joita ei missään tapauksessa voida selittää muuksi kuin asianomaisista pitäjistä saapuneiden uudisasukkaiden muistoiksi.

Näin käsitettynä luettelemamme paikannimistö osoittaa, että eri uudisasutusalueille on tullut väestöä yleensä kaikista ympäristön varhaiskeskiaikaisista asutuskeskuksista. Niinpä Pöytyän tienoo näyttää saaneen väkeä mm. Kaarinan, Liedon, Paimion, Halikon, Uskelan ja Yläneen seuduilta, Marttilan tienoo mm. Ruskon, Yläneen, Kaarinan, Liedon, Paimion ja Perniön, mutta ennen kaikkea Halikon ja Uskelan seuduilta, Kuusjoen—Kiikalan—Someron tienoo mm. Paimion, Halikon ja Uskelan seuduilta ja Hämeestä sekä Kiskon—Suomensjärven tienoo mm. Halikon, Uskelan ja Perniön seuduilta. Tällainen seka-asutus onkin ymmärrettävä, koska uudisasutuspalstoja jaettiin kaikille halukaille ja koska jokaisen vanhan asutuskeskuksen väestö oli aikaisemmin-

kin tottunut liikkumaan kaikkialla yhteisen takamaansa piirissä. Pohja-suomalaisten, satakuntalaisten ja hämäläisten tulokkaiden mukanaolo ei liioin hämmästyttä, sillä sellainen valtava kruunun johtama asutustoiminta, joka 1300- ja 1400-luvuilla oli käynnissä maamme lounaisosien takamailla, houkutteli tietysti yrittäjiä kaikkialta, missä vain liikkaväestöä suinkin oli olemassa.

Mitä nimenomaan hämäläisiin uudisasukkaisiin tulee, Marttilan tie-noon kielimurteen hämäläisvivahteisuuden perusteella on joskus päätelty, että seudun asutus olisi suurelta osaltaan hämäläistä alkuperää. Koska kuitenkin alueen paikannimistö osoittaa sikäläisen asutuksen tulleen lähinnä Halikosta ja Uskelasta käsin, murteen nykyiset hämäläiset piirteet johtuvat epäilemättä siitä, että paikkakunta on myöhempinä aikoina vetänyt puoleensa hämäläisiä, jotka vuodesta toiseen kulkiesaan Turun matkoillaan Marttilan halki johtavaa Härkätietä ovat seutuun ja sen väestöön mielistyneet.

Mutta mikä on ollut ruotsalaisten tulokkaiden osuus Etelä-Suomen suomalaispitäjien rannikon ja rantasaarten asuttamisessa? Niinkuin edellä olevasta myöhäiskeskiaikaisten kylien luettelosta näkyy, suuri osa Kuusiston saaren, nykyisten Sauvon, Karunan ja Särkisalon pitäjien sekä Perniön rannikon uudiskylistä oli ruotsalaisnimisiä. Varmaa onkin, että eräät näistä kylistä todella olivat ruotsalaisten uudisasukkaiden perustamia, olivatpa sitten nämä miehet lähtöisin Etelä-Suomen omista saaristopitäjistä tai peräti Ruotsista saakka. Läheskään kaikista ruotsalaisnimisistä kylistä ei kuitenkaan voida väittää samaa. Tutustuttaessa kysymyksessä olevien kylien vanhoihin karttoihin käy näet selville, että kovin monessa kylässä vain itse kylän ja sen talojen nimet olivat ruotsinkielisiä, mutta koko muu paikannimistö, sekä luonnonpaikkojen että viljelysten nimet, suomenkielisiä. Niinpä Perniön Gästerbyssä oli vuonna 1784 Hanhenpajju, Hyypermäki, Kremelvuori, Malmimäki, Pallinmäki ja Sotasillankurkku, Perniön Långvikissa vuonna 1785 Mustajärvi ja Myllyjärvi, Perniön Skinfellskogissa vuonna 1793 Halkvaha, Ojansuu ja Latokankare, Särkisalon Finnarvissa vuonna 1695 Järvenoja, Järviniihtu, Kytänhuhta ja Puolakka, Särkisalon Förbyssä vuosina 1687 ja 1791 Ojansuu, Paskaluoto, Porosilta, Rajaniittu ja Väliiveräjä, Särkisalon Hästössä vuonna 1784 Ervastonpelto, Härkmareniittu, Mariken-

pelto ja Somerlahti sekä Särkisalon Norrbyssä vuonna 1693 Hallelahti ja Saukkovuori. Samoin oli laita Perniön isossa Latokartanon jakokunnassa vuonna 1692, Sauvon isossa Ruonankartanon jakokunnassa vuonna 1772 sekä lukuisissa Karunan kylissä 1770-luvulla.⁴¹ Tällaista tilannetta on vaikea selittää muulla tavoin kuin olettamalla, että asianomaisten kylien asutus on suomalaista alkuperää, mutta niiden virallinen kylän- ja talonnimistö ulkopuolisten ruotsalaisten antama. Ei ole mikään ihme, että seuduilla, joissa oli ruotsalaistakin asutusta, myös suomalaiset kylät ja talot tulivat vietyä kirjoihin ruotsalaisnimisinä. Kysymyksessä olisi siis samanlainen tapaus kuin 1700-luvun suomalaisseutujen ruotsalaiskartanoissa, joiden torpat hyvin yleisesti kantoivat ruotsalaisia nimiä, mutta olivat silti supisuomalaisten ihmisten asumia.

Kartanoista puheen ollen myöhäiskeskiajalla olikin juuri kysymyksessä olevilla Kuusiston, Sauvon ja Perniön näennäisesti ruotsinkielisillä uudisasutusalueilla kolme suurta kartanoa, Kuusiston piispankartano sekä Ruonan ja Pyhäjoen kuninkaankartanot, joista Kuusisto mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1295, Pyhäjoki vuonna 1347 ja Ruona vuonna 1469.⁴² Kaikilla kolmella kartanolla oli omat isot lampuotilääniinsä, jotka vielä uudenkin ajan alussa muodostivat itsenäiset hallintoalueet Piikkiön, Sauvon ja Perniön nimismiespitäjien piirissä. Vuoden 1540 maakirjan mukaan Kuusiston kartanon lampuotilääniin kuuluivat Krogsbölen, Rävnsän, Korsnäsän, Kärromin, Vuolahden, Åminnen, Storbyn, Ämbodan, Träskbyn, Munkängin ja Finnbyn kylät eli siis koko Kuusiston saaren asutus, Ruonan kartanon lääniin Träskby, Kosundböle, Dikarböle, Bryteböle, Rikarnäs, Ingenäs, Kulla, Västerkulla, Korsnäs, Sunnanberg, Amböle, Sarapisto, Brändkärr, Stångberg, Reilahti, Mattböle, Haddböle, Palike, Lattmark, Slättsböle, Kouböle, Lislelattmark, Alsböle, Martböle, Holsteböle, Birkärr, Svartsböle, Lurböle, Skörsböle, Kulla ja Dale eli koko Sauvon kaakkoinen uudisasutus sekä Pyhäjoen kuninkaankartanon lääniin Liden, Lillbaggböle, Storbaggböle, Barnböle, Lisleböle, Näs, Lillkuusto, Bondböle, Storkuusto, Krogsböle, Gästerby, Bredsböle, Långvik, Ervastböle, Hästö, Lappnäs ja Soukkaböle.⁴³ Luetellut kylät — Perniön Isoakuustoa, Soukkapyöliä

⁴¹ MHA. Asianomaisten jakokuntien kartat 1600- ja 1700-luvuilta.

⁴² REA, s. 11 ja 494. — FMU I, s. 204.

⁴³ VA 485: 206—207, 240 ja 247—250. — *Väinö Voionmaa, Kruunun*

ja Vähääkuustoa, Sauvon Sarapistoa, Reilahtea ja Palikea sekä Kuusiston Vuolahtea lukuun ottamatta — olivat juuri noita kysymyksessä olevia ruotsalaisnimisiä uudiskyliä. Voimmekin päätellä, että Ruonan ja Pyhäjoen kuninkaankartanoissa, joiden alustalaiskylien luonnonpaikkojen ja viljelysten nimet yleensä olivat suomenkielisiä, ruotsalaiset kylännimet olivat vain kartanoiden ruotsalaisten voutien käytäntöön ottamia. Ainoastaan Kuusiston kartanon alustalaisiin nähden pitänee siten paikkansa *Väinö Voionmaan* teoria, että keskiajan kartanot pyrkivät saamaan lampuodeikseen ruotsalaisia miehiä, koska nämä olivat tottuneempia säännölliseen pelto- ja karjatalouteen kuin suomalaiset.⁴⁴ Koko Kuusiston paikannimistö näet oli entisaikaan niin ruotsalaista, että esim. vuonna 1770 saarella ei ollut muita suomalaisperäisiä nimiä kuin talonnimet Suutikkala ja Vuolahti, salmennimet Kaitavesi ja Patasalmi sekä mäennimi Härmälänmäki.⁴⁵

Kaiken kaikkiaan Kuusiston, Ruonan ja Pyhäjoen lampuotiläänien kylät muodostavat oman erikoisen ryhmänsä Etelä-Suomen myöhäiskeskiaikaisten uudiskylien joukossa. Sen sijaan, että kaikki ylämaan samoin kuin enimmäkseen rannikon ja rantasaartenkin uudiskylät perustettiin Turun linnanpäällikön ja kanta-asutuksen talonpoikien yhteistöihin vähitellen 1300-luvun kuluessa ja osittain vasta 1400-luvun puolella, kartanoiden alustalaishylät näyttävät saaneen alkunsa asianomaisten kartanonvoutien toimesta verraten lyhyessä ajassa jo 1300-luvun alkupuolella.⁴⁶ On mahdollista, että tällaisten toimenpiteiden syynä olisi ollut orjuuden lopettaminen, joka Ruotsin valtakunnassa tapahtui virallisesti vasta vuonna 1335.⁴⁷ Voisi näet ajatella, että orjatyövoiman vapauduttua kartanot eivät enää kyenneet hoitamaan suurisuuntaista talouttaan muulla tavoin kuin jakamalla viljelyksensä ja karjansa vapaiden lampuotien hoidettaviksi.⁴⁸

uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana (Historiallinen Aikakauskirja 1923), s. 118—121.

⁴⁴ *Voionmaa*, main. kirjoitus, s. 120.

⁴⁵ MHA. A 73: 7.

⁴⁶ *Voionmaa*, main. kirjoitus, s. 118—121.

⁴⁷ *Väinö Voionmaa*, Keskiajan yhteiskunta (Suomen kulttuurihistoria I), s. 413.

⁴⁸ *Kauko Pirisen* suullinen huomautus.

Saariston asuttaminen

Edellä selostetun mannerasutuksen lisäksi oli jo varhaiskeskiajalla asutusta myös Etelä-Suomen isossa saaristossa, minne viimeistään 1300-luvun alkuun mennessä ehti muodostua kolme omaa pitäjää, Kemiö, Parainen ja Nauvo.

Tämän saaristoasutuksen vaiheita tutkittaessa ei voida käyttää hyväksi ruokalisäluetteloiden antamia tietoja, sillä niihin aikoihin 1200-luvun lopulla, jolloin mantereen puolella ruvettiin tekemään ero suomalaisen oikeuden kanta-asutuksen ja ruotsalaisen oikeuden uudisasutuksen välillä, saaristo oli jo niin ruotsalaisten kansoittama, että kaikki sikäläiset kylät joutuivat ilman muuta ruotsalaisen oikeuden alaisiksi, olivatpa ne sitten vanhoja tai uusia taikka suomalaisia tai ruotsalaisia.

Uusin paikallishistoriallinen tutkimus on kuitenkin muita teitä tullut siihen tulokseen, että myös Etelä-Suomen saariston asuttamisen ovat aloittaneet suomalaiset jolloinkin 1100-luvun lopulla tai 1200-luvun alussa, siis samaan aikaan, jolloin asutus alkoi levitä esihistoriallisista jokilaaksokeskuksista jokien välisille rannikkokaistoille. Niinpä Kemiön alueella on vanhimmiksi kyliksi osoitettu suomalaisnimiset Syvälahti (Sjölax), Veskilahti (Västlax), Nivalahäi (Nivelax), Tynkälähti (Tynglax), Hiittinen (Hitis), Kakskerta (Kaxkäla), Hautsaari (Högsår), Purinpää (Purunpää), Kaustela (Koustar), Lammala, Söylä (Söglö), ja Majaniemi (Mainiemi).¹ Samalla tavoin edustanevat Paraisten vanhinta suomalaisasutusta sellaiset kylät kuin Heisalo (Häisala), Huovainen (Håggais), Hyvälempelä (Hyvilempele), Kaskisaari (Kassor), Kallinen (Killois), Kirjala, Koukkala (Koikulla), Kurulahti (Kårlax), Lampinen (Lampis), Lapplahti (Lapplax), Lemlahti (Lemlax), Leivo (Levo), Lielähti (Lielax), Mutainen (Muddais), Pettilä (Petteby), Piukkala (Piukala), Pyhänsuu, Saari (Såris), Seivinen (Seivis), Sydänmaa (Sydmo), Sydänperä, Sysilahti (Sysilax), Taro (Tara), Tervasalmi (Tervsund), Tervo, Toijainen (Toijois), Vallinen (Vallis) ja Viirinsalo (Birsala) sekä lisäksi verokunnan nimi Masku (Masko).²

¹ *Gabriel Nikander & John Gardberg, Den svenska bosättningsens ålder (Kimitobygdens historia I: 1), s. 1—9. — John Gardberg, Bygden och folket (Kimitobygdens historia I: 1), s. 12—15.*

² VA. Paraisten maakirjat ja papinveroluettelot 1500-luvulta. Nimi Håggais on toisinaan asussa Hoffuais ja Birisala asussa Virissala.

Ja Nauvossa ovat saman asutuskauden muistoja ilmeisesti kylännimet Hangastenlahti (Hangslax), Haukkasaari (Högsar), Innamaa (Innamo), Kirjas (Kirjais), Kivinen (Kivis), Kouma (Koum), Kuivalahti (Kvivlax), Mielinen (Mielis), Pakkanen (Packas), Pensaari (Pensar), Puotuinen (Puotuis), Saari (Såris), Sammaslahti (Samslax), Selimaa (Sellmo), Sydänperä, Takaorko (Tackork), Toroinen (Toras), Vehkalahti (Väcklax) ja Viinapää (Vinap).³ Eniten näyttää siis suomalaista asutusta olleen Paraisilla. Tästä johtuneekin se, että koko Paraisten pitäjä ainakin 1500-luvulla suoritti kymmenyksensä suomalaisen oikeuden eikä ruotsalaisen oikeuden mukaan, kuten Kemiö ja Nauvo.⁴

Luettelut saariston suomalaisperäiset kylännimet antanevat viitteitä siitäkin, mistä käsin Kemiön, Paraisten ja Nauvon seudut ovat varhaiskeskiajalla saaneet ensimmäistä suomalaista väestöään. Luonnollista olisi, että suurin osa tulokkaista olisi ollut kotoisin Etelä-Suomen mantee-reelta, jonka asukkaat varmaan jo esihistoriallisella ajalla olivat pitäneet tätä saaristoa nautinta-alueenaan. Usea kysymyksessä olevista kylännimistä todella viittaa sille taholle. Niinpä Hiittisten *Kakskerta* on yhdistettävissä Kakskerran saaren nimeen, Kemiön *Kaustela* Halikon lukuisiin Kausta-nimiin, Dragsfjärdin *Purinpää* Paimion Spurilan nimen vanhimpaan muotoon, Paraisten *Huovainen* Kaarinan Huovarintaan, Paraisten *Kirjala* Halikon ja Uskelan Kirjolaan, Paraisten *Kurulahti* Halikon Kärävuoren Kuruun, Paraisten *Mutainen* Perniön Mutaisiin, Paraisten *Pettilä* Uskelan Pettilään ja Nauvon *Kirjas* Halikon ja Uskelan Kirjolaan. Mutta myös Pohja-Suomen vanhoihin suomalaisasutuksiin johtavat eräiden saariston kylännimien jäljet. Siten Västanfjärdin *Nivalahti* liittyy Maskun Humikkalan Nivolaan, Paraisten *Killainen* Nousiaisten Killaisiin, Paraisten *Maskun* verokunnan nimi Maskun pitäjään, Paraisten *Toijainen* Maarian Hirvensalon Toijaisiin, Paraisten *Vürinsalo* Vehmaan Tuomoisten Viirilään, Nauvon *Puotuinen* Nousiaisten Puotuisiin ja Nauvon *Toroinen* Nousiaisten Toroiisiin.

Kaikki kolme kysymyksessä olevaa saaristoseutua, Kemiö, Parainen ja Nauvo, näyttävät jo varhaisen suomalaisasutuksensa aikana muodos-

³ VA. Nauvon maakirjat ja papinveroluettelot 1500-luvulta. — Finska ortnamn i Äländska skärgården (Finskt Museum 1897), s. 80. — Nimi Hangslax on usein 1500-luvulla asussa Hangstlax ja nimi Kirjais asussa Kirjax.

⁴ A. G. Fontell, Om «svenska och finska rätten», s. 43 ja 47.

tuneen jonkinlaisiksi aluekokonaisuuksiksi päätellen siitä, että niillä jokaisella on suomalaisperäinen nimi. Tosin paikkakuntien uusi ruotsalaisväestö sittemmin muovasi nimille omaan kieleensä paremmin soveltuvat asut Kimito, Pargas ja Nagu, joita yleensä ruvettiin käyttämään asiakirjoissakin, mutta nimien suomalainen alkuperä on selvästi havaittavissa.⁵ Toisinaan jopa keskiajan kirjurit sattuiivat panemaan paperille nimen suomenkielisen muodon ruotsinkielisen sijasta. Niinpä Paraisten pitäjän nimi kirjoitettiin vuonna 1329 Paruasa ja noin vuonna 1490 Paraas, Nauvon pitäjän nimi taas esim. vuonna 1395 Nawe ja vuonna 1448 Naw.⁶

Kemiön keskiaikaisen asutushistorian tutkijat ovat päätyneet tulokseen, että koko Kemiön seudun ensimmäinen ruotsalaiskylä olisi ollut 1200-luvun alkupuolella tai viimeistään puolimaissa perustettu Ruotsala, nykyinen Hiittisten Rosala, jonka naapurisaarelle pian sen jälkeen olisi perustettu saariston vanhin ruotsalainen kirkko, Kyrkosundsskärin kappeli.⁷ Pitkiä aikoja tästä ei liene kulunut ennen kuin uudet lukuisat ruotsalaistulokkaat olivat ottaneet haltuunsa kaikki suomalaiselta kantaväestöltä asuttamatta jääneet saaristoalueet. Tämän voi päätellä siitä, että harvoissa jälkimaailmalle säilyneissä 1300-luvun asiakirjoissa mainitaan jo kokonaista seitsemäntoista saariston ruotsalaiskylää: Kemiön Karlsö 1329, Brusaby 1351, Tavastrona 1370, Kerrom 1378, Peterså 1378, Smidsböle 1378, Trotteby 1378, Vik 1378, Gölpå 1379, Kallmusnäs 1379, Påvalsböle 1379, Vänoxa 1379 ja Mjösund 1383 sekä Paraisten Björkö 1329, Hännikby 1329, Pitå 1329 ja Litslagård 1378.⁸ Nauvolaisia kyliä ei, ihme kyllä, esiinny asiakirjoissa ennen vuotta 1463 yhtään, ei suomalaisia eikä ruotsalaisia.

⁵ Heikki Ojansuu, Suomalaista paikannimitutkimusta, s. 118, 171 ja 268. — Gabriel Nikander & John Gardberg, Den svenska bosättingens ålder (Kimitobygdens historia I: 1), s. 4—8.

⁶ REA, s. 29 ja 431. — FMU I, s. 452, ja V, s. 298.

⁷ Nikander & Gardberg, main. kirjoitus, s. 3—4 ja 9. — Yleensä tutkijat ovat olettaneet Etelä-Suomen ruotsalaisasutuksen alkaneen jo 1100-luvulla. Ks. esim. Eino Jutikkala, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä (Suomen kulttuurihistoria I), s. 78—79, ja Gunvor Kerkkonen, Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden, s. 269—270.

⁸ REA, s. 29, 31, 88, 140, 164 ja 178. — FMU I, s. 371 ja 375.

Uuden ajan alussa, vuonna 1556, puheena olevien kolmen saaristo-pitäjän alueilla oli seuraavat 289 kylää⁹:

Kemiössä Halikonlahden itärannalla nykyisen Perniön pitäjän alueella Strömma, Träskböle ja Germundsvijda,

Kemiössä Kemiön saarella nykyisen Angelnien pitäjän alueella Gölpö ja Kallmusnäs.

Kemiössä Kemiön saarella nykyisen Kemiön pitäjän alueella Pedersö, Korvkulla, Båtkulla, Linnarnäs, Kaustela, Lamkulla, Elmdal, Hova, Flugböle, Kvarnböle, Torsböle, Syvälahti, Markby, Kaskärr, Stenmo, Labböle, Träskö, Sundvik, Veskilahti, Kåddböle, Högmo, Bjensböle, Smedsböle, Påvalsböle, Brokärr, Mattkärr, Böle, Skogsböle, Lövböle, Lemnäs, Långvik, Vreta, Engelsby, Kyrkoby, Prätsgården, Pajböle, Västankärr, Gräsböle, Villkärr, Skålböle, Bramboda, Bogsböle, Nordanvik, Skog, Tolvnäs, Böle, Mjösund, Helgeboda, Österkärr, Digerdal, Eknäs, Pungböle, Tjuda, Hulta, Skarpböle, Dalkarby, Makila, Vik, Trotteby, Böle, Lappdal, Gästerby, Skäggböle, Rugnola, Kuggböle, Majaniemi, Tavastrona, Berga, Måsa, Smedaböle, Dalby, Kalkila, Kila, Svidja, Gammelby, Reku ja Gundby,

Kemiössä Kemiön saarella nykyisen Västanfjärdin pitäjän alueella Billböle, Illoby, Brännboda, Grägnäs, Finsö, Västanfjärd, Lammala, Östanå, Kobböle, Tappo, Pörtsnäs, Nivalahti, Galtarby, Misskärr ja Sirnäs,

Kemiössä Kemiön saarella nykyisen Dragsfjärdin pitäjän alueella Tynkälähti, Hertsböle, Dragsfjärd, Kråkvik, Söderby, Långnäs, Rödvik, Långvik, Ölmos, Keppkärr, Purinpää, Hammarsboda, Sunnanå, Stutsnäs, Genböle, Kulla, Labbnäs, Söylä, Nordanå, Finnhova, Smedskulla, Skinnarvik, Rosendal ja Björkboda,

Kemiössä Kyrkosundsskärin ulkosaaristossa nykyisen Hiittisten pitäjän alueella Vänoxa, Biskopsö, Bolax, Hiittinen, Stubnäs, Ruotsala, Holma, Vänö, Tunnhamn, Kaksberta, Kasnäs ja Hautsaari,

Paraisilla nykyisen Paraisten pitäjän alueella Skråbbo, Ytterkirjala, Överkirjala, Kyrkäng, Pölsböle, Kurulahti, Träskby, Bollböle, Rövarnäs, Nissby, Skogböle, Fagerkulla, Kapellstrand, Brunsböle, Borsteböle, Vidkulla, Lielahti, Pitå, Björkö, Gästerböle, Bjursäng, Mörkvik, Garsböle,

⁹ VA 630 ja 638. — Luettelossamme on käytetty 1500-luvun kirkonveroluetteloiden noudattamaa kyläjärjestystä.

Siggnäs, Kaskisaari, Bollstad, Lemlahti, Källvik, Gudmundvik, Mickels-holm, Attu, Boda, Söderby, Heisalo, Jermo, Tervasalmi, Granvik, Våno, Mågby, Haraldsholm, Lilltervo, Silldala, Lofsdal, Domarby, Degerfall, Gunnarsnäs, Sysilahti, Brattnäs, Skräbböle, Piukkala, Kopparö, Erstby, Simonby, Stormälo, Lillmälo, Skörmola, Hyvälempelä, Mattholm, Toi-jainen, Koukkala, Kärrnom, Onättara, Sandvik, Pettilä, Ybbernäs, Sunnanberg, Seivinen, Strandby, Gammelgård, Mörkby, Lapplahti, Nul-to, Gräggböle, Sydänperä, Sydänmaa, Viirinsalo, Mustfinne, Vanasby, Bondnäs, Lampinen, Myrby, Tennäs, Huovainen, Pyhänsuu, Leivo, Taro, Saari, Håkonsböle, Grisböle, Finskesysilahti, Skyttälä, Vallinen, Loskarnäs, Vepo, Lindberg, Storgård, Pargasby, Finby, Bläsnäs, Norrby, Prästgården, Tennby, Mutainen ja Kuitia,

Nauvossa nykyisen Nauvon pitäjän alueella Haverö, Prostvik, Simon-by, Hangastenlahti, Sjalö, Vikom, Käldö, Biskopsö, Gyttja, Käldäng, Dalkarby, Piparby, Laggarnäs, Klobbnäs, Pensaari, Sommarö, Kirjas, Sandö, Krogby, Haukkasaari, Mattnäs, Kuivalahti, Nötö, Berghamn, Innamaa, Risis, Spink, Saari, Strandby, Antböle, Ytterö, Korsnäs, Gals, Kouma, Sydänperä, Takaorko, Sammaslahti, Trumsö, Viinapää, Jälist, Toroinen, Kivinen, Sexnappa, Puotuinen, Mielinen, Pakkanen, Seli-maa, Finby, Ernholm, Vehkalahti, Grännäs, Druckis, Böle ja Sandholm.

Perin olivat siis sekalaista seurakuntaa Etelä-Suomen saariston keski-aikaiset asukkaat. Yhdessä kylässä asui suomalaista kantaväestöä, toi- sessa Upplannin ruotsalaisia (Ruotsala), kolmannessa Taalainmaan mie- hiä (Dalkarby), neljännessä Gästriklandista tullutta väkeä (Gästerby) ja niin edelleen.

Tutkiessamme Etelä-Suomen mantereen keskiaikaisen asutuksen vai- heita käytimme hyväksemme myös tietoja kylien kuulumisesta tiettyihin jakokuntiin. Etelä-Suomen saaristossa kylien isonjaontakaiset jakokunta- suhteet sitä vastoin antavat vain harvoissa tapauksissa mahdollisuuden asutushistoriallisten päätelmien tekoon, sillä valtavasti suurin osa sikä- läisistä jakokunnista käsitti yhden ainoan kylän. Vain seuraavat kylät voidaan olettaa jakokuntiansa kantakylistä käsin perustetuiksi tytärasu- miksi ¹⁰:

Kemiössä Elmdalin jakokunnan Båtkulla, Flugböle, Hova ja Lam- kulla, Engelsbyn jakokunnan Paiböle, Stenmo ja Vreta, Gästerbyn jako-

¹⁰ MHA. Asianomaisten jakokuntien kartat 1600- ja 1700-luvuilta.

kunnan Lappdal, Mainiemen jakokunnan Berga, Rugnolan jakokunnan Kalkila, Skogsbölen jakokunnan Lövböle, Tjudan jakokunnan Hulta, Tollsnäsin jakokunnan Skog, Torsbölen jakokunnan Kvarnböle ja Dragsfjärdin Nordanån jakokunnan Lemnäs,

Västanfjärdissä Illon jakokunnan Gräggnäs, Lammalan jakokunnan Billböle, Misskärrin jakokunnan Sirnäs, Västanfjärdin jakokunnan Finso, Östanån jakokunnan Kobböle ja Dragsfjärdin Tynglaxin jakokunnan Galtarby,

Dragsfjärdissä Långnäsin jakokunnan Rödvik, Nordanån jakokunnan Finnhova ja Smedskulla, Purinpään jakokunnan Hammarsboda ja Ölmos, Sunnanån jakokunnan Stusnäs, Tynglaxin jakokunnan Hertsböle ja Ytterkullan jakokunnan Labbnäs,

Hiittisissä Rosalan jakokunnan Stubbnäs,

Paraisilla Attun jakokunnan Boda ja Jermo, Finbyn jakokunnan Bläsnäs, Koukkalan jakokunnan Kärrnom, Sunnanberg ja Toijainen, Kurulahden jakokunnan Träskby, Lofsdalin jakokunnan Degerby, Pargasbyn jakokunnan Lindberg ja Storgård, Pettilän jakokunnan Ontara, Silldalan jakokunnan Domarby, Skörmolan jakokunnan Sandvik ja Ybbnäs, Taron jakokunnan Grisböle, Hyvälempelä, Leivo, Myrby, Skyttböle, Saari ja Vallinen ja Tennbyn jakokunnan Norrby ja Söderby sekä

Nauvossa Toroisten jakokunnan Böle, Galls ja Sammaslahti.

Että saaristonkin isonjaontakaisten jakokuntien kokoonpano on todella peräisin jo keskiajalta, osoittaa pari vanhaa asiakirjatietoa Kemiöstä ja Paraisilta. Eräessä vuonna 1500 annetussa tuomiossa mainitaan Kemiön Syvälahden kylän rajat Elmdalin jakokunnan Elmdalia, Hovaa, Lamkullaa, Flugböleä ja Båtkullaa vastaan.¹¹ Ja eräessä vuonna 1504 laaditussa asiakirjassa puhutaan Paraisten Silledalan Nils Tomassonista ja hänen jakokuntansa osakkaista, ilmeisesti Domarbyn kylän miehistä.¹²

¹¹ FMU VI, s. 184.

¹² FMU VI, s. 315.

Asutuksen kasvu keskiajan lopulla

Olemme tähän mennessä tarkastelleet Etelä-Suomen keskiaikaisten kylien syntyä kiinnittämättä lainkaan huomiota siihen, minkä kokoisia, kuinka monta taloa käsittäviä alueen kylät olivat. Asutushistorian kannalta olisi myös viimeksi mainittu kysymys erittäin tärkeä selvittää. Päin vastoin kuin uudelta ajalta, jolloin joka vuosi laadittiin monenlaisia tarkkoja veroluetteluita, ei tästä asutuskehityksen puolesta kuitenkaan keskiajalta ole olemassa juuri minkäänlaisia tietoja. Joidenkin harvojen kylien kohdalta tosin myöhäiskeskiajan vähälukuiset tuomiokirjeet antavat tässä suhteessa eräitä satunnaisia viitteitä, mutta kylien valtaosasta eivät nämäkään lähteet tiedä yhtään mitään.

Sekä myöhäiskeskiajan vilkkaasta uudisasutustoiminnasta että 1500-luvun ensimmäisten veroluetteloiden osoittamasta talonhalkomisten yleisyydestä voidaan kuitenkin päätellä, että keskiajan suhteellisen rauhallisina vuosisatoina on kylien taloluku yleensä koko ajan ollut nousemaan päin. Siitä, että kehityksen yleinen suunta Etelä-Suomessakin on ollut tällainen, antaa selvän todisteen alueen veroyksiköiden määrän kasvaminen 1400-luvun alun ja vuoden 1540 välisenä aikana. Vuosilta 1463—1464 ja 1538—1539 säilyneiden Turun läänin verokirjojen ansiosta on näet tiedossamme ne savuluvut, jotka kullekin nimismiespitäjälle ja verokunnalle määrättiin 1400-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä toimitetussa verollepanossa, ja toisaalta taas vuoden 1540 verokirjasta ja maakirjasta näemme samojen aluemuodostelmien silloin tapahtuneessa verollepanossa saamat uudet savuluvut.¹

Etelä-Suomen kahdessatoista nimismiespitäjässä sekä myöhäiskeskiajalla Pohja-Suomeen luetussa Pöytyän nimismiespitäjässä sanotut savuluvut olivat seuraavat:

¹ BFH I, s. 301—356. — VA 1—2 ja 484—485. — Vrt. *Aulis Oja*, Varsinais-Suomen hallintopitäjäjaon iästä (Historiallinen Aikakauskirja 1936), Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 68, ja Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 52—53. Niinikään vrt. *Pentti Renvallin* huomautusta Historiallisessa Aikakauskirjassa 1945, s. 216.

Nimismiespitäjä	Savuluku vuoteen 1539	Savuluku vuonna 1540	Lisäys savuja	Lisäys %
Pöytyä	28	36 ³ / ₈	8 ³ / ₈	30
Lieto	27	34 ¹ / ₄	7 ¹ / ₄	27
Kaarina	30	36 ¹ / ₂	6 ¹ / ₂	22
Piikkiö	14	20 ¹ / ₂	6 ¹ / ₂	46
Paimio	40 ¹ / ₂	50	9 ¹ / ₂	23
Marttila	24	43	19	79
Sauvo	45	49 ³ / ₄	4 ³ / ₄	11
Halikko	48	63 ¹ / ₄	15 ¹ / ₄	32
Muurla	27	51 ⁵ / ₈	24 ⁵ / ₈	91
Perniö	49	56 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂	15
Kemiö	148 ¹ / ₂	166 ¹ / ₄	17 ³ / ₄	12
Parainen	140 ¹ / ₂	143 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	2
Nauvo	74	78 ⁵ / ₈	4 ⁵ / ₈	6
Koko alue	695 ¹ / ₂	830 ³ / ₈	134 ¹ / ₈	19

Tämä laskelma osoittaa, että Etelä-Suomen asutus oli kysymyksessä olevan 130 vuoden pituisen ajanjakson kuluessa vahvistunut siinä määrin, että alueen savulukuja voitiin vuoden 1540 verollepanossa korottaa 19 prosentilla. Kuten sopii odottaa, suurin oli lisäys Muurlan ja Marttilan uudisasutuspitäjissä. Pöytyän lisäystä pienentää se, että Pöytyän nimismiespitäjään kuuluivat nykyisten Pöytyän ja Auran alueilla sijainneiden uudiskylien ohella Paattisten, Vahdon ja Nousiaisten Ojankulman varhaiskeskiaikaiset asutukset. Kemiön, Paraisten ja Nauvon saaristopitäjien sekä Sauvon ja Perniön rannikkopitäjien savulukujen kovin vähäinen nousu osoittaa, että saariston ruotsalainen asutus ja Ruonankartanon ja Pyhäjoen kartanoläänien asutus ovat jo 1300-luvulla saaneet lähes sen laajuuden, mikä niillä oli keskiajan päättyessä. Ja pienen Piikkiön pitäjän suhteellisen suuri savuluvun kohoaminen taas kertoo sikäläisen asutuksen olleen vielä 1400-luvulla voimakkaassa kasvussa.

Selostetuista 1400-luvun alun ja vuoden 1540 savuluvuista voitaisiin ehkä väittää, etteivät ne sinänsä anna todellista kuvaa asutuksen lisääntymisestä, koska kummassakin verollepanossa on saatettu käyttää erilaisia veronmääräämisperusteita. Ettei sanottujen lukujen osoittama asutuksen kasvu ainakaan ole todellista suurempi, käy kuitenkin selville siitä, että Kaarinassa näyttää erään tiedon mukaan Nummen ve-

rokunnan talomäärä lisääntyneen vastaavana aikana, siis 1400-luvun alusta vuoteen 1540, neljästäkymmenestäkahdesta kuuteenkymmeneen-yhdeksään eli peräti 60 %.² Lisäksi on puheena olevia savulukuja keskenään verrattaessa otettava huomioon, että pitkin myöhäiskeskiaikaa monia vanhoja verotaloja siirtyi verokuntien ulkopuolelle jäävään verovapaiden rälssi- ja kirkontalojen ryhmään vähentäen vastaavasti asianomaisten verokuntien ja samalla koko nimismiespitäjien savulukua. Kaikesta päättäen asutuksen todellinen kasvu on siis ollut jonkin verran isompi kuin edellä esitetty savulukujen nousu.

Ainoa täysin varma tieto jonkin kylää suuremman alueen talomäärän lisääntymisestä myöhäiskeskiajan Etelä-Suomessa on säilynyt Somerolta. Niissä kahdeksassa kylässä, jotka vuonna 1492 siirrettiin kirkollisesti Uskelasta Someroon, mainitaan näet siirron tapahtuessa olleen 25 taloa, kun taas vuonna 1540 samoissa kylissä oli yhteensä 44 taloa.³ Täällä siis alueen talomäärä kohosi vajaassa puolessa vuosisadassa kokonaista 76 %.

Toisin kuin myöhäiskeskiajan uudiskylien asuttamisessa, kruunulla luultavasti ei ollut mitään osuutta jo alkunsa saaneiden kylien talomäärän lisäämisessä. Se oli varmaankin samanlaista vapaata, talonpoikien omasta aloitteestaan suorittamaa toimintaa kuin oli ollut varhaiskeskiajalla itse kylienkin perustaminen. Tavallisimpana syynä talojen halkomiseen oli arvatenkin isäntien pyrkimys turvata useammalle kuin yhdelle pojalleen osuus esi-isiltä perittyyn maahan.

Asutus keskiajan päättyessä

Vanhin asiakirja, joka tarjoaa järjestelmällisiä tietoja Etelä-Suomen kylien talomäärästä, on Turun läänin maakirja vuodelta 1540. Sen johdosta, että sanotussa maakirjassa luetellaan ainoastaan perintö- ja kruununtalot, mutta ei lainkaan rälssi- ja kirkontaloja, sen perusteella ei kuitenkaan voida laatia täydellistä talotilastoa. Tähän suovat

² *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 53.

³ *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 33.

mahdollisuuden vasta 1550-luvulla alkavat kirkolliset verokirjat, ruokalisä- ja kymmenysluettelot, joissa on otettu huomioon kaikki talot ja kartanot niiden maanluonnosta riippumatta. Päätämmekin selostuksemme Etelä-Suomen keskiaikaisesta asutuksesta esittämällä tilaston siitä, minkä kokoisia, kuinka monta taloa käsittäviä alueen kylät olivat vuonna 1556, muutama vuosikymmen keskiajan päättymisestä.¹ Tilastosta muodostuu tällainen:

Kirkkopitäjä	Yksinäis- taloja	2-4- tal. kylä	5-9- tal. kylä	10-19- tal. kylä	20-28- tal. kylä	Kylä yht.	Taloja yht.	Taloja keskim. kylässä
Pöytyä T.l.	7	17	6	—	—	30	91	3.0
Lieto	27	46	7	—	—	80	191	2.4
Kaarina	38	28	3	—	—	69	126	1.8
Piikkiö	38	26	4	—	—	68	133	2.0
Paimio	57	45	9	—	—	111	233	2.1
Marttila	13	39	11	—	—	63	192	3.0
Sauvo	72	53	10	—	—	135	270	2.0
Halikko	46	55	8	—	—	109	250	2.3
Uskela	23	37	25	6	—	91	353	3.9
Somero T.l.	2	1	4	1	—	8	44	5.5
Lohja T.l.	—	—	1	—	—	1	8	8.0
Kisko T.l.	1	16	10	—	—	27	114	4.2
Perniö	39	62	13	—	—	114	275	2.4
Kemiö	18	60	46	6	2	132	618	4.7
Parainen	16	65	19	3	—	103	359	3.5
Nauvo	13	27	13	1	—	54	186	3.5
Koko alue	410	577	189	17	2	1195	3443	2.9

Tätä tilastoa tarkasteltaessa kiintyy huomio erityisesti Etelä-Suomen kylien vähäiseen talomäärään. Kaikkein pienin se oli sellaisissa mannerpitäjissä, joiden kaikki tai useimmat kylät olivat viimeistään varhaiskeskiajalla perustettuja, nimittäin Liedossa, Kaarinassa, Piikkiössä, Paimiossa, Halikossa ja Perniössä, sekä näiden lisäksi Sauvossa, jonkin verran isompi Pöytyän ja Marttilan uudisasutuspitäjissä sekä isoin toisaalta laajoja uudisasutuksia käsittävässä Uskelassa, Somerolla ja Kiskossa, toisaalta ruotsalais-suomalaisissa Kemiön, Paraisten ja Nau-

¹ VA 612, 625, 630, 634, 637 ja 638. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 60—61.

von saaristopitäjissä. Ainoana selityksenä tällaiseen tilanteeseen lienee se, että varhaiskeskiajalla kylät perustettiin niin lähelle toisiaan, etteivät niiden vähäiset tilukset riittäneet monelle talolle, kun sitä vastoin entisessä korvessa samoin kuin saaristossa kylien alueet muodostuivat alusta alkaen niin laajoiksi, että niiden piirissä liikenä maata yhä uusille ja uusille osataloille. Nimenomaan saariston kylien korkeamman talomäärän taas selittää se, etteivät talot siellä tarvinneetkaan paljoa maata, koska kalastus ilmeisesti oli sikäläisen väestön pääelinkeinona.

Koko Etelä-Suomen isoimmat kylät olivat vuonna 1556 Kemiön Kyrkosundsskärin 28-taloinen Ruotsala ja 20-taloinen Hiittinen. Paraisilla olivat ensimmäisellä tilalla 13-taloiset Attu ja Lemlahti sekä Nauvossa 14-taloinen Haukkasaari. Mannermaalla taas olivat kunkin kirkkopitäjän isoimmat kylät seuraavat: Pöytyällä 8-taloinen Auvainen, Liedossa 6-taloiset Mäkkylä ja Rähälä, Kaarinassa 6-taloinen Ravattula, Piikkiössä 8-taloinen Hadvala, Paimiossa 7-taloiset Kurki ja Siirilä, Marttilassa 8-taloinen Isosorvasto, Sauvossa 7-taloiset Halslahti, Kaskilahti ja Kirkonkylä, Halikossa 8-taloinen Toppjoki, Uskelassa 12-taloinen Rekijoki, Somerolla 10-taloinen Talvisilta, Kiskossa 9-taloinen Toija ja Perniössä 7-taloiset Haarla, Pohjankylä ja Tuohittu. Lohjan kirkkopitäjästä ei Etelä-Suomeen muita kyliä kuulunutkaan kuin 8-taloinen Leppäkorpi.

Talojen kokonaismäärältään oli Etelä-Suomen verrattomasti isoin pitäjä Kemiö, jossa oli peräti 618 taloa. Vasta pitkän matkaa sen perässä tulivat muut kirkkopitäjät seuraavassa järjestyksessä: Parainen (359), Uskela (353), Perniö (275), Sauvo (270), Halikko (250), Paimio (233), Marttila (192), Lieto (191), Nauvo (186), Piikkiö (133) ja Kaarina (126). Etelä-Suomeen kuuluneiden pitäjänosien järjestys taas oli: Kisko (114), Pöytyä (91), Somero (44) ja Lohja (8).

Jos vertaamme lueteltuja talomääriä asianomaisten pitäjien pinta-alaan, saamme tulokseksi, että Etelä-Suomen tiheimmin asuttu alue oli keskiajan päättyessä Kaarina, jossa oli 1.5 taloa neliökilometriä kohden. Muissa pitäjissä ja pitäjänosissa olivat vastaavat luvut seuraavat: Paraisilla 1.4, Piikkiössä 1.2, Paimiossa ja Sauvossa 1.0, Kemiössä 0.9, Nauvossa 0.8, Halikossa ja Liedossa 0.7, Perniössä 0.6, Uskelassa 0.5, Kiskossa 0.4 sekä Marttilassa, Pöytyällä, eteläisellä Somerolla ja Loh-

jan Leppäkorvessa 0.3. Etelä-Suomen muinaisen korven asutus oli siis edelleen huomattavasti harvempaa kuin rannikon ja saariston asutus. Koko Etelä-Suomen alueella oli neliökilometriä kohden keskimäärin 0.7 taloa.²

Lopuksi on syytä verrata Etelä-Suomen kylä- ja talomäärää vuonna 1556 alueen nykyiseen kylien ja kantatalojen (maakirjatalojen eli talonnumeroiden) määrään.³ Tällöin muodostuu seuraava tilasto:

Kirkkopitäjä	Kylä v. 1556	Kylä v. 1955	Taloja v. 1556	Talonnumeroita v. 1955
Pöytyä T.l.	30	35	91	85
Lieto	80	75	191	180
Kaarina	69	62	126	95
Piikkiö	68	78	133	118
Paimio	111	119	233	189
Marttila	63	69	192	214
Sauvo	135	138	270	227
Halikko	109	119	250	224
Uskela	91	103	353	286
Somero T.l.	8	9	44	43
Lohja T.l.	1	1	8	9
Kisko T.l.	27	30	114	96
Perniö	114	130	275	247
Kemiö	132	144	618	385
Parainen	103	110	359	232
Nauvo	54	63	186	160
Koko alue	1195	1285	3443	2790

Vasta tämän tilaston avulla saamme kyllin havainnollisen kuvan siitä, miten tavattoman suuriin saavutuksiin Etelä-Suomen keskiaikainen asutustoiminta pääsi. Siitä huolimatta, että nykyiseen maakirjatalojen lukuun sisältyvät kaikki ne talot, jotka alueella olivat olemassa

² Laskelmassa on käytetty pohjana asianomaisten pitäjien ja pitäjänosien nykyisiä pinta-aloja, jotka rannikolla ja saaristossa ovat jonkin verran suuremmat kuin 400 vuotta sitten. Milloin on tarvittu yksityisten kylien pinta-aloja, ne on otettu asianomaisten kylien isojakopöytäkirjoista MHA:ssa.

³ MHA. Asianomaisten kihlakuntien maakirjat. — TMK. Turun ja Porin läänin asianomaisten pitäjien maarekisterit. — HMK. Someron maarekisteri. — UMK. Nummen maarekisteri.

1730-luvulla talonnumeroiden tullessa käytäntöön, ja niiden lisäksi vielä kaikki isonjaon yhteydessä perustetut uudistalot, tämä luku on 19 % pienempi kuin talojen lukumäärä vuonna 1556. Keskiajan lopulla eläneet sukupolvet harjoittivat siis niin voimaperäistä asutustoimintaa, etteivät heidän seuraavina suurten sotien täyttämänä vuosisaitoina eläneet jälkeläisensä kyenneet pitämään viljelyksessä läheskään kaikkia heidän perustamiaan taloja. Tosin moni talo tuli 1500- ja 1600-lukujen kuluessa liitettyksi johonkin kartanoon tai varakkaampaan naapuritaloon, mutta vielä useampi autioitui niin, että 1600-luvun verollepanomittauksissa ja 1700-luvun isojakotoimituksissa väestö saattoi vain perimätietojen nojalla osoittaa maanmittarille sankkaa metsää kasvavan paikan, jossa sen tontti ja pellot olivat muinoin sijainneet.

Kaiken kaikkiaan keskiajalla tapahtunut asutustoiminta oli niin valtavaa, että vasta 1700-luvulla alkanut torppien perustaminen ja 1890-luvulla alkanut lohkotilojen muodostaminen ovat siihen jollakin tavoin verrattavissa.

Seurattuamme Etelä-Suomen asutushistorian vaiheita esihistoriallisen ajan päättymisestä uuden ajan alkuun asti siirrymme nyt tarkastamaan maakunnanosan keskiaikaisia aluejakoja ja eritoten selvittämään kysymystä, miten eri aluejaot — maanomistuksellinen, kirkollinen ja oikeudenhoidollis-hallinnollinen — suhtautuivat keskiajan kahteen suureen, toisistaan monella tavoin poikkeavaan asutuskerrostumaan, varhaiskeskiaikaiseen suomalaisen oikeuden kanta-asutukseen ja myöhäiskeskiaikaiseen ruotsalaisen oikeuden uudisasutukseen.

Etelä-Suomen maanomistuksellinen aluejako

Varsinaiset jakokunnat

Maanomistuksellisessa suhteessa Etelä-Suomen alue oli keskiajalta kauas uudelle ajalle saakka jakautuneena siten, että valtavasti suurin osa siitä oli tiettyjen kyläryhmien muodostamien jakokuntien hallussa, osa joidenkin yksityisten talojen omistamina ns. autiopyöleinä ja muina ulkoveromaina, osa joidenkin taloryhmien omistamina ns. niittyjakokuntina ja osa määrättyjen pitäjien omistamina ns. pitäjänyhteismaina. Ryhtyessämme tarkastamaan näitä erilaisia maanomistuskokonaisuuksia aloitamme ensiksi mainituista, jakokuntien yhteismaista.

Niinkuin edellä Etelä-Suomen keskiaikaista asutushistoriaa käsiteltäessä jo on huomautettu, isonjaontakainen jakokunta (*samfällighet*, *skifteslag*) oli joko yhden kylän tai useamman yhteistä alkuperää olevan naapurikylän muodostama maanomistuskunta, jonka rajojen sisäpuolelle jäävä alue oli — kunkin kylän sarkajakoisia peltoja ja niittyjä sekä eri talojen yksityisiä tontteja, peltotilkkuja ja niittyraivioita lukuun ottamatta — jakokunnan kaikkien talojen yhteismaata.

Tämän kirjoittaja on aikaisemmissa tutkimuksissaan tullut siihen tulokseen, ettei ainakaan Maarian, Kaarinan ja Someron pitäjissä ole todettavissa yhtään ainoata tapausta, jossa alkuperäisiä jakokuntia olisi liitetty toisiinsa, mutta kylläkin eräitä sellaisia, joissa alkuperäisiä jakokuntia on keskiajalla tai uuden ajan alkuvuosisatoina jaettu pienempiin osiin.¹ Maarian historiaa koskeva lähdeaineisto on antanut aiheen

¹ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 84—100, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 69—76, ja Someron historia vuosina 1540—1870: Tilusten omistus (Someron historia I), s. 95—96.

olettaa, että koko jakokuntalaitos on saanut alkunsa jo esihistoriallisella ajalla, jolloin olisivat muodostuneet sydän-Maarian isot kantajakokunnat Paattisten ja Hirvensalon pienten jakokuntien sitä vastoin ollessa peräisin vasta varhaiskeskiajalta.²

Myös koko Etelä-Suomea koskeva asiakirja-aineisto viittaa siihen, että täälläkin jakokuntajärjestelmä oli ikivanha ja että jakokuntien kokoonpano jo keskiajalla oli yleensä sama kuin 1600- ja 1700-luvuilla. Niinpä vuodelta 1410 säilynyt tieto Liedon Pakurlan ja Maarian pitäjän välisestä rajasta, joka alkoi Muusampaasta ja päättyi Jortinkallioon, osoittaa Pakurlan eli Pahkaloukkaan jakokunnan jo silloin käsittäneen myös Ilmaristen, Harviaisten, Pahkan, Sauvalan ja Väätelän kylät.³ Samoin Liedon Rähälän jakokuntaan kuuluivat jo vuonna 1413 mm. Hypöinen, Lahto, Pitkäniittu, Viilala ja Vintala, Kiskon Laidiken jakokuntaan vuonna 1427 mm. Taipale, Perniön Ervelän jakokuntaan vuonna 1440 Huhti, Sauvon Kärkiniemen jakokuntaan vuonna 1447 mm. Torrböle, Liedon Loukinaisten jakokuntaan vuonna 1453 mm. Vankio, Liedon Hihnalalan jakokuntaan vuonna 1464 mm. Inkoinen, Perniön Kuhmisten jakokuntaan vuonna 1464 mm. Arpalahti, Perniön Paarskylän jakokuntaan vuonna 1464 mm. Sormijärvi, Kemiön Elmdalin jakokuntaan vuonna 1500 Bätkulla, Flugböle, Hova ja Lamkulla, Kemiön Torsbölen jakokuntaan vuonna 1500 Kvarnböle sekä Sauvon Timperlän jakokuntaan vuonna 1528 Haavisto, Haaverkallio, Hallela, Härmälä, Kalainen, Koorla, Liivala, Nummenpää, Pyöli, Sillankorva ja Urmala.⁴ Eräät toiset keskiajan asiakirjat taas todistavat, että Liedon Mäkkylä ja Käetty olivat eri jakokuntiin kuuluvia jo vuonna 1437, Perniön Ervelä-Huhti ja Paarskylä vuonna 1440, Liedon Pettinen ja Raukkala vuonna 1464, Paimion Meltola ja Vartsala vuonna 1476, Uskelan Inkere ja Kruusila vuonna 1478 sekä Kiskon Kaukuri ja Metsola vuonna 1515.⁵ Näin suuri määrä asiakirjatietoja, joiden mukaan kysymyksessä olleiden jakokuntien kokoon-

² *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 98—100.

³ REA, s. 239.

⁴ REA, s. 383—384, 427, 479 ja 480. — FMU II, s. 145 ja 379, IV, s. 46 ja 184, sekä VIII, s. 270.

⁵ REA, s. 417, 383—384 ja 477. — FMU IV, s. 441, ja VII, s. 354—355.

pano oli myöhäiskeskiajalla poikkeuksetta sama kuin 1700-luvulla, riittäneen osoittamaan Etelä-Suomen jakokuntien ylimuistoisen alkuperän.

Isoajakoa varten laadittujen maanmittausasiakirjojen mukaan keskiaikaisen Etelä-Suomen alueella olivat 1700-luvulla seuraavat jakokunnat, jotka edellä esitetyin perustein ainakin suunnilleen vastasivat alueen keskiaikaista jakokuntajakoa:⁶

Kaksikerran saarella 1. Harjattulan jakokunta (Harjattula—Pep-poinen), 2. Kullelan jakokunta (Haavisto—Kullela), 3. Monnoisten jakokunta (Iisala—Monnoinen), 4. Naulan jakokunta (Hylkilahti—Naula), 5. Prinkkalan jakokunta (Paavola—Prinkkala) ja 6. Tulkkilan jakokunta (Mattila—Tulkkila) sekä 7—19. kolmetoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisten Turun kaupungin ja Kaarinan pitäjän mannerosassa 1. Nummen eli Ylistaron jakokunta (Kairinen—Kausela—Kurala—Lauste—Littoinen—Nummi—Paaskunta—Ravattula), 2. Sotalaisten jakokunta (Skarpakulla—Pispala—Pisu—Sotalainen), 3. Ylikylän jakokunta (Alakylä—Kärki—Pappinen—Ylikylä), 4. Rauvolan jakokunta (Kaisti—Kappola—Rauvola), 5. Auvaisten jakokunta (Auvainen—Poikkiluoma), 6. Haritun jakokunta (Harittu—Kakkarainen), 7. Lemun jakokunta (Alalemu—Ylilemu), 8. Maakaston jakokunta (Maakasto—Vättilä) ja 9. Uittamon jakokunta (Ispoinen—Uittamo) sekä 10—20. yksitoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisten Liedon ja Auran pitäjien alueilla 1. Rähälän jakokunta (Hypöinen — Järykselä — Kankare — Kaurinkoski — Kukarkoski — Lahto — Laukkaniittu — Lommola — Pitkäniittu — Punittu — Rähälä — Tursas — Viilala — Vintala), 2. Mäkkylän jakokunta (Hakula—Hiisi—Kurkela—Moisio—Mäkkylä—Nautela—Tammentaka), 3. Pakurlan eli Pahkaloukkaan jakokunta (Harviainen—Ilmarinen—Pahka—Pakurla—Sauvala—Vääntelä), 4. Kahlojan jakokunta (Kahloja—Karvala—Ketola—Kärpajoki—Taatila—Viikka), 5. Ankan jakokunta (Ankka—Kilpijoki—Ojala—Pokkola—Pränikkälä), 6. Loukinai-
sten jakokunta (Loukinainen—Vanhalinna—Vankio—Vähävankio), 7. Pettisten jakokunta (Laitio—Lintula—Pettinen—Pinomäki), 8. Hihnalan jakokunta (Hihnala—Hyssälä—Inkoinen), 9. Hyvättylän jakokunta (Hyvättylä—Nuolemo—Pappila), 10. Alhojen jakokunta (Al-

⁶ MHA. Asianomaisten jakokuntien isojakokartat ja -asiakirjat.

hojoki—Kiusala), 11. Huilun jakokunta (Huilu—Tootula), 12. Kaskalan jakokunta (Kaskala—Teijula), 13. Prunkkalan jakokunta (Prunkkala—Seppälä) ja 14. Sillilän jakokunta (Sillilä—Vieru) sekä 15—33. yhdeksäntoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Pöytyän pitäjän alueella 1. Juvan jakokunta (Juva—Oja—Ordenoja), 2. Kaulanperän jakokunta (Helttula—Kaulanperä—Kumila), 3. Puhon jakokunta (Kantola—Leisala—Puhon), 4. Jalkan jakokunta (Hirvijoki—Jalkala), 5. Kaulansuun jakokunta (Kaulansuu—Lankkinen), 6. Kolkosten jakokunta (Kolkkinen—Pappila) ja 7. Pihlavan jakokunta (Paju—Pihlava) sekä 8—22. viisitoista yksikyläistä jakokuntaa,

Kuusiston saarella Kuusistonkartanon jakokunta (Boijas—Finnby — Jullas — Korsnäs — Krogsby — Kuusistonkartano — Kärrom — Munkäng — Rävsnäs — Storby — Suutikkala — Träskby — Vuolahti — Äminne — Ämboda),

nykyisen Piikkiön pitäjän mannerosassa 1. Viukkalan jakokunta (Hiirilä — Huttala — Katakankare — Moisio — Pyöli — Salvella — Sauvala—Viukkala—Yltöinen), 2. Hepojoen jakokunta (Andelmaa—Ikkerlä — Isohepojoki — Kierlä — Myllypyöli — Mäenpää — Pussila—Vähähepojoki), 3. Linnunpään jakokunta (Kuotila—Linnunpää—Oorlahti—Ootoinen—Perttala—Tiskarla), 4. Tuomolan jakokunta (Kiertilä—Krapila—Lyytikkälä—Tuomola—Tuorla), 5. Finnbyn jakokunta (Finnby—Hiirsalmi—Munttinen—Pankila), 6. Koroisten jakokunta (Koroinen—Pappila), 7. Makarlan jakokunta (Kalainen—Makarla), 8. Pukkilan jakokunta (Pukkila—Varasvuori), 9. Raadelmaan jakokunta (Hiisi—Raadelmaa) ja 10. Rungon jakokunta (Koski—Runko) sekä 11—19. yhdeksän yksikyläistä jakokuntaa,

Harvaluodon saarella 1. Puurkankareen jakokunta (Puurkankare—Tuorla), 2. Vähänkylän jakokunta (Suni—Vähäkylä) ja 3—5. kolme yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Paimion (sekä Liedon ja Halikon) pitäjän alueella 1. Sievolan eli Isonjoen jakokunta (Alhokankare—Hakkapyöli—Halkilahti—Hellsberg — Hossila — Huittila — Immainen — Isokuusvuori — Jalkala — Juntola — Kaila — Kaivoinen — Karppala — Kasvala — Kauhainen — Kemperlä — Kirnula — Koivisto — Korkiakylä — Kruusila — Kruuvainen — Lovi — Majankalma — Marjavuori —

Miettula — Moisio — Munkkila — Nakolinna — Pappila — Penimäki — Pennainen — Rautalho — Röpälä — Sievola — Siililä — Silkkilä — Sillankorva — Suksela — Suppala — Tammisto — Taninen — Toikkala — Vehkamäki — Villinen — Vuohimäki — Vuoltee — Vähäkuusvuori — Yrjävuori), 2. Rekottilan jakokunta (Anttila — Hajala — Hyyppä — Isoheikoinen — Laiterla — Lökkilä — Meisala — Mustinen — Penttilä — Perälä — Rekottila — Silvola — Vähäpreitilä), 3. Hevonpään jakokunta (Auvola — Herasniemi — Hevonpää — Hiidenala — Kinkka — Kivinenä — Potkela — Vartsala), 4. Vistan jakokunta (Kaljala — Kerkola — Naskarla — Pakurla — Saari — Tupila — Vista), 5. Meltolan jakokunta (Aakoinen — Fuila — Kuoppila — Meltola — Männistö — Nummenpää), 6. Oinilan jakokunta (Aro — Askala — Eppi — Kajanoja — Oinila — Rukkio), 7. Kyllölän jakokunta (Hirvonpää — Kaistila — Kyllölä — Lauroinen — Merianttila), 8. Lopen jakokunta (Isopreitilä — Loppi — Pyöli — Sattela — Spurila), 9. Taatilan jakokunta (Alakaleva — Evainen — Keskikaleva — Koski — Taatila), 10. Tomeron jakokunta (Kaimala — Pursila — Tomero — Vähäheikoinen), 11. Ilttulan jakokunta (Ilttula — Kovala), 12. Luuspään jakokunta (Kulhomäki — Luuspää) ja 13. Tuuvalan jakokunta (Skörbäck — Tuuvala) sekä 14—20. seitsemän yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Tarvasjoen pitäjän alueella 1. Horisten jakokunta (Horinen — Yrjäntylä), 2. Tiensuun jakokunta (Kättylä — Tiensuu), 3. Tuomarlan jakokunta (Karhula — Tuomarla), 4. Tuorilan jakokunta (Kankare — Tuorila) ja 5. Tyllilän jakokunta (Suitsula — Tyllilä) sekä 6—18. kolmetoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Karinaisten pitäjän alueella 1. Närpin jakokunta (Mäenpää — Närppi — Suutarla — Tilkainen), 2. Kyrön jakokunta (Kiukainen — Kyrö) ja 3. yksi yksikyläinen jakokunta,

nykyisen Marttilan pitäjän alueella 1. Purhalan jakokunta (Krouvi — Mäntsälä — Purhala), 2. Ollilan jakokunta (Hirvas — Ollila) ja 3. Simalan jakokunta (Maunula — Simala) sekä 4—17. neljätoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Kosken pitäjän alueella 1. Koivukylän jakokunta (Haukanyöli — Koivukylä), 2. Patakosken jakokunta (Patakoski — Värmälä), 3. Tauselan jakokunta (Kattelus — Tausela) ja 4. Vähänsorvaston ja-

kokunta (Koski — Vähäsorvasto) sekä 5—14. kymmenen yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisten Sauvon ja Karunan pitäjien alueella 1. Ruonankartanon jakokunta (Alsböle — Amböle — Birrkärr — Britsböle — Brännkärr — Dal — Dikarböle — Finnkulla — Haddböle — Holvastböle — Iggnäs — Isopaliike — Korsnäs — Kuggböle — Kosundböle — Lackmark — Lurböle — Martböle — Mattböle — Rikarnäs — Ruonankartano — Rö lax — Sarapisto — Sjurs — Skörsböle — Slättböle — Sodaböle — Stångberg — Sunnanberg — Svartsböle — Träskby — Västerkulla — Österkulla), 2. Savisalons jakokunta (Eisböle — Isohalslahti — Karinkorva — Knutnäs — Kärkinen — Lemminen — Maalu — Mannböle — Neitsaari — Savisalo — Sittlax — Sydänmaa — Torikka — Viksböle — Vähähalslahti), 3. Timperlän jakokunta (Haaverkallio — Haavisto — Hallela — Härmälä — Kalainen — Knappböle — Koorla — Liivala — Mäenala — Nummenpää — Pappila — Sillankorva — Tallböle — Timperlä — Vähäkylä), 4. Kirkonkylän jakokunta (Finskylä — Isomäkipää — Kaukola — Kavalto — Kirkonkylä — Kitsböle — Korvala — Koutböle — Lautkankare — Salmi — Sillanpää — Uusikylä — Vahtinen — Vähämäkipää), 5. Vartsalan jakokunta (Danskkulla — Hännikböle — Kursala — Keltarböle — Luola — Salmensuu — Sorrböle — Tomasböle — Uotkulla — Vartsala), 6. Eknäsin jakokunta (Eknäs — Flossböle — Kaskilahti — Liden — Naarslahti — Pukböle — Ruskulla — Åkers), 7. Silkkilän jakokunta (Isosilkkilä — Marike — Pyrilä — Ryttaarböle — Sydänpyöli — Vähäsilkkilä), 8. Handbyn jakokunta (Gussdal — Handby — Orgsaari — Smörvik — Stappåker), 9. Ristniemen jakokunta (Händböle — Ristniemi — Vähäpaliike — Västis — Ylistaro), 10. Kärkniemen jakokunta (Kvilleby — Kärkniemi — Torrböle), 11. Patarautilan jakokunta (Korpela — Koski — Patarautila), 12. Raitniemen jakokunta (Liesniemi — Raitniemi — Sydänmaa), 13. Tapilan jakokunta (Hännälä — Kappola — Tapila), 14. Broddbölen jakokunta (Broddböle — Strömsböle), 15. Fröjdbölen jakokunta (Dikarböle — Fröjdböle), 16. Ruonlahden jakokunta (Gripsböle — Ruonlahti), 17. Saustilan jakokunta (Foudila — Saustila) ja 18. Timbölen jakokunta (Leisku — Timböle) sekä 19—28. kymmenen yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Angelniemen (ja Halikon) pitäjän alueella 1. Peksalan eli

Niemen jakokunta (Esselpää — Marttila — Peksala — Seppälä — Tuiskula), 2. Isonkylän jakokunta (Isokylä — Kinnarpyöli), 3. Kokkilan jakokunta (Kokkila — Tammenpää) ja 4. Pärnäspään jakokunta (Angela — Pärnäspää) sekä 5—12. kahdeksan yksikyläistä jakokuntaa, nykyisen Halikon pitäjän alueella 1. Kärävuoren eli Laholoukkaan jakokunta (Joensuu — Kärävuori — Majala — Nakola — Pajula — Pappila — Putola — Rintiö — Toijala — Valhoja), 2. Nummen jakokunta (Lempilä — Nummi — Perälä — Tavola — Viala — Yttelä), 3. Viurilan jakokunta (Maunula — Pamsila — Salontaka — Viurila — Vuorentaka), 4. Jokisadon jakokunta (Jokisato — Kierlä — Ruotsala — Toivila), 5. Hirvikallion jakokunta (Hirvikallio — Kihinen — Mustamäki), 6. Immalan jakokunta (Immala — Laiterla — Suppala), 7. Kydön jakokunta (Kytö — Noukkila — Piintilä), 8. Märyn jakokunta (Alihäävälä — Märy — Ylihäävälä), 9. Saarenmäen jakokunta (Kuumala — Paimoinen — Saarenmäki), 10. Kavantolan jakokunta (Kavantola — Mätikkö), 11. Konkolan jakokunta (Konkola — Pihkavuori), 12. Kuttilan jakokunta (Kuttila — Saha), 13. Melkolan jakokunta (Juva — Melkola), 14. Riikolan jakokunta (Karvala — Riikola) ja 15. Yöntilän jakokunta (Seppälä — Yöntilä) sekä 16—52. kolmekymmentäseitsemän yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Kuusjoen pitäjän alueella 1. Tiskarlan jakokunta (Kuttila — Tiskarla) ja 2—8. seitsemän yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Uskelan (sekä Halikon, Muurlan ja Perttelin) pitäjän alueella 1. Salon jakokunta (Fulkila — Hakamäki — Hakostaro — Hämeenkylä — Kaukavuori — Kavila — Kelppe — Kirjola — Kärkkä — Närvelä — Pappinen — Preitilä — Pukkila — Raunenpyöli — Rauvola — Ryökkälä — Salo — Tottola — Ullennyöli), 2. Karjaskylän jakokunta (Aninen — Hämmäinen — Iloniemi — Jaanu — Karjaskylä — Kurjenpahna — Moisio — Mököinen — Pahkavuori — Suoloppi), 3. Lopen jakokunta (Hankala — Kaukola — Loppi — Mäenala — Veitakkala), 4. Isonkylän jakokunta (Isokylä — Ruoksmäki) ja 5. Pettilän jakokunta (Kokkola — Pettilä) sekä 6—10. viisi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Perttelin (ja Kiskon) pitäjän alueella 1. Inkeren jakokunta (Inkere — Kajala — Patala — Pöytiö — Romsila — Toramäki), 2. Hiiden jakokunta (Härkähiisi — Isohiisi — Nokkahiisi — Vähähiisi) ja 3. Valkjärven jakokunta (Bergvik — Marttila — Valkjärvi) sekä 4—7. neljä yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Kiikalan (ja Perttelin) pitäjän alueella 1. Kärkelän jakokunta (Haali — Kärkelä — Pitkäkoski — Revä) ja 2. Rekijoen jakokunta (Kesälä — Rekiyöki) sekä 3—14. kaksitoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Someron pitäjän alueella 1. Lautelan jakokunta (Lautela — Terttilä) ja 2—8. seitsemän yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Nummen pitäjän alueella Leppäkorven yksikyläinen jakokunta,

nykyisen Särkisalon (ja Perniön) pitäjän alueella 1. Hästön jakokunta (Hästö — Lappnäs — Soukkapyöli), 2. Siksalan jakokunta (Siksala — Tessvär) ja 3. Verkkorannan jakokunta (Hakkala — Verkkoranta) sekä 4—20. seitsemäntoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Perniön (sekä Särkisalon ja Uskelan) pitäjän alueella 1. Latokartanon jakokunta (Alaspää — Bondböle — Isokuusto — Krogsböle — Latokartano — Liden — Lillbaggböle — Litslaböle — Storbaggböle — Vähäkuusto), 2. Päärin jakokunta (Hentola — Kantturpyöli — Kuustonpyöli — Lassinpyöli — Pääri — Yliskylä), 3. Kirjakkalan jakokunta (Kirjakkala — Mutainen — Talonpojanteijo — Teijo — Villnäs), 4. Torkkilän jakokunta (Kokkila — Lehtiniittu — Tiikkala — Torkkila), 5. Gästerbyn jakokunta (Breitsböle — Gästerby — Storgästerby), 6. Kuhmisten jakokunta (Arpalahti — Kieronperä — Kuhminen), 7. Metsänojan jakokunta (Anjala — Metsänoja — Pettälä), 8. Mussaaren jakokunta (Kakola — Mussaari — Öyrilä), 9. Paarskylän jakokunta (Ketunpyöli — Paarskylä — Sormijärvi), 10. Penttilän jakokunta (Foudila — Juvola — Penttilä), 11. Ekkullan jakokunta (Broända — Ekkulla), 12. Ervelän jakokunta (Ervälä — Huhti), 13. Germundsvedjan jakokunta (Falkberg — Germundsvedja), 14. Hämeenkyllän jakokunta (Hämeenkyllä — Kovamäki), 15. Kosken jakokunta (Kollarla — Koski), 16. Lapparlan jakokunta (Lapparla — Lintilä), 17. Lupajan jakokunta (Lupaja — Suksenpyöli), 18. Mälkkilän jakokunta (Alimälkkilä — Mälkkilä), 19. Nurkkilän jakokunta (Kirakkapyöli — Nurkkila), 20. Saaren jakokunta (Saari — Vihiniemi), 21. Saurun jakokunta (Mäkisauru — Sydänsauru), 22. Suomenkyllän jakokunta (Knaapila — Suomenkyllä), 23. Tuohitun jakokunta (Nokoinen — Tuohittu) ja 24. Viipurin jakokunta (Heikkilä — Viipuri) sekä 25—56. kolmekymmentäkaksi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Muurlan pitäjän alueella 1. Rannan jakokunta (Hakola

— Kaukelmaa — Koski — Ranta — Ruotsala), 2. Kistolän jakokunta (Kaukola — Kistola), ja 3. Äijälän jakokunta (Harjola — Äijälä) sekä 4—8. viisi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Kiskon pitäjän alueella 1. Kaukurin jakokunta (Honkapyöli — Kaukuri), 2. Kurkelan jakokunta (Kurkela — Liuhto), 3. Metsolan jakokunta (Metsola — Sillanpää) ja 4. Vilikkalan jakokunta (Sammalo — Vilikkala) sekä 5—9. viisi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Suomensjärven pitäjän alueella 1. Laidiken jakokunta (Laidike — Suomensjärvi — Taipale), 2. Ahtialan jakokunta (Ahtiala — Koorla), 3. Hintsalan jakokunta (Hintsala — Kitula) ja 4. Häntälän jakokunta (Häntälä — Laperla) sekä 5—10. kuusi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Kemiön pitäjän alueella 1. Elmdalin jakokunta (Båtkulla — Elmdal — Flugböle — Hova — Lamkulla), 2. Engelsbyn jakokunta (Engelsby — Paiböle — Stenmo — Vrta), 3. Gästerbyn jakokunta (Gästerby — Lappdal — Träskböle), 4. Kyrkobyn jakokunta (Kårkulla — Kyrkoby — Prästgården), 5. Mainiemen jakokunta (Berga — Mainiemi), 6. Rugnolan jakokunta (Kalkila — Rugnola), 7. Skogsbölen jakokunta (Lövböle — Skogsböle), 8. Tjudan jakokunta (Hulta — Tjuda), 9. Tollsnäsin jakokunta (Skog — Tollsnäs), 10. Torsbölen jakokunta (Kvarnböle — Torsböle) ja 11. Viksgårdin jakokunta (Skoböle — Viksgård) sekä 12—63. viisikymmentäkaksi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Västanfjärdin pitäjän alueella 1. Misskärrin jakokunta (Misskärr — Sirnäs), 2. Norrlammalan jakokunta (Billböle — Norrlammala), 3. Västanfjärdin jakokunta (Finsö — Västanfjärd), 4. Västerillon jakokunta (Greggnäs — Västerillo) ja 5. Östanån jakokunta (Kobböle — Östanå) sekä 6—11. kuusi yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Dragsfjärdin (sekä Kemiön ja Västanfjärdin) pitäjän alueella 1. Nordanån jakokunta (Lemnäs — Lillfinnhova — Nordanå — Smedskulla — Storfinnhova), 2. Purunpään jakokunta (Hammarboda — Purunpää — Ytterölmos — Överölmos), 3. Tynglaxin jakokunta (Galtarby — Hertsböle — Tynglax), 4. Långnäsin jakokunta (Långnäs — Rödvik), 5. Sunnanån jakokunta (Stusnäs — Sunnanå) ja 6. Ytterkullan jakokunta (Labbnäs — Ytterkulla) sekä 7—16. kymmenen yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Hiittisten pitäjän alueella 1. Rosalan jakokunta (Böle — Rosala — Stubbnäs) ja 2—12. yksitoista yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Paraisten pitäjän alueella 1. Taran jakokunta (Grisböle — Hyvälempelä — Levo — Myrby — Skyttala — Sårís — Tara — Vallis — Vittisjoki), 2. Koukkalan jakokunta (Koukkala — Kårnom — Sunnanberg — Toijois), 3. Tennbyn jakokunta (Norrby — Prästgården — Söderby — Tennby), 4. Attun jakokunta (Attu — Boda — Jermo), 5. Parsbyn jakokunta (Lindberg — Storgård — Parsby), 6. Skörmolan jakokunta (Sandvik — Skörmola — Ybbernäs), 7. Finnbyn jakokunta (Blåsnäs — Finnby), 8. Kopparön jakokunta (Fallböle — Kopparö), 9. Kårloxin jakokunta (Kårlox — Tråskby), 10. Lofsdalin jakokunta (Degerby — Lofsdal), 11. Munkbackan jakokunta (Munkbacka — Vidkulla), 12. Påttebyn jakokunta (Påtteby — Åntala), 13. Silldalan jakokunta (Domarby — Silldala) ja 14. Stormålon jakokunta (Stormålo — Västermålo) sekä 15—73. viisikymmentähdeksän yksikyläistä jakokuntaa,

nykyisen Nauvon pitäjän alueella 1. Torasin jakokunta (Böle — Galls — Samslax — Toras) ja 2—60. viisikymmentähdeksän yksikyläistä jakokuntaa.

Jos tässä luettelossa mainitut alueet yhdistetään siten, että ensimmäisen ryhmän muodostavat Etelä-Suomen keskiaikaiset rannikkoasutukset, toisen ryhmän Pöytyän, Tarvasjoen, Karinaisten, Marttilan, Kosken, Kuusjoen, Kiijalan, Someron, Nummen, Suomusjärven ja Kiskon seutujen korpiasutukset sekä kolmannen ryhmän Kemiön seudun, Paraisten ja Nauvon saaristoasutukset, saadaan edellä esitettyjen tietojen perusteella laadituksi seuraava jakokuntien suuruutta eri tahoilla valaiseva tilasto:

Alue	1-kyläisiä jakokuntia	2-4-kyläisiä jakokuntia	5-9-kyläisiä jakokuntia	10-48-kyläisiä jakokuntia	Yhteensä jakokuntia
Rannikko	180	90	28	13	311
Korpi	91	33	—	—	124
Saaristo	197	35	3	—	235
Koko alue	468	158	31	13	670

Tämä tilasto osoittaa, että vanhojen rannikkoasutusten piirissä oli paljon enemmän monikyläisiä jakokuntia kuin myöhemmin asutetuilla korpi- ja saaristoalueilla. Yksikyläisten jakokuntien määrä oli näet

siellä vain 58 %, mutta korvessa 73 % ja saaristossa peräti 84 % jakokuntien kokonaismäärästä.

Etelä-Suomen alueen isoimmat jakokunnat olivat 48-kyläinen Paimion Sievolan eli Isonjoen jakokunta, 33-kyläinen Sauvon Ruonankartanon jakokunta, 19-kyläinen Uskelan Salon jakokunta, 15-kyläiset Kuusiston Kuusistonkartanon, Karunan Savisaloon ja Sauvon Timperlän jakokunnat, 14-kyläiset Liedon Rähälän ja Sauvon Kirkonkylän jakokunnat, 13-kyläinen Paimion Rekottilan jakokunta sekä 10-kyläiset Sauvon Vartsalan, Halikon Kärävuoren eli Laholoukkaan, Uskelan Karjaskylän ja Perniön Latokartanon jakokunnat. Näistä Paimion Isonjoen, Sauvon Timperlän, Sauvon Kirkonkylän, Sauvon Vartsalan, Halikon Laholoukkaan, Uskelan Salon ja Uskelan Karjaskylän jakokunnat käsittivät etupäässä varhaiskeskiaikaisia kyliä, Liedon Rähälän ja Sauvon Savisaloon jakokunnat muutaman varhaiskeskiaikaisen kylän ohella pääasiallisesti myöhäiskeskiaikaisia kyliä, mutta Kuusiston Kuusistonkartanon, Paimion Rekottilan, Sauvon Ruonankartanon ja Perniön Latokartanon jakokunnat yksinomaan myöhäiskeskiaikaisia kyliä.

Varhaiskeskiaikaisen asutuksen piirissä sijainneet suurjakokunnat ovat muinaisina maanomistusyhteisöinä helposti ymmärrettävissä, mutta miten voidaan selittää neljä viimeksi mainittua myöhäiskeskiaikaista suurjakokuntaa? Olihan, kuten asutushistoriallisessa katsauksessamme jo on huomautettu ja kuten äsken esitetty jakokuntaluettelokin osoittaa, valtaosa myöhäiskeskiaikaisista jakokunnista yksikyläisiä tai enintään pari kolme kylää käsittäneitä. Kuusiston Kuusistonkartanon, Sauvon Ruonankartanon ja Perniön Latokartanon (keskiajalla Pyhäjoen) jakokunnat ovat ilmeisesti syntyneet siten, että Kuusistossa piispa, Sauvossa ja Perniössä kruunu on ottanut haltuunsa tietyn asumattoman alueen sekä perustanut sen piiriin ensin kartanon ja sitten joukon alustalaitaloja, joille kaikille on jäänyt osuus alueen metsämaihin. Paimion Rekottilan jakokunnan taas voisi olettaa alunperin olleen niinikään jonkin kartanon alueena, joka sitten kartanon hävittyä olisi jäänyt sen entisten alustalaitalojen yhteismaaksi. Tällaisesta mahdollisesta kartanosta ei kylläkään ole säilynyt mitään asiakirjatietoja, mutta Rekottilan kummallinen nimi, joka vuonna 1469 esiintyy asussa Rödakoth ja 1500-luvulla yleensä asussa Redekottila, voisi hyvinkin olla muistona 1300-luvun ruotsalaisnimisestä kruununkartanosta.⁷

⁷ FMU IV, s. 327. — VA. Paimion veroluettelot 1500-luvulta.

Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaisten jakokuntien joukossa kiinnittävät erikoista huomiota ne isot jakokunnat, joilla oli oma, jakokunnan kantakylän nimestä täysin riippumaton nimi. Tällaisia olivat Kaarinan Nummen eli Ylistaron, Liedon Pakurlan eli Pahkaloukkaan, Paimion Sievolan eli Isonjoen, Angelniemen Peksalan eli Niemen ja Halikon Kärrävuoren eli Laholoukkaan jakokunnat. Näistä nimistä Isojoki ja Niemi ovat aiheutuneet vain siitä, että asianomaisista jakokunnista toinen käsitti suurimman osan Paimion Isonjoen länsirantaa ja toinen Angelniemen Niemen kärkeä, mutta miten ovat syntyneet Ylistaron, Pahkaloukkaan ja Laholoukkaan nimet? Yksi mahdollinen vastaus tähän kysymykseen voisi olla, että sillä käsitteellä, josta nykyään käytetään vanhasta ruotsinkielisestä termistä skifteslag suomennettua nimitystä jakokunta, olisi muinoin ollut omia suomenkielisiäkin nimityksiä, *taro* ja *loukas*.⁸

Autiopyölit ja muut ulkoveromaat

Jakokuntien ulkopuolelle jääneistä, yksityisten talojen omistamista erillisistä metsä- ja niitypalstoista, ns. autiopyöleistä (ödesböle) ja muista ulkoveromaista (utbysskatt), on keskiaikaisen Etelä-Suomen alueelta seuraavia tietoja:

Kaks Kerran Naulan ja Kollin jakokuntien välissä sijainnut *Länsiniittu* (Stora ängen) mainitaan Raustvuoren kyläläisten omistamana ulkoveromaana ensimmäisen kerran vuoden 1540 maakirjassa. 1700-luvulla se liitettiin pysyvästi Raustvuoren kylän maihin.¹

Kaks Kerran *Porala* (Borgareböle) ja *Haurla* (Haurelaböle), joista edellinen sijaitsi niinikään Naulan ja Kollin jakokuntien välissä ja jälkimmäinen Kollin ja Hyrttilän jakokuntien välissä, mainitaan peltoakin

⁸ Toisaalta taro esiintyy myös Sauvon kylännimessä Ylistaro, Paraisten kylännimessä Taro, Uskelan kylännimessä Hakostaro ja Marttilan nimismiespitäjän verokuntien nimissä Alastaro ja Ylistaro (VA 485: 149—154) sekä loukas Halikon kulmakuntien nimissä Kydönloukas, Mettäloukas ja Pyhäloukas (*J. R. Aspelin*, Suomen muinaislinnat, Opuscula Aspeliniana I, s. 101). Taro-sanasta ks. Virittäjä 1946, s. 412—417.

¹ VA 485: 262. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 51.

käsittäneinä autiopyöleinä ensimmäisen kerran vuoden 1540 maakirjassa. Poralaa omistivat silloin Naulan ja Kollin kyläläiset yhteisesti sekä Hauralaa Kollin kyläläiset yksinään. 1600-luvun asiakirjoista ilmenee, että kumpikin autiopyöli oli aikoinaan, siis keskiajan puolella, ollut asuttuna kylänä. 1600-luvun lopulla molemmat liitettiin kiinteästi Kollin kylän alueeseen.²

Liedon Pahkaloukkaan jakokunnan maiden keskellä Pahkan ja Sauvalan kylien välimailla sijainnut *Skogsgården* peltoakin käsittänyt ulkoveromaa mainitaan Vääntelän kylän yhdelle talolle kuuluneena jo vuonna 1418 ja Sauvalan kyläläisten omistamana vuonna 1540.³ Isonjoen yhteydessä tämä ulkoveromaa yhdistettiin Pahkaloukkaan jakokunnan tiluksiin.

Liedon Pahkaloukkaan ja Mäkkylän jakokuntien rajalla sijainneesta *Paimenkankareen* ulkoveromaasta sekä Liedon Alhojoen ja Torstilan jakokuntien rajalla sijainneesta *Kiusalanpyölin* ulkoveromaasta ei näytä säilyneen vuotta 1650 vanhempia tietoja, nähtävästi siksi, että ne ovat 1600-luvulle saakka olleet rälssimaahan luettuja.⁴ Molemmat maankappaleet ovat edelleen merkittyinä nykyiseenkin maakirjaan.

Liedon Hihnalan jakokunnan ja Paimion Isonjoen jakokunnan rajalla sijainnut *Kapeenhaudan* autiopyöli esiintyy säilyneissä asiakirjoissa jo vuonna 1464, jolloin mainitaan sen olleen Paimion Aron ja Kruuvaisten kyläläisten hallussa, mutta tulleen aikoinaan erotetuksi Liedon Inkoisten kylästä. Vuoden 1540 maakirjan mukaan tämä autiopyöli oli yhä ulkopitäjäläisten omistama. Kapeenhauta mainitaan maakirjassa vielä meidänkin päivinäimme.⁵

Auran Leppäkosken kyläläisillä oli vuoden 1540 maakirjan mukaan hallussaan pieni ulkoveroniitty, jonka nimeä ei mainita, Auran Pitkäniitun kahdella talolla *Syvänojan* ulkoveroniitty ja Pöytyän Mäkiäisten kyläläisillä *Seppälänpyölin* ulkoveromaa.⁶ Kaikki nämä maankappaleet lienevät jo varhain tulleet liitetyiksi asianomaisten kylien tai joi-

² VA 485: 262. — *Oja*, main. teos, s. 50.

³ FMU II, s. 183. — VA 485: 232. — VA. Turun ja Porin läänin yleisiä karttoja 3.

⁴ VA. Turun ja Porin läänin yleisiä karttoja 3.

⁵ REA, s. 480. — VA. 485: 155.

⁶ VA 485: 33, 39 ja 40.

denkin muiden kylien yhteyteen, koska niistä ei ole tietoja myöhemmiltä ajoilta.

Piikkiön Mäenpään kylän perässä vuonna 1540 mainitusta *Kosken*, Viukkalan kylän perässä mainitusta *Santalahden* ja Sauvalan kylän perässä mainitusta *Lappalanperän* ulkoveroniityistä ei liioin näytä myöhempiä tietoja säilyneen.⁷ Tuskin ne olivat samoja kuin isonjaon aikoihin Linnunpään jakokunnassa ollut *Tambölen* ulkoveromaa ja Rungon jakokunnassa ollut *Foudinniitun* ulkoveromaa sen paremmin kuin Paimionselällä sijaitseva *Konsaaren* kruununsaarikaan.

Paimion Kyllölän ja Hevonpään jakokuntien rajalla sijainnut *Vihtamäen* ulkoverometsä kuului vuonna 1540 Kyllölän kyläläisille, Vistan ja Lopen jakokuntien rajalla sijainnut *Karhunpyölin* ulkoverometsä Vistan kyläläisille, Isonjoen jakokunnan alueella sijainnut *Rieskaniittu* Rautalhon kyläläisille ja jossakin Vartsalan puolessa sijainnut nimeltä tuntematon ulkoveroniitty yhdelle Vartsalan kylän talolle.⁸ Kolme ensin mainittua on vieläkin maakirjassa.

Paimion Vartsalan tienoilla sijainnut *Vikurinpyölin* ulkoveroniitty, Iittulan jakokunnan rajoilla sijainneet *Kyrönpyölin* ulkoverometsä ja *Stångbergin* ulkoveroniitty, Kyysilän ja Taatilan jakokuntien rajalla sijainnut *Hemmilänpyölin* autiopyöli, Taatilan jakokunnan alueella sijainnut *Ihananpyölin* ulkoveroniitty ja Oinilan jakokunnan piirissä sijainnut *Kauppilänpyölin* autiopyöli ovat niinikään olleet maakirjoissa vuodesta 1540 nykyaikaan.⁹ Niiden vanhimmista omistussuhteista ei ole tietoa.

Paimion Oinilan ja Taatilan jakokunnan rajalla sijainnutta *Maunulanpyöliä* ei näytä mainittavan ennen 1600-lukua, mutta silti sekin lienee keskiaikainen ulkoveromaa tai autiopyöli, joka rälssimaahan kuuluneena on jätetty pois maakirjasta.

Tarvasjoen Juvan ja Marttilan Prunkilan jakokuntien rajalla sijainnut *Pispanpyölin* eli *Kolin* ulkoveromaa, jota edellä oletimme yhdeksi Tarvasjoen seudun vuonna 1316 mainituista uudisasutuspalstoista, kuului keskiajalla Turun tuomiokirkolle ja joutui kirkkoreduktiossa Kaari-

⁷ VA 485: 237—238.

⁸ VA 485: 164, 169 ja 170.

⁹ VA 485: 162, 164, 167, 168 ja 170. — VA. cc 7: 364.

nan Vähänheikkilän kuninkaankartanolle, jonka hallussa se oli ainakin 1570-luvulta 1800-luvulle.¹⁰

Marttilan Prunkilan ja Laurilan jakokuntien, Halikon Kumion ulkoveromaan ja Paimion Taatilan jakokunnan alueiden välissä sijainnut *Hongistonpyölin* ulkoveromaa mainitaan Paimion Kyysilän kyläläisille kuuluneena jo vuonna 1450.¹¹ Meidän päivinämme se muodostaa oman kylän Marttilan pitäjässä.

Sauvon Kirkonkylän jakokunnan tienoilla sijainneista, Kavallon yhdelle talolle kuuluneesta *Utturan* ulkoveroniitystä ja omistajaltaan tuntemattomasta *Skärbockin* ulkoveroniitystä, jotka molemmat mainitaan vuoden 1540 maakirjassa, ei näytä myöhempiä tietoja säilyneen. Samoin on laita Sauvon ja Halikon rajamailla vuonna 1540 mainitun *Munkkilan* autiopyölin.¹²

Angelniemen Pärnäspään ja Kallmusnäsin jakokuntien rajalla sijaitsevaa *Lehtiniemen* ulkoveromaata taas ei mainittane 1600-lukua vanhemmissa lähteissä. Kun Angelniemestä tehtiin 1600-luvulla onna kappeliseurakunta, sen kirkko rakennettiin Lehtiniemen ulkoveromaalle. Ainakin 1800-luvun alussa Lehtiniemi oli Perniön Teijon omistama.¹³

Halikko oli oikea autiopyölien ja ulkoveromaiden luvattu maa. Vuoden 1540 maakirja luettelee sieltä Joensuun kartanolle kuuluneet *Latalanpyölin* ja *Äijälänpyölin* autiopyölit, eräälle Nummen kylän talolle kuuluneen *Voitilanpyölin* autiopyölin, Paraisten Kuitian kartanolle kuuluneet *Rautapyölin* ja *Kumionpyölin* autiopyölit, Kaninkolan kyläläisille kuuluneen *Stekarbölen* autiopyölin, Märyn kyläläisille kuuluneet *Suomenpyölin* ja *Kukonpyölin* autiopyölit, Nummen kyläläisille kuuluneen *Sianojan* ulkoveroniityn, Kärävuoren kyläläisille kuuluneen *Piilospyölin* ulkoveropellon ja Uskelan Isonkylän talollisille kuuluneen *Ollikkalanpyölin* autiopyölin.¹⁴ Samanaikainen Eerik Flemingin maakirja mainitsee Halikosta lisäksi seuraavat Flemingin ostamat autiopyölit: Kuttilan kyläläisille kuuluneet *Haukkalanpyölin* ja *Nurkkilanpyölin*,

¹⁰ VA. cc 7: 234. — *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 86 ja 263.

¹¹ VA. cc 6: 528.

¹² VA 485: 244—246.

¹³ MHA. A 4: 1.

¹⁴ VA 485: 160, 161, 172, 174, 175 ja 178.

Yttelän kylän yhdelle talolle kuuluneen *Laperlanpyölin*, Märyn kyläläisille kuuluneen *Turilanpyölin* ja Piikkiön Isonhepojen Juuttaalle kuuluneen *Juuttaanpyölin*.¹⁵ Luetelluista pyöleistä Stekarböle eli Skräddarböle sijaitsi Kaninkolan ja Kirjolan jakokuntien rajalla, Äijälänpyöli Saarenmäen ja Kydön jakokuntien rajalla, Olikkalanpyöli Halikon Laholoukkaan, Uskelan Isonkylän ja Uskelan Karjaskylän jakokuntien yhtymäkohdassa, Kukonpyöli, Suomenpyöli eli Paikkarpyöli ja Piilospyöli eli Vintinpyöli Vässilän ja Nummen jakokuntien rajalla, Sianojanpyöli Nummen ja Laholoukkaan jakokuntien rajalla, Nurkkilanpyöli, Turilanpyöli, Latalanpyöli ja Laperlanpyöli eli Ojalanpyöli Laholoukkaan ja Nummen jakokuntien pohjoispuolella, Voitilanpyöli Kuttilan ja Jokisadon jakokuntien rajalla, Haukkalanpyöli eli Pamparpyöli ja Juuttaanpyöli eli Mettilänpyöli Jokisadon ja Sauvonkylän jakokuntien välissä sekä Kumionpyöli ja Rautapyöli Halikon, Paimion ja Marttilan pitäjien yhtymäkohdassa. Useimmat näistä pyöleistä ovat yhä maakirjayksikköinä olemassa.

Kuusjoelta tunnetaan kaksi keskiaikaista pyöliä, jotka nykyään muodostavat Kuusjoenperän kylän alueen. Toisesta nineltään tuntemattomasta pyölistä tuli noin vuonna 1399 sanotun kylän kanta-alue, ja toisen, *Piiparpyöliksi* kutsutun, sama uudisasukas osti vuonna 1439 eräältä Uskelan Veitakkalan kylän mieheltä. 1500- ja 1600-luvuilla Someron Kerkolan kyläläiset yrittivät anastaa Piiparpyölin itselleen, mutta Kuusjoenperän kylän yhteyteen se edelleenkin jäi.¹⁶

Uskelan *Hossamaan* ulkoveroniitty mainitaan vuoden 1540 maakirjassa.¹⁷ Myöhemmin esiintyy tietoja Salon jakokunnan kaakkoisnurkassa Alasjärven rannalla sijainneesta, Fulkkilan kartanon omistamasta *Noppilanpyölistä* ja Uskelan ja Perniön rajalla meren rannalla sijainneesta, Kärkän kartanon omistamasta *Vähämerikorven* pyölistä. Viimeksi mainittu lienee sama kuin vuoden 1540 Hossamaa.

Perttelin Vihmalon ja Inkeren jakokuntien rajalla sijainneesta *Kok-*

¹⁵ VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 180—182 ja 466. — *Aulis Oja*, Suomen vanhimmat sahalaitokset (Historiallinen Aikakauskirja 1945).

¹⁶ FMU II, s. 399 ja 594. — *Aulis Oja*, Piirteitä Kuusjoen menneisyydestä, s. 7—9 ja 24—25, ja Someron historia vuosina 1540—1870: Tilusten omistus (Someron historia I), s. 116—117.

¹⁷ VA 485: 184.

kolanpyölin ulkoveroniitystä tiedetään, että vihmälolaiset olivat joutuneet antamaan sen 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa miestaposta tuomitun sakon suorituksena Halikon Joensuun herralle Klaus Henrikinpojalle, joka sitten oli vuokrannut sen Perttelin Inkeren kyläläisille. Inkeren kylälle pyöli kuului vielä 1700-luvullakin.¹⁸

Kiikalan Kiikalankylän rajojen sisäpuolella sijainnut *Kiikalanpyölin* eli *Krappenpyölin* ulkoveromaa oli syntynyt jolloinkin ennen vuotta 1540 siten, että eräs Kiikalankylän talollinen oli antanut osan kylänsä metsästä tyttärensä myötäjäisinä Vanhankylän Krappen eli Krapin talolle. Tältä pyöli oli joutunut Paimion Hevonpään kartanolle, joka sitten vuokrasi sitä 1500-luvulla Vanhankylän talollisille ja 1600-luvulla Kiikalankylän talollisille.¹⁹ Isossajaossa pyöli liitettiin takaisin Kiikalankylän yhteyteen.

Kiikalan nykyisen Säräjärven kylän käsittänyt *Särükoskenmaan* eli *Haitonpyölin* ulkoveromaa oli kuulunut vuoteen 1511 eräälle Kiikalan Saaren kylän talolle, joka silloin oli myynyt sen Kiikalan Rekiöjen kyläläisille. Nämä vuokrasivat 1700-luvulle saakka osaa siitä Someron Kasikiston kylän talollisille. Isossajaossa pyölistä muodostettiin yksinäisluontoinen uudistalo, joka sittemmin liitettiin Johannislundin kartanoon.²⁰

Kiikalan *Hidoisenpyölin* ulkoveromaasta, joka nykyisin muodostaa Hidaisenpyölin kylän, tiedetään, että se oli alkuaan kuulunut Kiikalan Hidolan kylälle, mutta joutunut joskus 1400- tai 1500-luvulla Kiskon Haapaniemen kartanolle. 1500-luvulta 1700-luvulle pyöli kuului milloin Kiskon Haapaniemen, milloin Perniön Paarskylän, milloin Perniön Viipurin kartanoille, jotka vuokrasivat sitä somerolaisille talonpojille.²¹

Kiikalan Hirvelän ja Someron Härkälän jakokuntien rajalla sijainnut *Vakkurinpyölin* ulkoveromaa, josta vuoden 1540 maakirja käyttää nimitystä Tauastkymä, oli kuulunut alkuaan hirveläläisille, mutta joutunut 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa jonkin sakon panttina Halikon Joensuun kartanolle. 1500- ja 1600-luvuilla käytiin pyölistä monia

¹⁸ MHA. A 82: 6.

¹⁹ VA 485: 176. — VA. cc 3: 228 ja cc 7: 198.

²⁰ *Aulis Oja*, Someron historia vuosina 1540—1870: Tilusten omistus (Someron historia I), s. 114—115.

²¹ *Oja*, main. kirjoitus, s. 115—116.

riitoja, kunnes osa siitä joutui Hirvelän kylän ja osa Someron Härkälän kylän haltuun.²²

Somerniemen *Murronsuonmaan* pyöli, joka 1500-luvun lopulla muodostui Mäyrämäen kyläksi, oli ainakin jo uuden ajan alkaessa Paimion Hevonpään kartanon omistama.²³

Särkisalon alueelta luettelee vuoden 1540 maakirja seuraavat ulko-veromaat: Smedsbyn kyläläisten omistaman *Röykän* ulkoveroniityn, Heikbergin kyläläisten omistaman *Hinkkapyölin* autiopyölin, Siksalon kyläläisten omistaman *Grytholmin* saaren ja Suutarkylän talollisten omistaman *Suutarkylän* ulkoveroniityn sekä nimiltään mainitsemattomien henkilöiden omistamat *Dalin* ulkoveroniityn, *Nikkaaaren* saaren ja *Engholm*in saaren.²⁴ Lisäksi oli Kemiön kirkolla täällä *Ramsön* saari, jonka se oli vuonna 1475 ostanut paikkakunnan talonpojilta, sekä Perniön kirkolla *Pensalon* saari, jonka se oli vanhan perimätiedon mukaan saanut jonkin rikoksen hyvityksenä omakseen.²⁵ Näistä ulko-veromaista Röykkä sijaitsi Särkisalon Kiviniemessä, Hinkkapyöli Heikbergin kylän alueella sekä Grytholm, Nikkaari, Engholm eli Björnholm, Ramsö ja Pensalo Särkisalon saaristossa. Pensalo muodostaa nykyään Särkisalon seurakunnan pappilan.

Perniössä oli vuoden 1540 maakirjan mukaan seuraavia ulko-veromaita: Yliskylän talollisten omistama *Vakkurin* autiopyöli, erään Pohjankylän talollisen omistama *Varikankareen* ulkoveroniitty sekä nimeltä mainitsemattomien henkilöiden omistamat *Kemppilän* autiokylä, *Korvenvieren* ulkoveroniitty ja *Kaukonpyölin* ulkoveroniitty.²⁶ Viimeksi mainittu sijaitsi Lemun kylän alueella, kaikki muut Päärin jakokunnan piirissä.

Muurlan alueelta löydämme vuoden 1540 maakirjasta kaksi erillisenä verotettua maankappaletta, *Piikon* ulkoveroniityn ja *Kaivolampyyölin* autiopyölin.²⁷ Edellinen lienee sama kuin 1700-luvulla Suolopen ja Järven kylien rajalla Ylisjärven rannalla sijainnut *Höytiönpyöli*. Jäl-

²² *Oja*, main. kirjoitus, s. 112—114.

²³ *Oja*, main. kirjoitus, s. 110—111.

²⁴ VA 485: 203—204.

²⁵ FMU IV, s. 427. — *Väinö Voionmaa*, Keskiaikaisten maaseutukirkkojemme maanomistukset (Historiallinen Arkisto XXXI), s. 39—40.

²⁶ VA 485: 198—199 ja 205.

²⁷ VA 485: 182.

kimmäinen taas on varmasti sama kuin 1700-luvulla Isonpullolan ja Äijälän jakokuntien rajalla Alasjärven rannalla sijainnut Kaivonpyöli.

Kiskon alueelta mainitsee vuoden 1540 maakirja silloin tilapäisesti erään Kurkelan talon hallussa olleen Sorttilan kylän alueen lisäksi niinikään kaksi kysymyksessä olevaa palstaa, *Paikkarlanpyölin* ulkoveromaan ja *Lüponpyölin* autiopyölin.²⁸ Myöhemmistä kyläkartoista saadaan tietää, että edellinen sijaitsi Kiskonjoen rannassa Kurkelan ja Viiarin jakokuntien rajalla, jälkimmäinen Kirkkojärven rannalla Kaukurin ja Toijan jakokuntien rajalla. Näiden lisäksi oli Turun läänin puoleisen Kiskon alueella kolmaskin keskiaikainen ulkoveromaa, Kiskon pappilalle kuulunut *Torholanpyöli*, joka sijaitsi Paikkarlanpyölin ja Viiarin maiden välissä.²⁹

Suomusjärven alueella oli vuoden 1540 maakirjan mukaan neljä ulkoveromaata, Ahtialan kyläläisten omistamat *Lehtiniemen* autiopyöli ja *Ylipöytiön* suoniitty, Lahnajärven kyläläisten omistama *Variksenpyölin* autiopyöli ja Laperlan kyläläisten omistama *Härmälän* autiopyöli.³⁰ Näistä Variksenpyöli mainitaan asiakirjoissa jo vuonna 1447, jolloin se oli Salmen kyläläisten hallussa.³¹ Sanottu Variksenpyöli sijaitsee Suomusjärven Kettulan ja Lahnajärven sekä Kiikalan Saaren jakokuntien alueiden välissä, Härmälänpyöli taas Suomusjärven Hintsalan ja Häntälän sekä Kiikalan Vanhankylän ja Yltäkylän jakokuntien rajoittamana. Lehtiniemen autiopyöli lienee sama kuin se *Balsamböle*, joka vuonna 1557 jaettiin Suomusjärven ja Laidiken kylien kesken.³²

Kemiön, Paraisten ja Nauvon seutujen lukemattomat erilliset saariomistukset ja muut ulkoveromaat voitaneen tässä yhteydessä sivuuttaa. Sen sijaan on syytä mainita, että keskiaikaisen Etelä-Suomen mannerkylillä oli muutamia ulkoveromaita myös oman alueen ulkopuolella, nimittäin Kaarinan Haagalla *Kirkkosuon* metsä- ja niittypalsta Vahdon Parikan jakokunnan takamaalla ja *Porolanmaan* metsäpalsta Nousiaisten Ojan jakokunnan rajojen sisällä sekä Marttilan Siurtilalla *Siurtilanpyölin* metsä- ja niittypalsta Mellilän Isonperän jakokunnan takamaalla

²⁸ VA 485: 181 ja 186.

²⁹ MHA. A 92 a: 6.

³⁰ VA 485: 181 ja 191—193.

³¹ FMU III, s. 406. — VA. cc 20: 390—392.

³² MHA. A 92: 7.

ja Nummen Leppäkorvella *Kylmänojanpyölin* metsäpalsta Somerniemen Viuvalan jakokunnan etelärajalalla nykyisen Pusulan pitäjän alueella. Kahden ensiksi mainitun omistuksen alkuperää ei tunneta, mutta Siurtilanpyölin tiedetään syntyneen siten, että Marttilan siurtilalaiset olivat jolloinkin ennen vuotta 1538 naimiskaupan kautta saaneet kolmanneksen Mellilän Isonperän kylän alueesta, Kylmänojanpyölin taas siten, että tämä alkuaan Somerniemen Viuvalan kylälle kuulunut maankappale oli ensin joutunut myötäjäisinä Suomusjärven Kitulalle, sitten lainan panttina Pusulan Herralalle ja lopuksi herralalaisten vuokraamana Nummen Leppäkorvelle.³³

Suoritettu katsaus osoittaa, että Etelä-Suomen mannerpitäjien alueella oli ainakin 77 keskiaikaista ulkoveromaata, jotka jakautuvat nykyisten pitäjien osalle siten, että Halikossa niitä oli 16, Paimiossa 11, Särkisalossa 8, Perniössä 5, Liedossa 4, Kiikalassa 4, Suomusjärvellä 4, Kaks-kerrassa 3, Aurassa 3, Piikkiössä 3, Sauvossa 3, Kiskossa 3, Uskelassa 2, Muurlassa 2 sekä Tarvasjoella, Marttilassa, Angelnimellä, Kuusjoella, Perttelissä ja Somerniemellä kussakin 1. Etelä-Suomen tiheimmät ulkoveromaa-alueet olivat toisaalta Halikon Vaskion kulma lähiympäristöineen, toisaalta Kiikalan—Suomusjärven—Kiskon seutu.

Suurinta huomiota herättävät lueteltujen ulkoveromaiden joukossa ns. autiopyölit, joissa vuoden 1540 maakirjan mukaan usein oli jopa sarkajaossa olleita peltomaita. Tämä seikka sekä Kaarinan Haurlan ja Poralan tapaukset, joissa nimenomaan mainitaan pyölien muinoin olleen asuttuja, samoin kuin Perniön Kemppilän tapaus, jossa pyöliä suorastaan kutsutaan autiokyläksi, osoittavat selvästi, että kysymyksessä todella ovat autioituneiden kylien maat. Näin ollen voimmekin pitää melkoisen varmana, että kaikki ns. autiopyölit ovat jolloinkin keskiajalla olleet asuttuina kylinä. Edellä julkaistussa luettelossa edustavat ulkoveromaiden tätä ryhmää ainakin Kaksikerran Haurla ja Porala, Liedon Kapeenhauta, Paimion Hemmilänpyöli, Kauppilanpyöli ja Maunulanpyöli, Sauvon Munkkila, Halikon Haukkalanpyöli, Juuttaanpyöli, Kukonpyöli, Kumionpyöli, Laperlanpyöli, Latalanpyöli, Nurkkilanpyöli, Ollikkalanpyöli, Rautapyöli, Stekarböle, Suomenpyöli, Turilanpyöli, Voi-

³³ *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 85—86, Kosken T.I. seurakunta 1647—1947, s. 18, ja Someron historia vuosina 1540—1870: Tilusten omistus (Someron historia I), s. 110.

tilanpyöli ja Äijälänpyöli, Särkisalon Hinkkapyöli ja Ramsö, Perniön Kempopilä ja Vakkuri, Muurlan Kaivolanpyöli, Kiskon Liiponpyöli sekä Suomusjärven Härmälä, Lehtiniemi ja Variksenpyöli, siis 30 kappaletta eli melkein puolet kaikista ulkoveromaista. Eräiden autiopyölien nimet näyttävät viittaavan siihen, mistä käsin ne muinoin oli asutettu. Niinpä Halikon Haukkalanpyöli on yhdistettävissä Uskelan Haukkalaan, Juuttaanpyöli Isonhepojoen Juuttaaseen, Nurkkilanpyöli Perniön Nurkkilaan ja Äijälänpyöli Muurlan Äijälään sekä Muurlan Kaivolanpyöli Perttelin Kaivolaan, Kiskon Liiponpyöli Uskelan Kaukivuoren Liipolaan ja Suomusjärven Härmälänpyöli Sauvon Härmälään. Juuttaanpyöli tosin on voinut saada nimensä vasta silloin, kun se autioiduttuaan oli Juuttaan talon hallussa, mutta yhtä mahdollista on, että nimi on peräisin jo asutuskaudelta ja että autioituneen pyölin ovat ottaneet itselleen sen asukkaiden sukulaiset, Piikkiön Juuttaan talon väki. Liedon Kapeenhaudasta taas tiedetään nimenomaan, että se oli aikoinaan asutettu saman pitäjän Inkoisten kylästä käsin.

Niinkuin edellä suoritetusta ulkoveromaiden esittelystä näkyy, muutamamat pyölit olivat saaneet alkunsa siten, että jonkin kylän asukkaat olivat myötäjäisinä taikka lainan tai sakon pantteina luovuttaneet maistaan tietyn kappaleen ulkopuolisille henkilöille. Näin selittivät 1500- ja 1600-luvuilla annetut todistukset Perttelin Kokkolanpyölin, Kiikalan Kiikalanpyölin eli Krappenpyölin ja Vakkurinpyölin sekä Mellilän Siurtilanpyölin ja Nummen Kylmänojanpyölin alkuperän.

Mutta olivatko kaikki Etelä-Suomen keskiaikaiset ulkoveromaat muodostuneet joko autioituneiden kylien alueista tai asuttujen kylien maista lohkaistuista myötäjäs- ja panttipalstoista? Vastausta tähän kysymykseen etsittäessä tulee mieleen mahdollisuus, että osa niistä olisi ollut jäännöksiä korven muinaisista eräomistuksista, samantapaisista maankappaleista, joita hämäläisen alueen ns. miehenmetsät keskiajalla edustivat. Ottaen huomioon sen, että erätalous näyttää Varsinais-Suomessa jo esihistoriallisena aikana väistyneen maatalouden tieltä, tämä mahdollisuus lienee kuitenkin jätettävä pois laskusta. Sen sijaan voidaan täysin syin olettaa, että osa ulkoveromaista on syntynyt myöhäiskeskiajan uudisasutuskaudella siten, että vanhojen kylien asukkaat ovat lisäveroä vastaan ottaneet haltuunsa kappaleita entisestä yhteiskorvesta. Tähän viittaa ulkoveromaiden nimien jälkiosana yleisesti käytetty sana pyöli, joka hyvin usein esiintyy myös keskiajan uudiskylien nimissä.

Kaikesta päättäen siis keskiaikaiset ulkoveromaat olivat syntyneet useammalla eri tavalla, mutta joka tapauksessa vasta keskiajan viimeisillä vuosisadoilla.

Niittyjakokunnat

Ulkoveromaita vanhempia omistuksia, rintamaiden varsinaisten jakokuntien ikäisiä, sitä vastoin olivat ns. niittyjakokunnat (ängssamfällighet), sellaiset jakokunnanrajojen ulkopuolella sijainneet yhtenäiset niittyalueet, joissa oli rinta rinnan monasti kymmenillekin eri taloille kuuluneita niitynkappaleita. Ei näet voida olettaa, että sellaisia olisi saattanut syntyä enää sen jälkeen kun asianomainen seutu oli asutettu ja jakokuntien alueiksi pirstottu.¹

Sen johdosta, etteivät niittyjakokunnissa sijainneet niitynkappaleet sen enempää kuin oman jakokunnan tai vieraiden jakokuntien alueella sijainneet talojen kaukoniityt olleet minkään erikoisverotuksen kohteina, niittyjakokuntia ei ole merkitty maakirjoihin. Näin ollen niistä onkin saatavissa ainoastaan satunnaisia tietoja 1400- ja 1500-lukujen tuomiokirjeistä sekä 1600-luvun käräjäpöytäkirjoista, kunnes ne 1600-luvun verollepanomittauksissa ja 1700-luvun isossajaossa kartoitettiin ja yksityiskohtaisesti selostettiin.

Näiden lähteiden mukaan keskiaikaisen Etelä-Suomen alueella oli seuraavat niittyjakokunnat:

Kaarinan *Kaarningon* niittyjakokunta sijaitsi Haritun jakokunnan yhteismetsän ympäröimänä lähellä Ylistaron jakokunnan etelärajaa. Se mainitaan ensimmäisen kerran eräässä Maarian Halisten 1400-luvun lopulla laaditussa tilusluettelossa, jonka mukaan kysymyksessä olleella Halisten talolla oli niitynkappale Kaarningossa. 1600- ja 1700-lukujen tiluskarttojen mukaan jakokunnassa oli niittyjä Kaarinan Heikkilän, Ispoisten, Nummen, Sotalaisten ja Uittamon sekä Maarian Halisten ja Puolalan kylien taloilla.²

¹ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 120—149, ja Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 95—117.

² *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 111.

Kaarinan *Kaistinalustan* niittyjakokunta sijaitsi Rauvolan, Auvaisen, Lemun ja Vaarniemen jakokuntien välissä. Se esiintyy lähteissä vasta vuonna 1635, jolloin Kaarinan pappilalla mainitaan olleen osuus siihen. Isojakoasiakirjojen mukaan niittyjakokunnan osakkaina olivat Kaarinan Alalemun, Auvaisen, Heikkilän, Ilpoisten, Ispoisten, Kairisten, Kaistin, Kappolan, Nummen, Rauvalan, Sotalaisten, Uittamon, Vaarniemen ja Ylilemun kylien talot.³

Kaarinan *Järvenojan* niittyjakokunta sijaitsi Ylistaron, Hulkkion, Voivalan, Maakaston ja Ylikylän jakokuntien välissä. Ensimmäisen kerran se mainitaan vuonna 1450, jolloin Naantalin luostari luovutti Turun luostarille siinä olleen niittyä. Isojakoasiakirjat osoittavat niittyjakokunnan omistajatalojen olleen Kaarinan Kauselan, Kuralan, Littoisten, Maakaston, Nummen, Paaskunnan ja Ravattulan sekä Maarian Halisten ja Puolalan kylistä.⁴

Kaarinan *Hulkkiinniitun* niittyjakokunta sijaitsi Kaarinan Hulkkion ja Piikkiön Tuorlan jakokuntien rajalla. Turun piispa sai 1440-luvulla osuuden siihen erään miestapon sovituksena. Vuoden 1738 kartan mukaan Hulkkiinniitun osakkaina olivat Kaarinan Haritun, Hulkkion, Pispalan ja Voivalan sekä Piikkiön Aerlan, Raadelmaan ja Tuorlan kylien talot.⁵

Liedon *Suonpohjan* niittyjakokunta sijaitsi Loukinaisten ja Kahlojan jakokuntien välissä Piikkiön rajalla. Se mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1465, jolloin Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumin alttari sai haltuunsa yhden sen niityistä. 1700-luvun karttojen mukaan Suonpohjassa omistivat niittyjä Kaarinan Haritun, Kauselan, Kulhon, Kuralan, Littoisten ja Ravattulan sekä Liedon Hiiden, Hyvättylän, Isonvankion, Kahlojan, Karvalan, Ketolan, Kärpjoen, Loukinaisten, Taatilan, Vanhanlinnan, Viikan ja Vähänvankion kylien talot.⁶

Liedon *Lausteenniitun* niittyjakokunta sijaitsi Pahkaloukkaan ja Mäkkylän jakokuntien rajalla Kurkelan ja Hakulan kohdalla. Siitä on asiakirjatietoja jo vuodesta 1419 alkaen, jota ennen kaksi Kaarinan Kuralan ja Sotalaisten miestä oli myynyt yhden sen niityistä eräälle

³ Oja, main. teos, s. 111—112.

⁴ Oja, main. teos, s. 112—113.

⁵ Oja, main. teos, s. 97—99 ja 113.

⁶ Oja, main. teos, s. 113—114.

turkulaiselle porvarille. Isojakoasiakirjat osoittavat, että Lausteenniitun osakkaina oli taloja Kaarinan Haagan, Paaskunnan ja Ravattulan, Liedon Ilmaristen, Kurkelan, Mäkkylän, Nautelan, Nuolemon, Pahkan, Pakurlan, Sauvalan ja Väätelän sekä Maarian Kaerlan, Kärsämäen ja Niuskalan kylistä ynnä Liedon Pappila ja Maarian Pappila.⁷

Piikkiön *Käräkankareen* eli *Moikonniitun* niittyjakokunta sijaitsi Aron ja Kuurnapään jakokuntien välissä Paimion rajalla. Sen niittyjä mainitaan vuonna 1478 Piikkiön Pappilan ja samoihin aikoihin myös Turun tuomiokirkon hallussa, kun taas Moikonniitunpalta esiintyy Piikkiön ja Paimion pitäjien vanhana rajapaikkana vuonna 1564.⁸ 1700-luvulla niittyjakokunnan osakkaina olivat Piikkiön Aron, Kalaisten, Katakankareen, Koroisten, Kuurnapään, Makarlan, Moision ja Salvelan sekä Paimion Anttilan, Herasniemen, Kivinenän, Lauroisten, Miettulan, Potkelan, Rautalhon ja Villisten kylien talot ynnä Piikkiön Pappila.

Piikkiön *Ainistenalustan* niittyjakokunta sijaitsi Kuurnapään ja Ainisten jakokuntien välissä Paimion rajalla. Siinäkin Piikkiön Pappila omisti niityn jo vuonna 1478.⁹ Isonjaon aikoihin niittyjakokunnassa oli niitynkappaleita Piikkiön Ainisten, Katakankareen ja Kuurnapään sekä Paimion Herasniemen, Kinkan ja Kivinenän kylien taloilla ynnä Piikkiön Pappilalla.

Piikkiön *Kiekunväljän* eli *Pyhänvastamäen* niittyjakokunta sijaitsi Viukkalan ja Linnunpään jakokuntien rajalla Yltöisten ja Ootoisten välillä meren rannalla. Sekin mainitaan ensimmäisen kerran jo vuonna 1478, jolloin siinäkin oli Piikkiön Pappilan niittyjä.¹⁰ Isojakoasiakirjojen mukaan niittyjakokunnan osakkaina olivat Piikkiön Ainisten, Finnbyn, Hiirlän, Katakankareen, Kavallon, Kokkolahden, Koroisten, Kuotilan, Makarlan, Ootoisten, Pyölin, Sauvalan, Tiskarlan, Viukkalan ja Yltöisten sekä Paimion Potkelan kylien talot ynnä Piikkiön Pappila.

Piikkiön *Järvenniitun* niittyjakokunta sijaitsi Harvaluodossa. Siitä ei näytä olevan asiakirjatietoja ennen kuin 1700-luvulta, jolloin sen osakkaina olivat harvaluotolaisten Isontalon, Kokkolahden, Puurkankareen, Ratsulan, Sunin, Tuorlan ja Vähänkylän kylien talot.

⁷ Oja, main. teos, s. 114.

⁸ REA, s. 577. — FMU IV, s. 492, ja V, s. 298. — VA. cc 7: 185.

⁹ FMU IV, s. 492, ja V, s. 298.

¹⁰ FMU IV, s. 492, ja V, s. 298.

Paimion *Meriniitun* niittyjakokunta sijaitsi Vistan ja Hevonpään jakokuntien rajalla Paimionjoen rannalla. Siinä olleista niityistä mainitaan Turun tuomiokirkolle kuulunut Herrnummi jo 1400-luvun lopulla.¹¹ Luultavasti se Paimion Pispanniittu, jonka Eerik Fleming vuonna 1548 sai Henrik Klaunpojalta, oli juuri sama niitynkappale.¹² 1600- ja 1700-luvuilla laaditut kartat ja asiakirjat osoittavat, että Meriniitussa oli kappaleita Paimion Auvolan, Halkilahden, Hanhijoen, Herasniemen, Hevonpään, Karppalan, Kerkolan, Kinkan, Kivinenän, Loven, Marjavuoren, Moision, Naskarlan, Oinilan, Pakurlan, Räpälän, Saaren, Sattelan, Sievolan, Silkkilän, Tanisten, Toikkalan, Tupilan, Vartsalan, Vistan ja Yrjävuoren kylien taloilla sekä Paimion Pappilalla ja Paraisten Kuitian kartanolla.

Paimion *Kurjenvainion* niittyjakokunta sijaitsi Kurjen, Maljamäen, Luuspään ja Huson jakokuntien rajoittamana Sauvonjoen rannalla. Siitä ei liene 1600-lukua vanhempia asiakirjatietoja. 1600- ja 1700-luvuilla laadittujen karttojen mukaan Kurjenvainion osakkaina olivat Piikkiön Viukkalan, Paimion Halkilahden, Hanhijoen, Herasniemen, Huson, Isonheikoisten, Isonpreitilän, Kerkolan, Kevolan, Kovalan, Kruusilan, Kulhomäen, Kurjen, Laiterlan, Lopen, Luuspään, Maljamäen, Moision, Räpälän, Spurilan ja Vistan sekä Sauvon Saustilan kylien talot.

Sauvon *Meriniitun* niittyjakokunta sijaitsi Tapilan, Kirkonkylän, Raitniemen ja Timperlän jakokuntien välissä Sauvonjoen rannalla. Sen osakkaina olivat 1600- ja 1700-luvuilla Paimion Kinkan sekä Sauvon Alipataisten, Broddbölen, Finskylän, Haaverkallion, Hallelan, Hänälän, Härmälän, Kappolan, Kaukolan, Kavallon, Kirkonkylän, Kitsbölen, Liesniemen, Luolan, Mäenalan, Nummenpään, Pырilän, Raitniemen, Ristniemen, Saustilan, Silkkilän, Sillankorvan, Sydänmaan, Sydänpyölin, Tapilan, Vahtisten, Vähänhalslahden, Västin ja Ylistaron kylien talot ynnä Sauvon Pappila.

Sauvon *Vallerinnan* niittyjakokunta sijaitsi Sauvon Kirkonkylän ja Saustilan sekä Paimion Meltolan jakokuntien välissä Kärkniemenjoen eli Vallerinnanojan rannalla. Sen osuuksia omistivat 1600- ja 1700-luvuilla laadittujen karttojen mukaan Paimion Aakoisten, Fuilan,

¹¹ REA, s. 577.

¹² VA. Eerik Flemingin maakirja, s. 169.

Kuoppilan, Meltolan, Männistön, Nummenpään ja Vartsalan sekä Sauvon Danskkullan, Finskylän, Foudilan, Haaviston, Isonmäkipään, Kalaisten, Kaukolan, Kavallon, Keltarbölen, Kirkonkylän, Kitsbölen, Koorlan, Korvalan, Lautkankareen, Salmen, Saustilan, Sillanpään, Sydänpyölin, Tapilan, Timperlän, Vahtisten, Vähänkylän ja Vähänmäkipään kylien talot ynnä Sauvon Pappila.

Halikon *Pyhänvainion* niittyjakokunta sijaitsi Angelniemen Isonkylän sekä Halikon Yöntilän, Hulvelan ja Hevonpään jakokuntien välissä Ruonanjoen latvoilla. Siinä omistivat 1600- ja 1700-luvuilla niitynkappaleita Halikon Hevonpään, Ikelän, Korvenpään, Pamsilan, Seppälän ja Yöntilän kylien talot sekä Halikon Pappila.

Halikon *Jokiniiiton* niittyjakokunta sijaitsi Meisalan ja Immalan jakokuntien rajalla Immalanjoen rannalla. 1600- ja 1700-luvuilla tehtyjen karttojen mukaan sen osakkaina olivat Halikon Immalan, Jaakkolan, Kaninkolan, Laidolan, Lempilän, Meisalan, Pamsilan, Salontaan ja Toijalan kylien talot sekä Halikon Pappila.

Halikon *Ruoklahden* niittyjakokunta sijaitsi Meisalan, Viurilan, Padanojan ja Hirvikallion jakokuntien välissä. Siinä lienevät olleet se Kaninkolan niitty, joka vuonna 1352 siirtyi Turun piispalta Halikon Pappilalle, ja se nimeltä tuntematon niitty, jonka erään Puotilan talon omistaja vuonna 1456 osti Meisalan mieheltä.¹³ Myöhempien asiakirjojen mukaan Ruoklahden niittyjä omistivat Halikon Hirvikallion, Jaakkolan, Kultolan, Lempilän, Maunulan, Meisalan, Mustanmäen, Padanojan, Pamsilan, Puotilan, Rikalan, Salontaan ja Toijalan kylien talot sekä Viurilan ja Vuorentaan kartanot ja Halikon Pappila.

Halikon *Vainioniiiton* niittyjakokunta sijaitsi Pailinnan ja Kanniston rajalla ja sen osakkaina olivat Halikon Immalan, Kalkkilan, Kaninkolan, Kanniston, Nikkilän, Pailinnan ja Riikolan kylien talot.

Halikon *Ilosuon* niittyjakokunta sijaitsi Konkolan ja Riikolan jakokuntien rajalla. Sen niittyjä omistivat Sauvon Kalaisten sekä Halikon Kaninkolan, Kuumalan, Laidolan, Laiterlan, Lempilän, Lokkilan, Muntolan, Nummen, Paimoisten, Pamsilan, Saarimäen ja Talolan kylien talot.

¹³ REA, s. 97. — FMU IV, s. 99. — Vrt. V. J. Kallio, Halikon historia, s. 89—92.

Halikon *Pitkänportaan* niittyjakokunta sijaitsi Halikon Ruskanalhon ja Yöntilän jakokuntien sekä Paimion Rekottilan jakokunnan halikko-laisten kylien Hajalan ja Hyypperän välissä Immalanjoen rannalla. 1600- ja 1700-lukujen asiakirjojen mukaan sen osakkaina olivat Halikon Ammakon, Hajalan, Hyypperän, Immalan, Karvalan, Konkolan, Muštisten, Märyn, Noukkilan, Paavolan, Ruskanalhon, Talolan, Väsilän ja Yttelän kylien talot sekä Halikon Pappila.

Halikon *Suolanpajun* niittyjakokunta sijaitsi Ammakon, Kultolan, Häntälän ja Ahtialan kylien välissä Halikonjoen rannalla. Siinä oli niittyjä vain Halikon Ammakon, Kihisten, Kultolan, Laidolan ja Väsilän kylien taloilla.

Halikon *Kumionmaan* niittyjakokunta sijaitsi Halikon luoteisnurkassa Paimion ja Marttilan pitäjäien rajalla ja sen osakkaina olivat Paimion Oinilan ja Halikon Jokisadon, Juvan, Kuttilan, Sahan, Väsilän ja Yttelän kylien talot sekä Uskelan Kärkän kartano.

Perniön *Suomenniitun* niittyjakokunta sijaitsi Ekkullan, Laukan, Viipurin, Laiterlan, Mälkkilän ja Merihuhdin jakokuntien ympäröimänä. Se mainitaan säilyneissä asiakirjoissa jo vuonna 1449, jolloin eräällä Lappnäsin, Nurkkilan, Penttilän ja Ylimälkkilän kylissä taloja omistaneella rälssimiehellä oli myös yhdeksän kuorman niitty Suomenniitussa.¹⁴ Isojakoasiakirjojen mukaan niittyjakokunnan osakkaina olivat Perniön Aitolahden, Broändan, Heikkilän, Hirvilahden, Kiviniemen, Kyynämäen, Laiterlan, Mälkkilän ja Penttilän kylien talot sekä Laukan, Pyhäjoen ja Viipurin kartanot.

Perniön *Kirkkolan* niittyjakokunta sijaitsi Hämeenkyvän ja Metsän-ojan jakokuntien rajalla Perniönjoen rannalla. Siinä omistivat niittyjä ainakin 1600- ja 1700-luvuilla Perniön Anjalan, Hämeenkyvän, Kova-mäen, Metsänojan, Mäkisaurun, Pettälän, Päärin, Sydänsaurun ja Ylis-kyvän kylien talot sekä Perniön Pappila.

Perniön *Kutansuon* eli *Jumurin* eli *Unoisten* niittyjakokunta sijaitsi Kuhmisten, Paarskyvän, Suomenkyvän ja Aaljoen jakokuntien välissä. Jumuri mainitaan jo vuoden 1540 maakirjassa ja Metsänojan kyläläisten omistama Unoistenniittu eräässä vuonna 1557 annetussa tuomiossa.¹⁵ Myöhempien asiakirjojen mukaan tässä niittyjakokun-

¹⁴ FMU III, s. 468.

¹⁵ VA 485: 199. — MHA. A 86: 25.

Etelä-Suomen mantereen ulkoveromaat, niittyjakokunnat ja pitäjien yhteismaat. Pisteet tarkoittavat ulkoveromaita, ristit niittyjakokuntia ja viivoitetut alueet pitäjien yhteismaita.

nassa oli niittyjä Perniön Aaljoen, Aimontapon, Arpalahden, Ervelän, Haaroisten, Huhdin, Ketunpyölin, Kieronperän, Knaapilan, Kuhmisten, Kumionpään, Kuustonpyölin, Lassinpyölin, Metsänojan, Mäki-saurun, Paarskylän, Pohjankylän, Päärin, Sormijärven, Suomenkylän, Sydänsaurun ja Yliskylän kylien taloilla.

Muurlan *Yltjärven* niittyjakokunta sijaitsi Uskelan Karjaskylän jakokuntaan kuuluneen Suolopen kylän ja Muurlan Järven kylän rajalla Yltjärven eli Ylisjärven rannalla. Sen osakkaina olivat isojakoasiakir-

jojen mukaan Uskelan Jaanun ja Karjaskylän kylien talot, Uskelan Pappila sekä Muurlan Hakolan, Iolan, Järven, Kaukelmaan, Kosken, Rannan, Ruotsalan ja Suolopen kylien talot.

Keskiaikaisessa Etelä-Suomessa näyttää siis olleen 26 varsinaisten jakokuntien ulkopuolelle jäänyttä niittyjakokuntaa, jotka kaikki sijaitsivat varhaiskeskiaikaisen asutusalueen keskellä tai reunoilla, 4 Kaarinassa, 2 Liedossa, 4 Piikkiössä, 2 Paimiossa, 2 Sauvossa, 8 Halikossa, 3 Perniössä ja 1 Muurlassa. Suurimmat niistä olivat Sauvon Meriniittu ja Vallerinta, joissa kummassakin oli osakkaina 31 kylän taloja. Muiden suuruusjärjestys oli seuraava: Paimion Meriniittu (28 kylää), Paimion Kurjenvainio (22), Perniön Kutansuo (22), Liedon Suonpohja (18), Liedon Lausteenniittu (17), Piikkiön Käräkankare (17), Piikkiön Kiekunväljä (17), Halikon Ruoklahti (16), Halikon Pitkäporras (15), Kaarinan Kaistinalusta (14), Halikon Ilosuo (13), Perniön Suomenniittu (12), Muurlan Yltjärvi (11), Halikon Jokiniittu (10), Perniön Kirkkola (10), Kaarinan Järvenoja (9), Halikon Kumionmaa (8), Kaarinan Kaarninko (7), Kaarinan Hulkkienniittu (7), Piikkiön Ainistenalusta (7), Piikkiön Järvenniittu (7), Halikon Pyhävainio (7), Halikon Vainioniittu (7) ja Halikon Suolanpaju (5 kylää).

Niinkuin edellä esitetystä luettelosta näkyy, eräiden niittyjakokuntien osakkaiden joukossa oli vieraidenkin pitäjien taloja. Kaarinan Kaarningossa ja Järvenojalla oli mukana myös maarialaisia, Kaarinan Hulkkienniitussa piikkiöläisiä, Liedon Suonpohjassa kaarinalaisia, Liedon Lausteenniitussa kaarinalaisia ja maarialaisia, Piikkiön Käräkankareella, Ainistenalustassa ja Kiekunväljällä paimiolaisia, Paimion Meriniitussa paraislaisia, Paimion Kurjenvainiossa piikkiöläisiä ja sauvolaisia, Sauvon Meriniitussa ja Vallerinnassa paimiolaisia sekä Halikon Ilosuossa sauvolaisia ja Halikon Kumionmaassa paimiolaisia ja uskela-laisia. Muutamat näistä ulkopitäjäläisten omistuksista lienevät kuitenkin myöhäsntyisiä. Niinpä maarialaisten niityt Kaarinan ja Liedon puolella ovat varmaan Turun tuomiokirkon täältä hankkimia niityjä, jotka se on antanut maarialaisten lampuotitalojensa käyttöön. Piikkiöläisten osuudet Kaarinan Hulkkienniitussa ovat todennäköisesti syntyneet samalla tavoin. Paraisten Kuitian niitynkappale Paimion Meriniitussa taas näyttää saadun oston kautta vasta vuonna 1548. Ja Sauvon Kalaisten omistus Halikon Ilosuossa ja Paimion Oinilan omis-

tus Halikon Kumionmaassa ovat melko varmasti samanlaista alkupe-
rää. Mutta vaikka jättäisimmekin kaikki nämä huomioon ottamatta,
jää silti vielä jäljelle koko joukko vieraspitäjäläisten niittyjä Etelä-
Suomen niittyjakokunnissa, nimittäin kaarinalaisten niityt Liedossa, pai-
miolaisten niityt Piikkiössä ja Sauvossa, piikkiöläisten ja sauvolaisten
niityt Paimiossa sekä uskelalaisten niityt Halikossa. Kaikesta päättäen
nämä ovat ikivanhoja omistuksia.

Pitäjien yhteismaat

Neljäntenä ja viimeisenä maanomistuksellisten aluemuodostelmien
ryhmänä varsinaisten jakokuntien, ulkoveromaiden ja niittyjakokun-
tien rinnalla tapamme keskiaikaisesta Etelä-Suomesta eräitä ns. pitä-
jien yhteismaita (sockneallmanning).

Kuten tunnettua, keskiaikaisen Pohja-Suomen siinä osassa, josta
1400-luvun alussa muodostettiin Maskun kihlakunta, useimmilla pitä-
jillä oli jokiensa latvaseuduilla oma laaja pitäjänmetsä.¹ Tällaisia omis-
tuksia ei ollut Etelä-Suomen puolella, jossa koko korpi asutettiin 1300-
ja 1400-lukujen kuluessa ja erotettiin rintamaan yhteydestä itsenäisiksi
uudispitäjiksi.² Täällä pitäjien yhteismaat olivat perin vaatimattomia,
eikä niitä kaikkiaankaan ollut kuin pari kolme.³

¹ *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I),
s. 149—161.

² Pitäjänmetsien puuttuminen todettiin ja sitä valitettiin useasti ja 1600-
ja 1700-luvuilla. Esim. Kiskon käräjillä 1697 lautakunta ilmoitti, ettei paikka-
kunnalla ollut yhtään pitäjän eikä kruunun yhteismaata (VA. cc 24: 39). Val-
tiopäivävalituksissa kiinnittivät asiaan huomiota kaarinalaiset 1755 sekä kuu-
sistolaiset ja harvaluotolaiset 1765 (RVA. Allmogens besvär, Pikis härad 1755
§ 13, 1765 § 15).

³ Eräät «almenningeiksi» kutsutut alueet osoittautuvat vain isojen jako-
kuntien yhteismaiksi, kuten Uskelan Salon jakokunnan Merikorpi ja Perniön
Latokartanon jakokunnan Mikkopekki (MHA. Asianomaisten jakokuntien kar-
tat ja asiakirjat). Vuonna 1551 Turun tuomiokirkon niittyluettelossa mainittu
Sauvon «pitäjänniitty» (Sockne engen) taas tarkoitti melko varmasti Meriniin-
tun tai Vallerinnan niittyjakokuntaa (VA 29: 56).

Vanhin tieto eteläsuomalaisesta pitäjän yhteismaasta koskee *Pappisaaren* pitäjänsaarta Kaarinassa. Eräs vuonna 1467 laadittu asiakirja näet kertoo, että Pappisaari (Prestöö) oli muinoin ollut Kaarinan pitäjän yhteinen laidunsaari, mutta joutunut aikoinaan talonpoikien lahjoittamana pitäjän kirkon omistamaksi.⁴ Päättellen siitä, ettei asiakirjaa laadittaessa enää kukaan paikkakuntalainen tiennyt omistajanvaihdoksen tapahtuma-aikaa, kirkon on täytynyt saada saari haltuunsa viimeistään 1300-luvun alussa. Kysymyksessä oleva saari lienee Hirvensalon Kaistarniemen edustalla sijaitseva Pappisaari.⁵

Vuoden 1540 maakirjassa mainitaan, että Marttilan pitäjä maksoi yhteisesti veroa *Rahkionsuosta*, jonka savuluvuksi oli määrätty kokonaista 86 äyriä 2 äyryistä.⁶ Jo kahta vuotta aikaisemmin tiedetään Etelä-Suomen laamannin Eerik Flemingin ja Turun linnanvoudin Tuomas Juhananpojan olleen Marttilassa pitäjäläisten pyynnöstä jakamassa sikäläistä pitäjän yhteismaata, jolla varmasti tarkoitettiin juuri Rahkionsuon pitäjänniittyä.⁷ Vuonna 1544 Eerik Fleming jakoi Rahkionsuon uudelleen kaikkien Marttilan nimismiespitäjän Ylistaron, Alastaron ja Vaskion verokuntien talojen kesken ja määräsi niityn rajapaikoiksi Siurtilan ja Koivukylän takamaita vastaan Vuohenvirpi ja Hevonlinnanotsa nimiset maastokohdat.⁸ 1600-luvulla käytiin useasti käräjiä vaskiolaisten osuuksista Rahkionsuohon, kunnes he vuonna 1666 luovuttivat ne Kosken kartanolle.⁹ Tästä huolimatta 1700-luvulla tavataan Rahkionsuossa edelleen niittyjä Vaskionkin kylillä ja lisäksi Uskelan Kärkän kartanolla.¹⁰ Isojakomittauksissa todettiin Rahkionsuon pitäjänniityn laajuudeksi 1494 tynnyrinalaa. Kuten tunnettua, Rah-

⁴ REA, s. 489—490.

⁵ *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 155—157.

⁶ VA 485: 153 ja 158. — Vertauksen vuoksi mainittakoon, että pitäjän isoimman kylän (Kaulanojan) savuluku oli vain 28 äyriä.

⁷ RVA. Finska dombrev och tingsbevis I, Eerik Flemingin ja Tuomas Juhananpojan kirje 22. 8. 1538 (torsdagen näst efther Wårfru dag assentionis Anno 1558): udi S:te Mårtens Sochn ath skifthe thenn sokna almeningen, som hele Sochnen longeligidit umbidit hade.

⁸ VA. cc 3: 218—220.

⁹ VA. cc 3: 218—220 ja cc 7: 391. — VA. Piikkiö 4: 51.

¹⁰ MHA. A 61: 4 ja 13.

kionsuo sijaitsee nykyisten Kosken, Marttilan, Karinaisten, Pöytyän ja Mellilän pitäjien yhtymäkohdassa.

Sen sijaan, että Kaarinan Pappisaari oli selvä varhaiskeskiaikainen kirkkopitäjän yhteismaa ja Marttilan Rakkionsuo taas myöhäiskeskiaikainen nimismiespitäjän yhteismaa, Etelä-Suomen kolmas tähän ryhmään kuuluva keskiaikainen maa-alue, Liedon—Pöytyän *Ihavanmaa*, oli kummallinen vanhan ja uuden omistuskunnan sekamuoto. Tämä alue, joka lännessä rajoittui Maarian pitäjänmetsään, pohjoisessa Kuhankuonon kuuluisaan rajakiveen sekä idässä Pöytyän Auvaisten ja etelässä Auran Karviaisten jakokuntien maihin, oli näet omistussuhteiltaan sellainen, että metsämaa — lukuun ottamatta myöhäsntyisiä piispan ja kruunun palstoja — kuului yhteisesti Liedon Sikilän, Leinakallan, Leppäkosken, Käetyn, Leikolan, Simolan, Järvenojan, Seppälän, Prunkkalan ja Kinnarlan sekä Pöytyän Auvaisten, Juotolan, Lankkisten ja Kaulansuun kylille, kun taas niityt olivat jakautuneet osittain näiden kylien, osittain kahdeksan Maarian kylän kesken.¹¹ Vaikka maarialaisten niittyomistukset varmaan ovatkin syntyneet Turun tuomiokirkon välityksellä samaan tapaan kuin heidän osuutensa Kaarinan ja Liedon niittyjakokuntiin, on silti jäljelle jääväkin omistuskunta kokoonpanoltaan arvoituksellinen. Ottaen huomioon se, että Liedon Pahlaloukkaan ja Mäkkyän jakokunnat isonjaon yhteydessä vaativat, kuten aikaisemmin on mainittu, osuutta Ihavanmaan metsään, voidaan olettaa, että kysymyksessä olisi muinainen Liedon kirkkopitäjän yhteismaa, joka myöhäiskeskiajan uudisasutuskaudella ennen Pöytyän pitäjän perustamista olisi joutunut edellä lueteltujen lähistön uudiskylien haltuun. Vaikka kaikki asianomaiset kylät kuuluivatkin 1400-luvulta alkaen hallinnollisessa suhteessa Pöytyään, Pöytyän nimismiespitäjän yhteismaaksi ei Ihavaa missään tapauksessa voida selittää, koska suurin osa sen kylistä ei kuulunut Ihavanmaan omistuskuntaan.

Lopputulokseksi edellä suoritetusta keskiaikaisen Etelä-Suomen maanomistuksellisen aluejaon tarkastelusta jää, että varhaiskeskiajalla rintamaa on ollut jakautuneena varsinaisiin jakokuntiin ja niittyjakokuntiin ja mahdollisesti joihinkin vähäpätöisiin pitäjien yhteismaihin, mutta koko korpi on ollut yhteisalueena, jossa rintamaan yksityisillä ta-

¹¹ *Aulis Oja, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 148—149.*

loilla on ollut vain kaukoniittyjä ja kenties tilapäisiä kaskimaita, kun taas myöhäiskeskiajalla korpikin on jakautunut varsinaisiin jakokuntiin sekä niiden lisäksi joihinkin kantatalojen haltuunsa ottamiin ulkoveromaihin ja Marttilan uudispitäjän yhteismaahan.

Etelä-Suomen kirkollinen aluejako

Esihistorialliset pitäjät

Suomen varhaishistoriallisten kysymysten tutkijat ovat viime vuosisadan lopulta lähtien yksimielisesti päätyneet tulokseen, että maamme pitäjälaitos on saanut alkunsa jo esihistoriallisella ajalla. Niinpä *J. R. Aspelin* jo vuonna 1885 esitti ajatuksen, että suurin osa Suomen vanhimmista historiallisista pitäjistä on muodostunut pakanuudenaikaisista uhriyhteisöistä, joita jo kutsuttiin pitäjiksi sen takia, että ne pitivät pyhissä lehdossaan eli hiisissään yhteisiä säännöllisiä uhripitoja.¹ Viisi vuotta myöhemmin *Y. K. Yrjö-Koskinen* lainkaan viittaamatta Aspeliniin piti mahdollisena, että pitäjä olisi jo pakanuuden aikana ollut jonkinlainen kihlakuntaa pienempi oikeuspiiri.² *Väinö Voionmaa* puolestaan selitti pitäjälaitoksen synnyn siten, että länsisuomalainen pitäjä oli alunperin ollut tiettyjen verojen, ensin uhriverojen ja sitten muidenkin verojen, suorittamista varten muodostunut alueellinen yhdyskunta, joka myöhemmin, mutta jo ennen esihistoriallisen ajan loppua, oli edelleen kehittynyt toisaalta maanomistusyhteisöksi, toisaalta itsehallinnolliseksi ja oikeudenhoidolliseksi käräjäkunnaksi.³ *A. M. Tallgren* taas korosti nimenomaan Varsinais-Suomen pitäjien vanhuutta tuomalla esiin todisteita siitä, että täällä on kustakin tärkeimmästä jokilaaksosta jo esihistoriallisella kaudella muodostunut oma erillinen pitäjä, jolla on

¹ *J. R. Aspelin*, Suomen asukkaat pakanuuden aikana, s. 91.

² *Y. K. Yrjö-Koskinen*, Suomalaisten heimojen yhteiskunta-järjestyksestä pakanuuden loppu-aikoina, s. 167—169.

³ *Väinö Voionmaa*, Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos (Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1911 I), Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 48—50, ja Keskiajan yhteiskunta (Suomen kulttuurihistoria I), s. 428—430.

ollut yhteisiä maanomistuksia, yhteisiä puolustuslaitoksia, yhteisiä käräjäpaikkoja, yhteisiä uhrilehtoja ja myös yhteisiä johtajia, pitäjänvanhimpia tai tuomareita.⁴ Viimeksi on kysymystä käsitellyt *Kustaa Vilkuna*, joka on selittänyt alkuperäisen muinaispitäjän kestitysveropiiriksi, joka kustansi verottajajoukolle — kotimaiselle tai meren takaa tulleelle — pidot.⁵ Tämä selitys lieneekin sekä pitäjä-sanan etymologian että koko pitäjälaitoksen alkuperän lopullinen ratkaisu. Mutta siitä huolimatta näyttävät aikaisempien tutkijoiden esittämät tosiasiat osoittavan, että suomalaisesta muinaispitäjästä oli esihistoriallisen ajan loppuun mennessä ennättänyt kehittyä lisäksi ainakin itsehallinnollinen ja oikeudenhoidollinen yhteisö, eräänlainen käräjäkunta, sekä toisaalta maanomistuksellinen yhteisö.

Vedoten muinaispitäjien pääpyhättöinä ja päällikönkartanoina pitämiensä Hiisi ja Moisio nimisten kylien sijaintiin Tallgren oletti keskiaikaisen Etelä-Suomen alueella olleen esihistoriallisen ajan päättyessä seitsemän pitäjää, joista yksi käsitti myöhemmät Liedon ja Kaarinan, toinen Piikkiön, kolmas Paimion, neljäs Sauvon, viides Halikon, kuudes Uskelan ja seitsemäs Perniön. Sauvosta ja Halikosta hän ei kuitenkaan löytänyt Hiittä eikä Moisiota, joten hänen käsityksensä näiden pitäjien esihistoriallisuudesta jäi pelkän arvailun varaan.⁶

Tallgrenin teoria Hiisistä muinaispitäjien keskeisinä uhrilehtoina ja Moisioista pitäjänvanhimpien asumakartanoina tuntuukin vakuuttavalta. *Gunvor Kerkkonen* on myöhemmin tuonut esiin huomionarvoisia todisteita siitä, että ainakin Hämeen Hiidet ovat samalla olleet muinaisen turkiskaupan keskuksia samaan tapaan kuin keskiajan kirkkojen tienoot sittemmin olivat säännöllisiä markkinapaikkoja.⁷ Etelä-Suomen Moisioista taas on pantava merkille, että ne kaikki sijaitsivat paikkakuntiansa vanhimmissa ja suurimmissa jakokunnissa, jotka siten voitaisiin selittää muinaisten päällikönkartanoiden alustalaislääneiksi. Liedon Moisiohan kuului 7-kyläiseen Mäkkylän jakokuntaan, Piikkiön Moisio 9-kyläiseen Viukkalan jakokuntaan, Paimion Moisio 48-kyläiseen Sievolan

⁴ A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen esihistoria, s. 91—92, ja Hiisi ja Moisio (Virittäjä 1933).

⁵ *Kustaa Vilkuna*, Kihlakunta (Virittäjä 1951), s. 267—268 ja 270.

⁶ A. M. Tallgren, Hiisi ja Moisio (Virittäjä 1933).

⁷ *Gunvor Kerkkonen*, Hiisi-asutukset etelä-Suomen turkiskaupan tapulipaikkoina (Kalevalaseuran vuosikirja 34).

jakokuntaan ja Uskelan Moisio 10-kyläiseen Karjaskylän jakokuntaan.⁸ Kenties kaikki nämä historiallisella ajalla käytetyt jakokuntien nimet ovatkin myöhäsyntyisiä ja kaikki asianomaiset jakokunnat alunperin Moisio jakokuntia.

Tämän kirjoittaja on toisessa yhteydessä pohtinut Kaarinan ja Liedon historiallisten pitäjien alkuperää ja tullut siihen tulokseen, että Aura-joen laaksossa on esihistoriallisella ajalla tosiaan ollut vain yksi suurpitäjä, jota kaikesti on kutsuttu Liedoksi ja joka vasta historiallisen ajan alussa on jakautunut kahtia, Liedon ja Kaarinan kirkkopitäjiksi. Tämän muinaispitäjän yhteisinä puolustuslaitoksina ovat olleet Kullhon, Samppalinnan, Vanhanlinnan, Kaskalan ja Viikan mäkilinnat ja Vartiovuoren ja Savuvuoren vartiopaikat sekä yhteisenä käräjäpaikkana Kärjen Käräjäloueto, yhteisenä uhrilehtona Liedon Hiisi ja pitäjänvanhimman asuinpaikkana Liedon Moisio.⁹

Myöhemmän Kaarinan alueen käsittäneen Liedon muinaispitäjän olemassaolosta kertovat myös vanhat maanomistusolot, nimenomaan se, että kaarinalaistenkin kylien taloilla on ollut runsaasti osuuksia Liedon alueella sijainneissa niittyjakokunnissa. Jos tätä seikkaa silmällä pitäen tarkastamme Etelä-Suomen muita keskiaikaisia pitäjiä, näemme, niinkuin edellä on esitetty, että samalla tavoin yhtäältä Piikkiö, Paimio ja Sauvo sekä toisaalta Halikko ja Uskela muodostivat sellaiset alueet, joiden niittyjakokuntien osakkaina oli taloja kustakin asianomaisesta pitäjästä, kun taas Perniöllä oli omat täysin itsenäiset niittyjakokuntansa. Ehkäpä siis Liedon lisäksi on Etelä-Suomessa esihistoriallisella ajalla ollutkin vain kolme muuta muinaispitäjää, joista yksi on käsittänyt myöhemmät Piikkiön, Paimion ja Sauvon, toinen myöhemmät Halikon ja Uskelan sekä kolmas Perniön.

Etelä-Suomen tällaiseen muinaispitäjäjakoon viittaavatkin myös eräät muut seikat. Piikkiön ja Paimion ikivanhaa yhteyttä osoittaa se, että aina vuoteen 1663 saakka nämä pitäjät muodostivat laidunyhenteisön, jonka kaikki karjat kävivät yhdessä laitumella¹⁰, samoin kuin se, että huomattava määrä Piikkiönjoen latvoilla sijainneita kyliä luettiin Pai-

⁸ Vrt. lukua Varsinaiset jakokunnat.

⁹ *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 149—154.

¹⁰ VA. Piikkiö 3: Paimion käräjät 3. 7. 1663.

mioon kuuluneiksi. Paimion ja Sauvon alkuperäisestä yhteydestä taas todistaa Paimion alueen ulottuminen itään kauas yli Sauvonjoen laakson yläosien. Ja Halikon ja Uskelan muinaisesta yhteenkuuluvuudesta kertovat toisaalta vanhat perimätiedot ¹¹, toisaalta se, että Halikon alue ulottui rannikolla Uskelanjokeen, Uskelan alue korvessa Halikonjoen latvoille. Halikon—Uskelan muinaispitäjään ei kuitenkaan liene kuullut koko myöhemmän Halikon kirkkopitäjän alue, vaan viimeksi mainitun lounaisosa — Ruonanjoen latvaseudut, Kokkilansalmen rannikko ja Immalanjoen laakso — on luettu Piikkiön—Paimion—Sauvon muinaispitäjään päätellen ensinnäkin siitä, että kaksi ensin mainittua tienoota vasta 1400-luvulla siirrettiin Sauvon kirkkopitäjästä Halikon kirkkopitäjään ¹², ja toiseksi siitä, että Immalanjoen laaksossa on sellaisia Paimioon viittaavia kylännimiä kuin Paimoinen ja Paiminlinna (Pailinna), joista jälkimmäinen alkuaan on ollut esihistoriallisen mäkilinnan nimenä. ¹³

Minkä nimisiä sitten ovat olleet nämä oletetut Piikkiön—Paimion—Sauvon ja Halikon—Uskelan muinaispitäjät? Jo Paimionlahden ja Halikonlahden vanhat nimet viittaavat siihen, että pitäjiä on sanottu Paimioksi ja Halikoksi. Samaa todistavat Paimion muinaispitäjän osalta juuri myöhäisemmän Paimion sijainti alueen keskuksessa ja äsken mainittu Paiminlinnan nimi, Halikon muinaispitäjän osalta taas se, että kun Halikon ja Uskelan kirkkopitäjien kanta-asutuksista 1400-luvulla muodostettiin yhteinen nimismiespitäjä, se sai nimekseen Halikon eikä Uskelan.

Lähtiessämme etsimään kysymyksessä olevien muinaispitäjien yhteiskunnallisten laitosten jälkiä löydämme ensinnäkin seuraavat yhteiset mäkilinnat: Paimion muinaispitäjän alueelta Piikkiön Huttalan Linnavuoren, Paimion Nakolinnan, Ruokolinnan ja Isonheikoisten Linnamäen, Angeliemen Pöylän Linnamäen ja Halikon Paiminlinnan, Halikon muinaispitäjän alueelta Halikon Rikalan ja Häävälän Linnamäet, Uskelan Hakostaron, Isonkylän ja Veitakkalan Linnamäet, Muurlan Järven Linnamäen ja Perttelin Pöytiön Linnamäen sekä Perniön muinaispitäjän

¹¹ V. J. Kallio, Salon historia, s. 45—46.

¹² Vrt. lukua Kirkkopitäjät.

¹³ Vielä vuoden 1540 maakirjassa Pailinnan kylän nimi esiintyy asussa Paiminlinna (VA 485: 173).

alueelta Kuhmisten Linnamäen.¹⁴ Yhteisiä vartiopaikkoja ovat varmaan olleet Paimion muinaispitäjän alueella ainakin Paimion Vartsala ja Sauvon Vartsala sekä Halikon muinaispitäjän alueella Halikon Vartsala ja Muurlan Ruotsalan Roviomäki.¹⁵ Yhteistä käräjäpaikkaa edustanevat Paimion muinaispitäjän alueella *Käräjäkankare* eli *Käräkankare*, sama Piikkiön ja Paimion rajalla oleva paikka, jossa sijaitsi aikaisemmin mainittu piikkiöläisten ja paimiolaisten niittyjakokunta, sekä Halikon muinaispitäjän alueella *Kärävuori*, josta on saanut nimensä viereinen kylä.¹⁶ Asianomaisten pitäjänvanhimpien asumakartanoiksi soveltuvat Paimion ja Uskelan Moisiot sekä Perniön Pyhäjoki, josta varhaiskeskijalla tehtiin kruununkartano. Ja muinaispitäjien keskeisiä uhrilehtoja lienevät olleet se Paimion Hiisi, josta Hiidenalan kylä on saanut nimensä, sekä Perttelin Hiisi ja se Perniön Hiisi, jonka muistoja on Sydänsaurun kylän Hiiron talon nimi.¹⁷ Mahdotonta ei ole, että

¹⁴ J. R. Aspelin, Suomen muinaislinnat (Opuscula Aspeliniana I). — Hjalmar Appelgren, Suomen muinaislinnat. — A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen esihistoria.

¹⁵ Väinö Voionmaa, «Ledung»-laitoksen muistoja Lounais-Suomen rannikoilla (Historiallinen Arkisto XXIV, 2), s. 21—25. — MHA. A 82: 16.

¹⁶ Käräkankareen nimi esiintyy vuonna 1649 asussa Keräjäkankar (VA. cc 6: 662). Kärävuoren nimi on varmaan myös ollut alkuaan Käräjävuori, vaikka siitä ei ole säilynytkään asiakirjallista todistetta; se on vuonna 1410 kirjoitettu Kaedrauore (FMU II, s. 103), vuonna 1440 Kägrawäri (FMU III, s. 192), vuonna 1456 Kaeraworen (FMU IV, s. 99) ja vuonna 1540 Kereuoris (VA 485: 175). Vastaavan taivassalolaisen, muinaisesta käräjäpaikasta nimensä saaneen kylän nimi, joka meidän päivinämme on Keräsaari, kirjoitetaan vuonna 1540 Käreäsari (VA 485: 85). Jo *Kustavi Grotenfelt* (Paikannimistöä saatuja lisiä suomalaisten muinaisten yhteiskuntaolojen valaisemiseksi, Historiallisia tutkimuksia J. R. Danielson-Kalmarin täyttäessä 60 vuotta, s. 211) on selittänyt Halikon Kärävuoren ja Taivassalon Keräsaaren muinaisiksi käräjäpaikoiksi. — Muita Etelä-Suomen vanhoja Kärä-alkuisia paikannimiä ovat Sauvon Kirkonkylän Kärätänperkiö (MHA. A 80: 14, samassa kylässä talonnimi Tingberg), Halikon Kanniston Käräniittu (MHA. A 9: 20) ja Pöytyän Kumilan Käräksin (*Aulis Oja*, Varsinais-Suomen takamaan tarulinnat, Turun Historiallinen Arkisto IX, s. 168). — Suomen lounaismurteissa on käräjä-sanasta siis ilmeisesti tullut kärä samalla tavoin kuin viron kielessä käräja-sanasta kära (*Heikki Ojansuu*, Suomen sanat «käräjät» ja «vanhoa», Historiallinen Aikakauskirja 1921, s. 20—30).

¹⁷ Muita Etelä-Suomen vanhoja Hiisi-nimiä, lukuisten Hiidenkiukaiden ja Hiittentarhojen lisäksi, ovat Piikkiön Hiisi (REA, s. 315) sekä Paimion Kaistilan

Perttelin entisen suuren Hiiden kylän yhden osakylän Härkähiiden nimi suorastaan viittaisi täkäläisessä hiidessä toimitettuihin muinaisiin härkäuhreihin.

Kirkkopitäjät

Olipa maamme esihistoriallinen pitäjälaitos saanut alkunsa merentakaisten pakkoverottajien toimesta tai oman kotimaisen kehityksen pohjalla, joka tapauksessa näyttää siis varmalta, että kristinuskon saapuessa oli täällä jo valmiit yhteiskunnalliset laitokset, joita sekä kirkko että uusi maallinen esivalta saattoivat käyttää omiin tarkoituksiinsa. Esihistorialliset pitäjät muuttuivat nyt kirkkopitäjiksi, jotka olivat yhtäkaa kirkkoherran johtamia kirkollisia seurakuntia ja talonpoikaisen pitäjän-tuomarin johtamia itsehallinnollisia ja oikeudenhoidollisia käräjäkuntia.¹

Liedon muinaispitäjä näyttää alunpitäen muodostuneen kahdeksi kirkkopitäjäksi, Liedoksi ja Kaarinaksi, mutta Paimion, Halikon ja Perniön muinaispitäjät lienevät pitkän aikaa kaikki toimineet jakamattomina kirkkopitäjinä. Tähän viittaavat vanhat perimätiedot, jotka kertovat Paimion Jaakopinkirkon ja Uskelan Martinkirkon alkuaan olleen monen pitäjän yhteisinä kirkkoina.² Viimeistään 1200-luvun lopulla, ennen paikallisten asiakirjojen alkamista, suur-Paimio kuitenkin jakautui kolmia, Piikkiön, Paimion ja Sauvon kirkkopitäjiksi, sekä suur-Halikko kahtia, Halikon ja Uskelan kirkkopitäjiksi. Samoihin aikoihin perustettiin Etelä-Suomen saaristoon uudet Kemiön, Paraisten ja Nauvon kirkkopitäjät. Jälkimaailmalle säilyneissä asiakirjoissa mainitaan Etelä-Suomen luetellut varhaiskeskiaikaiset kirkkopitäjät ensimmäistä kertaa seuraavina vuosina: Kaarina 1309, Halikko 1313, Kemiö ja Paimio 1325,

Hiisvuori, Paimion Sievolan Hiidenpaltta, Sauvon Kirkonkylän Hiidenmäki, Halikon Hevonpään Hiidenvainio, Halikon Kultolan Hiidenketo, Halikon Kydön Hiidenmäki, Perttelin Hähkänän Hiidenmäki ja Hiirla ja Kiikalan Yltäkylän Hiidenkanto (MHA. Asianomaisten kylien kartat ja asiakirjat 1600- ja 1700-luvuilta).

¹ *Aulis Oja*, Kirkkopitäjä ja hallintopitäjä (Historian Aitta IX).

² *Juhani Rinne*, Pyhä Henrik piispa ja marttyyri, s. 145—146. — *V. J. Kallio*, Salon historia, s. 45—47.

Lieto 1326, Parainen ja Uskela 1329, Perniö 1330, Sauvo 1335, Piikkiö 1377 ja Nauvo 1395.³

Myöhäiskeskiajan kuluessa Etelä-Suomi sai ainoastaan kaksi uutta kirkkopitäjää, Pöytyän, joka mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1366, ja Marttilan, jota koskeva vanhin asiakirjatieto on vuodelta 1409.⁴ Pöytyän tienoon uudisasutukset kuuluivat ennen oman pitäjän perustamista ilmeisesti Lietoon, Marttilan seudun uudisasutukset taas Uskelaan. Uskelan Martinkirkon mukaan Marttilan kirkko lienee saanut suojeluspäihimyksensä Pyhän Martin, josta sitten koko pitäjä sai nimensä.⁵ Uskelan pohjois- ja itäpuolelle syntyneestä takamaa-asutuksesta ei, ihme kyllä, tehty omaa pitäjää, vaan nykyisen Kuusjoen, etelä-Someron, Kiikalan ja Muurlan alueilla olleet uudiskylät jäivät Uskelan kirkkopitäjän yhteyteen, kun taas Kiskon ja Suomusjärven seutujen uudiskylät liitettiin uusmaalaiseen Pohjan kirkkopitäjään ja Leppäkorven kylä uusmaalaiseen Lohjan kirkkopitäjään.⁶ Vastaavasti eteläsuomalaiseen Pöytyän kirkkopitäjään liitettiin 1300-luvulla satakuntalainen Yläneen seutu, joka siihen asti lienee kuulunut Euran kirkkopitäjään.

Tarkastaessamme Etelä-Suomen keskiaikaisten kirkkopitäjien vanhimpia asiakirjoista ilmeneviä alueita huomaamme, että Lietoon kuuluivat muinais-Liedon yläosassa Aurajoen ja Savijoen varsilla olleet vanhat kylät ja eräitä uudiskyläkin, Kaarinaan muinais-Liedon vanhat rannikkokylät ja Kaksikerran saari, Piikkiöön pääosa Piikkiönjoen laakson vanhoista kylistä ja Kuusiston ja Harvaluodon uudiskylät, Paimioon Paimionjoen laakson alaosan, Piikkiönjoen latvaseutujen, Sauvonjoen latvaseutujen ja Immalanjoen latvaseutujen vanhat ja uudet kylät, Sauvoon Kärkiniemenjoen laakson, Sauvonjoen laakson alaosan ja Ruonanjoen laakson vanhat ja uudet kylät, Halikkoon Immalanjoen laakson alaosan ja Halikonjoen laakson alaosan vanhat ja uudet kylät, Uskelaan Uskelanjoen laakson, Halikonjoen latvaseutujen ja Perniönjoen latvaseutujen vanhat ja uudet kylät, Perniöön Laukanjoen laakson, Per-

³ REA, s. 25, 26, 29, 31, 34 ja 48. — FMU I, s. 102, 130, 362 ja 451. — Historiallinen Arkisto XVII, s. 282.

⁴ REA, s. 130 ja 239.

⁵ *Aulis Oja*, Kosken T.l. seurakunta 1647—1947, s. 31.

⁶ Aikoinaan luultiin, että 1300-luvulla olisi Etelä-Suomen takamaalla jo ollut Kiikalan pitäjä, mutta tämä käsitys perustui erehdykseen (*V. J. Kallio*, Kiikalan vaiheita, s. 13—16).

niönjoen laakson alaosan, Kiskonjoen laakson alaosan ja Säkkiäsalon saariston vanhat ja uudet kylät, Kemiöön, Paraisiin ja Nauvoon Etelä-Suomen muun saariston suomalais-ruotsalaiset asutukset, Pöytyään Au-rajoen laakson keskiosien uudiskylät sekä Marttilaan Savijoen latva-seutujen ja Paimionjoen laakson keskiosien uudiskylät. Jokainen kirkkopitäjä käsitti siis sekä varhaiskeskiaikaisia että myöhäiskeskiaikaisia asutusalueita, paitsi Pöytyä ja Marttila ainoastaan jälkimmäisiä, ellemm ota lukuun Pöytyään liitettyjä Yläneen satakuntalaisia kantakylä. Huomiota herättää se, ettei juuri mikään jokilaakso kuulunut kokonaan yhteen pitäjään. Tällainen aluejako ilmeisesti johtui niistä asutushistoriallisista seikoista, joita aikaisemmin on tarkasteltu.

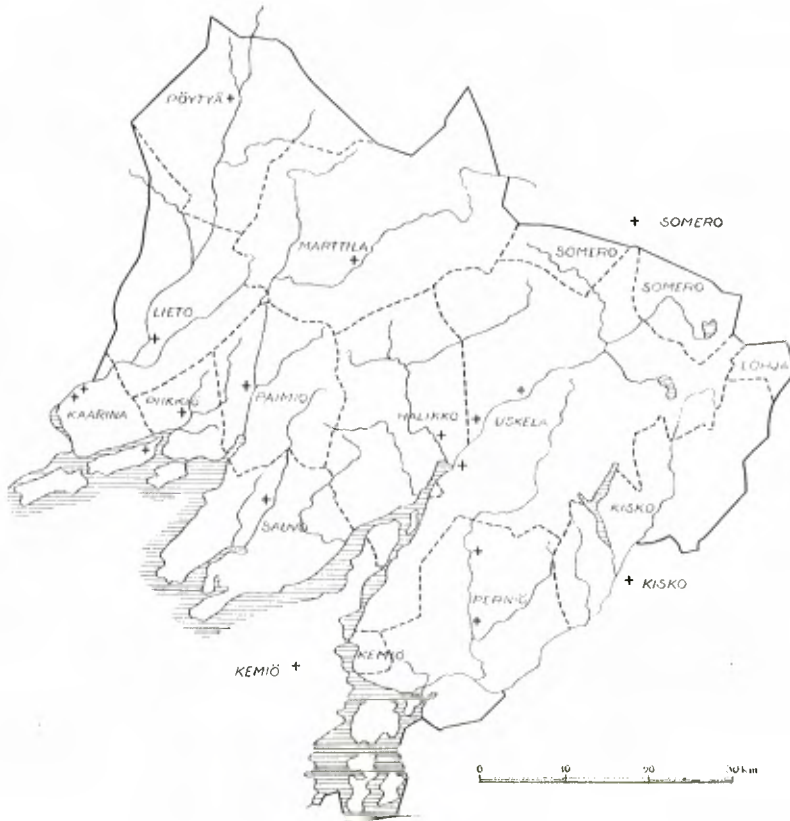
Vanhimmat kirkkopitäjien väliset aluesiirrot, joiden jäljille asiakirjatietojen avulla voidaan päästä, tapahtuivat 1400-luvulla. Päätellessä siitä, että Ruonanjoen latvoilla sijainneet Kanamäen ja Korvenpään kylät sekä Kokkilansalmen rannikolla sijainneet Toppjoen ja Ketolan kylät vielä vuonna 1405 kuuluivat Sauvon kirkkopitäjään, mutta sama Kanamäki jo vuonna 1477 Halikon kirkkopitäjään, Ruonanjoen latvaseudut ja Kokkilansalmen rannikko ovat tulleet siirretyiksi Sauvosta Halikkoon sanottujen vuosien välisenä aikana.⁷ Ehkäpä silloin syntyneellä Sauvon ja Halikon kirkkopitäjien uudella rajalla vuonna 1707 mainittu Kuninkaanraja, joka sijaitsi Sauvon Patarautilan ja Ruonankartanon jakokuntien sekä Halikon Kanamäen jakokunnan yhtymäkohdassa, viittaa siihen, että puheena oleva aluesiirto on toimitettu kuninkaan tekemän päätöksen perusteella, mikäli ei sanotun rajapaikan nimi ole muisto niiltä ajoilta, jolloin Ruonankartanon alue joskus 1200-luvun lopulla otettiin talonpoikien yhteisestä takamaasta kruunun haltuun.⁸

Toinen kirkollinen aluesiirto, josta on tallella täsmällinen asiakirjatieto, tapahtui vuonna 1492, jolloin Uskelanjoen latvoilla nykyisen Someron pitäjän eteläosassa sijainneet Häntälän, Talvisillan, Rekijoenperän (Kerkolan), Syvänojan, Suonkannan (Suojaen), Lautelan (Lautelan ja Terttilän) sekä Kaskiston kylät siirrettiin Uskelan kirkkopitäjästä Someron kirkkopitäjään.⁹

⁷ FMU II, s. 51, ja IV, s. 472.

⁸ MHA. A 80: 22.

⁹ FMU V, s. 362 ja 397. — *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540 (Someron historia I), s. 45—46.

Etelä-Suomen mantereen kirkkopitäjien alueet keskiajan päättyessä. Nimellä varustamattomat ristit tarkoittavat kappelikirkkoja.

Keskiajan päättyessä Etelä-Suomen kirkkopitäjien laajuus oli suunnilleen sama kuin vuosisatoja myöhemmin.¹⁰ Ne käsittivät seuraavat alueet:

Kaarinan kirkkopitäjä 1. nykyisen Kaksikerran pitäjän Kaksikerran saaren, 2. nykyisen Kaarinan pitäjän mannerosan ja 3. nykyisen Turun kaupungin Aurajoen itäpuolella olevat kylät,

Liedon kirkkopitäjä 1. nykyisen Liedon pitäjän alueen Pennaisten

¹⁰ VA 612, 625, 630, 634, 637 ja 638.

kylää lukuun ottamatta, 2. nykyisen Tarvasjoen pitäjän Hungerlan, Jauholan, Kättylän, Liiparlan, Satopään ja Tiensuun kylät sekä 3. nykyisen Auran pitäjän Järvenojan, Järykselän, Karviaisten, Kinnarlan, Käetyñ, Laukkaniitun, Leikolan, Leinakkalan, Leppäkosken, Pitkäniitun, Prunkkalan, Seppälän ja Simolan kylät,

Pöytyän kirkkopitäjä 1. nykyisen Auran pitäjän Hypöisten, Kuuskosken, Lahdon ja Viilalan kylät sekä 2. nykyisten Pöytyän, Yläneen ja Oripään pitäjien alueet,

Piikkiön kirkkopitäjä 1. nykyisen Piikkiön pitäjän alueen ja 2. nykyisen Kaarinan pitäjän Kuusiston saaren,

Paimion kirkkopitäjä 1. nykyisen Paimion pitäjän alueen ja 2. nykyisen Liedon pitäjän Pennaisten kylän,

Marttilan kirkkopitäjä 1. nykyisen Tarvasjoen pitäjän Euran, Horisten, Juvan, Kallelan, Karhulan, Killalan, Kirkonkylän, Liedonperän, Mäentaan, Seppälän, Suitsulan, Suurilan, Tuomarlan, Tuorilan, Tyllilän ja Yrjöntylän kylät sekä 2. nykyisten Karinaisten, Marttilan ja Kosken pitäjien alueet,

Sauvon kirkkopitäjä nykyisten Sauvon ja Karunan pitäjien alueet,

Halikon kirkkopitäjä 1. nykyisen Halikon pitäjän alueen, 2. nykyisen Angelniemen pitäjän alueen Gölpön ja Kallmusnäsin eli Sapalahden kylä lukuun ottamatta sekä 3. osan nykyisen Salon kauppalan alueesta,

Uskelan kirkkopitäjä 1. nykyisten Uskelan, Perttelin, Kuusjoen, Kiikalan ja Muurlan pitäjien alueet, 2. nykyisen Salon kauppalan pääosan, 3. nykyisen Perniön pitäjän Kirjakkalan, Mutaisten ja Teijon kylät sekä 4. nykyisen Kiskon pitäjän Marttilan kylän,

Perniön kirkkopitäjä 1. nykyisen Perniön pitäjän alueen Germundsvedjan, Kirjakkalan, Mutaisten, Strömman, Teijon ja Träskbölen kylä lukuun ottamatta sekä 2. nykyisen Särkisalons pitäjän alueen,

Kemiön kirkkopitäjä 1. nykyisen Perniön pitäjän Germundsvedjan, Strömman ja Träskbölen kylät, 2. nykyisen Angelniemen pitäjän Gölpön ja Kallmusnäsin eli Sapalahden kylät sekä 3. nykyisten Kemiön, Västanfjärdin, Dragsfjärdin ja Hiittisten pitäjien alueet,

Paraisten kirkkopitäjä nykyisen Paraisten pitäjän alueen ja

Nauvon kirkkopitäjä nykyisen Nauvon pitäjän alueen.

Kappeliseurakunnat

Jo 1100-luvulta alkaen näyttää Etelä-Suomessa varsinaisten pitäjänkirkkojen lisäksi olleen jonkinlaisia kulmakuntakirkkoja, joista sittemmin osa hävisi, osa muuttui uusiksi pitäjänkirkkoiksi ja osa tuli kappeliseurakuntien kirkkoiksi. Keskiajan kuluessa hävinneitä kulmakuntakirkkoja olivat Kaarinan Kuralan kirkko, Liedon Sauvalan ja Mäkkylän kirkot, Paimion Oinilan kirkko ja Halikon Rikalan kirkko.¹ Uusiksi pitäjänkirkkoiksi muuttuivat 1200-luvulla Piikkiön, Sauvon ja Halikon kirkot, joista ainakin viimeksi mainittu sijaitsee esihistoriallisen kalmiston paikalla.² Ja kappelikirkkoiksi tulivat Perniön Yliskylän ja Kemiön Kyrkosundsskärin eli Hiittisten kirkot. Omalaatuisin varhaiskeskiaikaisista kulmakuntakirkoista on Paimion Jaakopinkirkko, joka aina meidän päiviimme asti on pysynyt yksityisluontoisena, seurakuntajaon ulkopuolelle jääneenä kirkkona.³

Myöhäiskeskiajalla perustettiin Etelä-Suomen alueelle Perniön Yliskylän ja Kemiön Kyrkosundsskärin kappelikirkkojen lisäksi vielä Piikkiön Kuusiston sekä Uskelan Salon ja Perttelin kappelikirkot, jota paitsi aivan Etelä-Suomen rajan taakse syntyi silloin uusmaalaiseen Pohjan pitäjään kuulunut Kiskon kappelikirkko.⁴ Näiden kuuden keskiaikaisen kappeliseurakunnan vaiheista ja alueista tiedetään seuraavaa:

Perniön Yliskylän kappelikirkko sijaitsee esihistoriallisen kalmiston paikalla, mistä päätellen se on perustettu jo 1100-luvulla.⁵ Keskiaikaisia asiakirjatietoja siitä ei ole, mutta erään vuodelta 1631 peräisin olevan merkinnän mukaan Yliskylän kappeliseurakuntaan olivat ylimuis-

¹ *Juhani Rinne*, Pyhä Henrik piispa ja marttyyri, s. 144—146. — Rikalan kirkosta maisteri Jorma Leppäahon suullinen ilmoitus.

² *A. M. Tallgren*, Varsinais-Suomen esihistoria, s. 114.

³ *Rinne*, main. teos, s. 146.

⁴ Myös Sauvon Ruonankartanon läänissä lienee ollut keskiaikainen kappeli päätellen siitä, että vuonna 1772 mainitaan siellä paikannimet Kappelinketo ja Kirkonnummi (MHA. A 79: 5). Mistä johtuvat sellaiset paikannimet kuin Piikkiön Kierlän Kirkonketo vuonna 1765 (MHA. A 73: 3), Piikkiön Kuurnapään Kirkkovuori vuonna 1823 (MHA. A 73 a: 5) ja Halikon Vässilän Kappelmäki vuonna 1727 (MHA. A 9: 91), on tietämätöntä.

⁵ *Rinne*, main. teos, s. 146. — *Nils Cleve*, Spår av tidig kristendom i västra Finland (Finskt Museum LIV—LV), s. 79—80.

toisista ajoista alkaen kuuluneet Pohjankylän, Kieronperän, Aaljoen, Kumionpään, Aimentapon, Tuohitun, Kuhmisten, Päärin, Yliskylän, Kuustonpyölin, Kantturpyölin, Sormijärven, Paarskylän, Ketunpyölin, Lassinpyölin, Mäkisaurun ja Sydänsaurun kylät.⁶

Kemiön Kyrkosundsskärin eli Hiittisten kappelikirkko näyttää perustetun 1200-luvun puolimaissa.⁷ Asiakirjoissa paikka mainitaan jo vuonna 1347.⁸ Vuonna 1556 Kyrkosundsskärin kappeliseurakunnan muodostivat Vänoxan, Biskopsön, Bolaxin, Hiittisten, Stubbnäsin, Rosalan, Holman, Vänön, Tunnamnin, Kakserran, Kasnäsin ja Hautsaaren kylät, mitkä täsmälleen vastaavat nykyisen Hiittisten pitäjän aluetta.⁹

Piikkiön Kuusiston keskiaikainen kappelikirkko, joka sijaitsi Kuusiston linnan läheisellä Kappelimmäellä ja jonka hautausmaa yhä on jäljellä, lienee perustettu 1300-luvulla. Vaikka siitä ei näytä olevankaan asiakirjatietoja, voidaan täysin syin olettaa, että sen alaiseen seurakuntaan on kuulunut koko Kuusiston saari, keskiaikaisen Kuusiston piispanlinnan lampuotilääni.¹⁰ Linnan tultua hävitetyksi vuonna 1528 on kai kappelikin jäänyt pois käytännöstä. Uudelleen Kuusiston saari tuli kappeliseurakunnaksi vasta 1600-luvulla.

Uskelan Perttelin kappelikirkko mainitaan vastikään valmistuneena vuonna 1440, jolloin sitä varten perustettiin pappila.¹¹ Perttelin kappeliseurakuntaan kuuluivat nykyisen Perttelin pitäjän lisäksi nykyisen Someron pitäjän eteläosa vuoteen 1492, nykyinen Kiikalan pitäjä vuoteen 1590, nykyisen Kiskon pitäjän Marttilan kylä vuoteen 1640 ja nykyinen Kuusjoen pitäjä vuoteen 1885.¹²

Uskelan Salon kappelikirkko mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1508, jolloin sen alaista seurakuntaa kutsutaan myös

⁶ *M. A. Knaapinen*, Perniön pitäjä, s. 312.

⁷ *Gabriel Nikander & John Gardberg*, Den svenska bosättingens älder (Kimitobygdens historia I: 1), s. 3—4.

⁸ FMU I, s. 204—205.

⁹ VA 638.

¹⁰ *Juhani Rinne*, Hautausmaasta Kuusiston Kappelimmäellä (Varsinaissuomalaisen Osakunnan Tervehdys Kotiseudulle Jouluna 1912).

¹¹ FMU III, s. 192.

¹² *V. J. Kallio*, Uskelan kirkollisia vaihteita, s. 7, ja Kiikalan vaihteita, s. 13—18.

Salon pitäjäksi.¹³ Vanha perimätieto kertoo, että vuonna 1830 hajoitettu Salon kivikirkko olisi rakennettu vuonna 1440 yhtäaikaa nykyisten Halikon ja Perttelin kirkkojen kanssa.¹⁴ Perimätieto saattaneekin pitää paikkansa, mutta todennäköistä on, että kivikirkolla on ollut edeltäjänsä, koska jo vuodesta 1325 alkaen on säilynyt asiakirjatietoja, joiden mukaan eräät talot ja niityt sijaitsivat Salossa.¹⁵ Kun asianomaiset omistukset eivät kuuluneet Salon kylään, vaan muutamii sen naapurikyliin, tarkoittanevat sanotut tiedot nimenomaan Salon kappeliseurakuntaa. Uuden ajan alkaessa kuuluivat «Salon pitäjään» ensinnäkin nykyisen Uskelan pitäjän alue Anjalan, Hankalan, Haukkalan, Isonkylän, Lopen, Mäenalan, Ruoksmäen ja Veitakkalan kyliä lukuun ottamatta, toiseksi nykyisen Muurlan pitäjän alue sekä kolmanneksi nykyisen Perniön pitäjän Kirjakkalan, Mutaisten ja Teijon kylät.¹⁶

Kisko mainitaan nimenomaan Pohjan pitäjään kuuluneena kappeliseurakuntana ensimmäisen kerran vasta vuonna 1540, mutta sen Kirkonkylä jo vuonna 1503.¹⁷ Päätellen siitä, että jo vuosina 1347—1348 puhutaan asiakirjoissa jostakin Turun tuomiokirkon talosta Kiskossa, kappeli on kuitenkin perustettu jo 1300-luvun alkupuoliskolla.¹⁸ 1500-luvun puolivälistä alkavien papinveroluetteloiden mukaan Kiskon kappeliseurakuntaan, joka niihin aikoihin itsenäistyi omaksi kirkkoherrakunnaksi, kuuluivat nykyisten Kiskon ja Suomensjärven pitäjien alueet Marttilan kylää lukuun ottamatta.¹⁹

Etelä-Suomen keskiaikaisista kappeliseurakunnista käsittivät siis sekä varhais- että myöhäiskeskiaikaisia kyliä kaikki muut paitsi Kuusisto, jonka alueeseen varmaankin kuului ainoastaan myöhäiskeskiajan uudiskyliä. Mitä seurakuntajaon ja jakokuntajaon keskinäiseen suhteeseen tulee, kappeliseurakuntien alueet muodostuivat ehjistä jakokunnista samalla tavoin kuin kirkkopitäjien alueet. Viimeksi mainittuihin nähden

¹³ FMU VI, s. 530—531.

¹⁴ V. J. Kallio, Halikon historia, s. 39—44, ja Uskelan kirkollisia vaihteita, s. 16—23.

¹⁵ REA, s. 26 ja 574—575. — FMU II, s. 11.

¹⁶ VA 557: 4—8 ja 638: 6—11.

¹⁷ VA 9: 8. — FMU VI, s. 261.

¹⁸ REA, s. 78 ja 83. — Väinö Voionmaa, Keski-ikäisten maaseutukirkkojemme maanomistukset (Historiallinen Arkisto XXXI), s. 42—43.

¹⁹ VA. Kiskon seurakunnan papinveroluettelot 1500-luvulta.

tekivät ainoat poikkeukset Perniön kirkkopitäjän Falkbergin kylä, joka kuului Kemiön Germundsvedjan jakokuntaan, ja Halikon kirkkopitäjän Preitilän kylä, joka luettiin Uskelan Salon jakokuntaan, kappeliseurakuntien alueisiin nähden taas Perttelin kappelin Kaukola, joka kuului Uskelan emäseurakunnan Lopen jakokuntaan. Nämä mitättömät poikkeukset johtuivat kaiketi vain asianomaisten kylien sijainnista lähempänä naapuriseurakunnan kirkkoa kuin omaa.

Yökunnat

Asukkaattensa kirkollisen vero- ja työvelvollisuuden jakamista varten maamme keskiaikaiset kirkkopitäjät olivat ainakin jo 1300-luvulla jakautuneina ns. yökuntiin (nattbol). Nimitys johtui siitä, että yökunnalla tarkoitettiin alkuaan sellaista yhteisöä, joka antoi alueelleen saapuneille veronkantajille yhden yön majoituksen ja kestityksen. Tämän ohella yökunnalle kuului tiettyjen pappilan rakennusten ylläpito.¹

Varhaisin yökuntia koskeva asiakirjatieto keskiaikaisen Etelä-Suomen alueelta on vuodelta 1485, jolloin paavi luovutti eräälle papille tämän eliniäksi kirkonverot Sauvon kirkkopitäjästä sekä kahdesta Paimion kirkkopitäjän yökunnasta.² Asiakirjasta ei kuitenkaan käy selville, mikä nimisistä ja laajuisista yökunnista oli kysymys.

Sen johdosta, ettei vielä 1500-luvultakaan ole säilynyt tietoja kaikkien Etelä-Suomen kirkkopitäjien yökuntajaosta, otamme esimerkkinä siitä puheeksi Uskelan yökuntajaon, joka ilmenee pitäjän kymmenysluetteloista vuosilta 1553 ja 1555.³ Niiden mukaan Uskelan kirkkopitäjässä oli tuolloin seuraavat kuusi yökuntaa:

Uskelan yökuntaan kuuluivat Uskela (Isokylä), Ruoksmäki, Hankala, Mäenala, Veitakkala, Loppi, Kaukola, Kaivola, Tattula, Vihmallo, Torämäki, Inkere, Kajala, Patala, Romsila, Pöytiö, Hähkänä, Haukкала ja Anjala.

¹ Väinö Voionmaa, Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja III), s. 140—143.

² FMU V, s. 99—100.

³ VA 557: 4—8 ja 638: 6—11.

Kuusjoen yökuntaan kuuluivat Impola, Kraatarla, Pappila, Kurkela, Hämäläinen, Tiskarla, Kuttila, Suutarla (Kuusjoenperä) ja Kanunkila (Kanunki).

Hiiden yökuntaan kuuluivat Hiisi, Rekijoki, Kärkelä, Hirvelä ja Kesälä.

Kaningon yökuntaan kuuluivat Kiikala, Komisuo, Saari, Silvala, Vanhakylä, Hidola, Peltola, Yltäkylä, Pirilä, Kruusila, Rasvala, Marttila ja Valkjärvi.

Salon yökuntaan kuuluivat Järvi, Ruotsala, Koski, Kaukelmaa, Ranta, Pyöli, Muurla, Kaukola, Suoloppi, Kistola, Pullola, Vähäpullola, Äijälä, Villilä, Falkkila, Pukkila, Pettilä ja Harjola.

Teijon yökuntaan kuuluivat Teijo, Isoteijo, Villnäs, Kirjakkala, Mutainen, Kavila, Tottola, Hämeenkylä, Rauvala, Fulkkila, Närvelä, Raunenpyöli, Ryökkylä, Kärkkä, Kirjola, Kokkola, Irmuspyöli, Pappinen, Kaukvuori, Hakostaro, Hämäinen, Salo, Aninen, Mököinen, Moisio, Pahkavuori, Jaanu ja Karjaskylä.

Jo ensi silmäyksellä huomaa, että tämä yökuntajako oli peräisin vuoden 1492 takaiselta ajalta, koska Kuusjoen ja Hiiden yökunnat olivat huomattavasti muita pienempiä. Ennen sanottua vuotta oli näet silloin Someron kirkkopitäjään siirrettyjen kylien täytyntä kuulua juuri näihin yökuntiin. Erittäin todennäköistä on, että jako on tällaisena pantu toimeen jo vuoteen 1440 mennessä, koska Uskelan yökunnassa on mukana koko Uskelan emäseurakunnan alueen ohella osa noin vuonna 1440 perustetun Perttelin kappeliseurakunnan kyliä. Tuntuisi näet luonnolliselta, että jos pitäjän uusi yökuntajako olisi toimitettu vasta Perttelin kappelin synnyttyä, siinä olisi otettu huomioon uudet seurakunnanrajat. Salon ja Teijon yökuntien alue sen sijaan vastasi täsmällisesti Salon kappeliseurakunnan aluetta. Mutta Salon kappelihan näyttääkin perustetun viimeistään 1300-luvun alussa, kuten edellä huomautettiin.

Puheena oleva Uskelan kirkkopitäjän keskiaikainen yökuntajako noudattaa suurin piirtein katsoen, joskaan ei täydellisesti, sekä seudun varhaiskeskiaikaisen ja myöhäiskeskiaikaisen asutuksen rajoja että jakokunnanrajoja. Uskelan yökunta oli kokonaan suomalaisen oikeuden aluetta sekä Kuusjoen, Hiiden ja Kaningon yökunnat kokonaan ruotsalaisen oikeuden aluetta, mutta Salon ja Teijon yökuntiin kuului suo-

malaisen oikeuden kylien lisäksi muutama ruotsalaisenkin oikeuden kylä, nimittäin edelliseen Muurla, Kaukola, Vähäpullola ja Harjola sekä jälkimmäiseen Teijo ja Isoteijo. Jakokunnanrajoista taas yökunnanrajat poikkesivat vain siinä kohden, että Salon ja Karjaskylän jakokuntien pääosat kuuluivat Teijon yökuntaan, mutta Pukkilan ja Suolopen kylät Salon yökuntaan, kun taas Pettilän jakokunnan kylistä Kokkola luettiin Teijon yökuntaan ja Pettilä Salon yökuntaan.

Lopuksi on tässä yhteydessä mainittava, että kirkkopitäjän lautakunta, jota ennen nimismiespitäjien perustamista tarvittiin kirkkopitäjän puitteissa istutuilla pitäjänkäräjillä, näkyy ainakin Uskelassa valitun siten, että kuusi lautamiestä edusti suomalaisen oikeuden kyliä ja kuusi ruotsalaisen oikeuden kyliä. Noin vuonna 1401 laaditussa Uskelan pappilan katselmuspöytäkirjassa esiintyy näet 12-miehinen lautakunta, jonka kokoonpano oli seuraava: ruotsalaisesta oikeudesta Antti Reki-joenperä (Kerkola), Juha Komisuo, Olli Krapa (Vanhakylä), Hannu Hiisi, Mikko Impola ja Mikko Kyrie-eleison sekä suomalaisesta oikeudesta Olli Haitio (Loppi), Niilo Kaivola, Lauri Mae (Vihmallo), Matti Ilmari (Kaivola), Juha Ollikkala (Veitakkala) ja Jaakko Anjala.⁴ Yökuntajaosta ainakin tämä lautakunta oli täysin riippumaton, koska Salon kappeliseurakunnan edustus puuttui siitä tykkäänään.

Rovastikunnat

Kirkkopitäjää laajempaa kirkollisena hallintoalueena oli jo keskiajalla rovastikunta, jonka esimiehenä toimi jonkin rovastikuntaan kuuluvan kirkkopitäjän kirkkoherra. Tämän ns. maakunnanrovastin (landsprost) tehtäviin kuului mm. rovastinkäräjien pitäminen alueensa kirkkopitäjissä.¹

Etelä-Suomi oli vuonna 1541 jaettuna rovastikuntiin siten, että Paimion rovastikuntaan kuuluivat Kaarina, Lieto, Piikkiö, Paimio ja

⁴ FMU II, s. 11.

¹ Rovastinkäräjät mainitaan esim. vuonna 1457 vahvistetuissa Suomen kirkon privilegioissa (REA, s. 465). Somerolta on säilynyt rovastinkäräjien pöytäkirjakin vuodelta 1492 (FMU V, s. 361—362; *Aulis Oja*, Someron historia vuoteen 1540, Someron historia I, s. 53—55).

Marttila, Perniön rovastikuntaan Sauvo, Halikko, Uskela, Perniö ja Kemiö sekä Nauvon rovastikuntaan Parainen ja Nauvo ynnä Korppoo ja Rymättylä, kun taas Pöytyä luettiin yhdessä Loimaan, Someron ja Tamelan kanssa Loimaan rovastikuntaan kuuluvaksi.²

Kysymykseen, mitä perusteita noudattaen juuri tällainen rovastikuntajako on aikoinaan vahvistettu, näyttää olevan vaikeata löytää vastausta.

1500-luvun puolimaissa rovastikuntien alueet järjestettiin uudelleen siten, että ne tulivat ainakin suurin piirtein vastaamaan oikeudenhoidollisten ja hallinnollisten kihlakuntien alueita.³

² VA 9: 61—62.

³ *Pentti Renvall*, Varsinais-Suomen historia 1500-luvulla: Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys (Varsinais-Suomen historia V, 1), s. 17—18.

Etelä-Suomen oikeushoidollinen ja hallinnollinen aluejako

Kihlakunnat

Sen sijaan, että kirkollinen Etelä-Suomen «maakunta» jakautui kautta koko keskiajan rovastikuntiin, kirkkopitäjiin, kappeliseurakuntiin ja yökuntiin, maallinen Etelä-Suomen voutikunta jakautui 1400-luvulta lähtien kihlakuntiin, nimismiespitäjiin ja verokuntiin. Näistä kihlakunta oli keskiajalla ainoastaan oikeushoidollinen aluekokonaisuus, yhteisen kihlakunnantuomarin toiminta-alue, ja verokunta vain hallinnollinen alumuodostelma, samanlaatuisia ja osaksi yhteisiä veroja suorittava maanomistajayhteisö, mutta nimismiespitäjä sitä vastoin sekä oikeushoidollinen että hallinnollinen alueyksikkö, joka yhtäkaa muodosti kärjäkunnan ja nimismiespiirin.

Tämän kirjoittaja on toisessa yhteydessä osoittanut, että tämä uusi oikeushoidollinen ja hallinnollinen aluejako on Varsinais-Suomessa pantu toimeen vuosien 1405 ja 1410 välisenä aikana ja että sen tarkoituksena on ollut toisaalta väestön verorasituksen tasoittaminen, toisaalta paikallisen itsehallinnon ja oikeushoidon saattaminen kruunun valvontaan.¹ Nimenomaan kihlakuntien perustamisen on samassa yhteydessä voitu todeta tapahtuneen jo vuosien 1405 ja 1407 välisenä aikana. Maamme muita alueita koskevat asiakirjat antavat kuitenkin tietoja, joiden perusteella kihlakuntien synty voidaan ajoittaa vielä tarkemmin. Päättellen toisaalta siitä, että Porvoon käräjiä 29. 7. 1404 piti vielä vanhaan tapaan Uudenmaan tuomari ja Lohjan käräjiä 18. 8. 1404 Länsi-Uudenmaan tuomari, mutta Hauhon käräjiä 22. 10. 1405

¹ *Aulis Oja*, Varsinais-Suomen hallintopitäjäjaon iästä (Historiallinen Aikakauskirja 1936).

jo Hollolan kihlakunnantuomari, sekä toisaalta siitä, ettei kautta maamme 7. 1.—4. 4. 1405 pidetyillä tutkintokäräjillä vielä sanallakaan mainita kihlakunnantuomareiden olemassaolosta, maamme kihlakuntajärjestelmä on otettu käytäntöön vuoden 1405 aikana.² Erittäin todennäköistä on, että myös Varsinais-Suomen nimismiespitäjät ja verokunnat on muodostettu samalla kertaa ja että koko uudistus on suunniteltu ja toteutettu juuri mainittujen tutkintokäräjien yhteydessä.³

Uudistuksen toimeenpanon jälkeen Etelä-Suomi näyttää aluksi muodostaneen yhden kihlakunnan, joka kuitenkin jo vuoteen 1410 mennessä jaettiin kahtia, Piikkiön ja Halikon kihlakunniksi. Edelliseen tulivat kuulumaan Kaarinan, Liedon, Piikkiön, Sauvon, Paraisten ja Nauvon pitäjät sekä jälkimmäiseen Paimion, Marttilan, Halikon, Uskelan, Perniön ja Kemiön pitäjät, kun taas Pöytyä liitettiin pohjasuomalaiseen Maskun kihlakuntaan. Ilmeisenä pyrkimykseenä oli saada kihlakunnat mahdollisimman samansuuruisiksi, ja sen takia oli pakko jakaa sellainenkin asutuksellinen ja maanomistuksellinen kokonaisuus kuin Piikkiö—Paimio—Sauvo kummankin kihlakunnan kesken.

Mielenkiintoista olisi tietää, minkä vuoksi uudet kihlakunnat saivat juuri Piikkiön ja Halikon nimet. Voitaisiin ajatella, että tämä aiheutui vain Piikkiön ja Halikon pitäjien sijainnista kihlakuntien keskustassa. Muuta syytä on vaikea keksiä, koska Etelä-Suomen kruununkartanotkin sijaitsivat Sauvossa ja Perniössä ja koskei edes ensimmäisillä kihlakunnantuomareilla tiedetä olleen kartanoita nimenomaan Piikkiössä ja Halikossa.

Nimismiespitäjät ja verokunnat

Vuoden 1540 maakirjan mukaan Etelä-Suomen nimismiespitäjiin ja verokuntiin kuuluivat kirkon ja aateliston hallussa olleita rälssikyliä lukuun ottamatta seuraavat kylät:¹

² FMU II, s. 37—38, 41—54 ja 57. — REA, s. 224—231.

³ *Jalmari Jaakkola*, Suomen myöhäiskeskiaika I, s. 95—109.

¹ VA 485: 149—269. — *Einar W. Juva*, Liedon vanhin maakirja (Varsinais-Suomen maakuntakirja 2).

Kaarinan pitäjän Nummen verokuntaan Hulkio, Kujansuu, Voi-
vala, Maakasto, Vätilä, Ylikylä, Alakylä, Huovarinta, Poikkiluoma,
Koristo, Auvainen, Lemu, Kappola, Harittu, Kakkarainen, Ilpoinen,
Uittamo, Pisu, Korppolainen, Nummi, Paaskunta, Lauste, Kurala, Ra-
vattula, Littoinen, Kausela, Hemmilä eli Kierlä, Myllykylä, Lempilä,
Aatila, Mattila, Tulkkila, Laalahti, Iisakka, Monnoinen, Keikkula, Pep-
poinen ja Koski,

Kaarinan pitäjän Satavan verokuntaan 13 Maarian kirkkopitäjän
myöhäiskeskiaikaista kylää,

Liedon pitäjän Savijoen verokuntaan Torstila, Mellilä, Kättylä, In-
koinen, Alhojoki, Puntämäki, Huilula, Toivottula, Ojala, Kilpijoki,
Pökkola, Pränikkälä, Ankkala, Raukkala, Laitio, Pettinen, Karvala,
Kahloja, Kärpjoki, Sillilä, Loukinainen ja Viikka,

Liedon pitäjän Aurajoen verokuntaan Ketola, Pahka, Pakula, Har-
viainen, Sauvala, Vääntelä, Kurkela, Hakula, Mäkikylä, Nautela,
Tammentaka, Vintala, Hyvättylä, Rähälä ja Kaskala,

Piikkiön pitäjän Piikkiön verokuntaan Varkasvuori, Teppala, Had-
vala, Mäenpää, Antamala, Kankare, Kalainen, Aro, Kuurnapää, Aini-
nen, Kuotila, Yltöinen, Viukkala, Salvela, Kavasto, Katakankare, Ai-
riala, Hepojoki, Sauvala ja Kirnula,

Piikkiön pitäjän Harvaluodon verokuntaan Kokkolahti, Vähäkylä,
Järvenpyöli ja Ratsula,

Piikkiön pitäjän Kuusiston verokuntaan Krogsböle, Rävns, Kors-
näs, Kärrom, Vuolahti, Åminne, Storby, Åmboda, Träskby, Munkäng
ja Finnby,

Paimion pitäjän Savion verokuntaan Kankare, Viikerlä, Ketola,
Asinpyöli, Konkola, Pihkavuori, Naapala, Kirjola, Hyypperä, Musti-
nen, Hajala, Meisala, Silvala, Anttila, Perälä, Preitilä, Penttilä, Lai-
tiala, Heikoinen, Redekottila, Kevola, Iittula, Kulhomäki, Kovala,
Naskala, Alhokankare, Hanhijoki, Kiusala, Preitilä, Tomero, Kaimala,
Vähäheikoinen, Pursila, Taatila, Evainen, Koski, Kaleva ja Kysyilä,

Paimion pitäjän Merikulman verokuntaan Hirvonpää, Lauroinen,
Kyllölä, Hiidenala, Kruusila, Lovi, Villinen, Rautalho, Mieltula, Veh-
kamäki, Kamparla, Huittila, Jalkala, Vuohenmäki, Toikkala, Hossila,
Suppala, Kaivoinen, Taninen, Yrjävuori, Kinkka, Herasniemi, Urhat-
tupää ja Kivinenä,

Paimion pitäjän Isonjoen verokuntaan Silkkilä, Marjavuori, Karp-pala, Rämpälä, Siililä, Suksela, Immainen, Kajala, Vuolteela, Kruuvai-nen, Juntola, Aro, Eppi, Rukkila, Tupila, Hakkapyöli ja Saari,

Paimion pitäjän Kurjen verokuntaan Kajanoja, Askala, Oinala, Kaljala, Kerkola, Pakurla, Vistala, Maljamäki, Kurki, Huso, Vartsala, Meltola, Kuoppila ja Foudila,

Marttilan pitäjän Ylistaron verokuntaan Värmälä, Sorvasto, Vä-häsorvasto, Koski, Tuimala, Patakoski, Tapala, Hongisto, Talola, Li-i-pola, Halikkolainen, Pyöli, Jättälä, Tausala, Katteluspyöli, Partiala, Koivukylä, Haukkapyöli, Myllykylä, Siurtila, Maunula, Hirvas, Ollila, Simala, Lovi, Huovari, Seppälä, Purhala, Palainen, Krouvila, Mäl-sälä, Tiipilä, Heikola, Juutila, Vättilä, Rekoinen, Laurila ja Korvela,

Marttilan pitäjän Alastaron verokuntaan Prunkila, Tyllilä, Suitsula, Tuorila, Karvala, Mäentaka, Pennainen, Hyssälä, Käypälä, Pyhäntö, Kiusala, Hungerla, Satopää, Liiparla, Jauhola, Liedonperä, Killala, Eura, Kirkonkylä, Horinen, Kallela, Suurla, Seppälä, Tilkainen, Mäen-pää, Suutarla, Närppi, Karinainen, Kiukainen, Kyrö, Karhunoja, Kau-loja, Helttula ja Kumila,

Marttilan pitäjän Vaskion verokuntaan Sauvo, Toivila, Ruotsala, Kierola, Lempilä, Perälä, Pitkoja, Piintilä ja Ruuhikoski,

Sauvon pitäjän Handenäsin verokuntaan Päistärpää, Knutnäs, Hals-telahti, Vähähalselahti, Lemminen, Timböle, Smörvik, Gudsdal, Stapp-åker, Handeby, Orgesaari, Kroknäs ja Kuppeholm,

Sauvon pitäjän Pataisten verokuntaan Karuna, Kaskilahti, Ros-kulla, Liden, Östanliden, Tomasböle, Frödeböle, Dikarböle, Ylipatai-nen, Alipatainen, Osmalahti, Grisböle, Ruonlahti, Naarslahti, Pukböle ja Keltarböle,

Sauvon Ylikulman verokuntaan Kirkonkylä, Liivala, Vähäkylä, Haa-visto, Silkkilä, Vähäsilkkilä, Kourela, Timperlä, Foudila, Kavalto, Salmi, Sillanpää, Korvala, Mäkipää, Kaltunpää, Kurkisalo, Madelmaa ja Hännälä,

Sauvon Alikulman verokuntaan Isokylä, Kinnarpyöli, Yöntilä, Sep-pälä, Hulvela, Ruskanalho, Hevonpää, Antola, Skörbacka, Pyrilä, Koski, Pöylä, Isokylä, Kokkila, Toppjoki ja Marike,

Ruonankartanon läänin Träskbyn verokuntaan Träskby, Kosund-böle, Dikarböle, Britsböle, Rikarnäs, Ingenäs, Kulla ja Västerkulla,

Ruonankartanon läänin Ambölen verokuntaan Korsnäs, Sunnaberg, Amböle, Sarapisto, Brännkärr, Stångberg, Reilahti, Mattböle ja Haddeböle,

Ruonankartanon läänin Lattmarkin verokuntaan Palike, Lattmark, Slesböle, Kouböle, Lislalattmark, Alsböle, Martböle, Holsteböle ja Birkkärr,

Ruonankartanon läänin Skörsbölen verokuntaan Svartsböle, Lurböle, Skörsböle, Kulla ja Dalen,

Halikon pitäjän Kaninkolan verokuntaan Meisala, Kynneppälahti, Angela, Peksalo, Paatsalmaa, Pärnäspää, Tammianpää, Kokkila, Karviainen, Immala, Paavola, Jaakola, Kaninkola, Kavaltola, Kannisto, Kalkkila, Riikola, Karvala, Muntola, Paimoinen, Kuumala, Saarenmäki, Talola, Nikkilä, Paiminlinna, Viala, Ikelä ja Marttila,

Halikon pitäjän Halikon verokuntaan Ammakko, Märy, Alihäävälä, Ylihäävälä, Jokisato, Nummi, Tavola, Yttelä, Kärävuori, Majala, Rikala, Laidola, Kihinen, Puotila, Kiirula, Häntälä, Ahtiala ja Kultola,

Halikon pitäjän kruununtalojen lääniin Kirjola ja Konkola,

Halikon pitäjän Uskelan verokuntaan Uskela, Mäenala, Loppi, Kaukola, Kaivola, Tattula, Vihmalo, Hähkänä, Haukkala, Anjala, Rautasuo, Pöytiö ja Veitakkala,

Halikon pitäjän Salon verokuntaan Toija, Kurkela, Sorttila, Ahtiala, Arpalahti, Ruotsala, Koski, Järvi, Ranta, Pyöli, Suoloppi, Kistola, Pullola, Äijälä, Villilä, Pukkila, Falkkila, Pettilä, Kokkola, Irmusmäki, Pappinen, Hakostaro, Salo, Rauvala, Kuhminen, Hämeenkylä, Tottola, Kavila, Kirjakkala ja Mutainen,

Halikon pitäjän Inkeren kartanon lääniin Inkere, Toramäki ja Romsila,

Muurlan läänin Tuohitun verokuntaan Kaukuri, Honkapyöli, Silanpää, Metsola, Tieksmäki, Hongisto, Vilikkala, Marttila, Muurla, Kaukola, Pullola, Harjola, Nokoinen, Tuohittu, Kumionpää, Aimon-tappo, Aaljoki, Haaroinen, Äyriä, Mustsaari, Korttila, Kynnärä, Vihi-niemi, Koski, Kollarla ja Väärälä,

Muurlan läänin Kaninkolan verokuntaan Yltäkylä, Peltola, Vanha-kylä, Saari, Silvala, Komisuo, Leppäkorpi, Kettula, Lahnajärvi, Laidike, Taipale, Salittu, Suomusjärvi, Viiri, Liuhtola, Lemula, Koorla, Kitula, Laperla, Häntälä, Pirilä, Kruusila ja Rasvala,

Muurlan läänin Kuusjoen verokuntaan Kraatarla, Impola, Kurkela, Hämäläinen, Tiskarla, Kuusjoenperä, Vähäkuusjoenperä, Kerkola, Syvänoja, Häntälä, Talvisilta, Suojoki, Kaskisto, Lautela, Hirvelä, Rekiyoki, Kesälä, Kiikala, Hidola, Nokkahiisi ja Hiisi,

Perniön pitäjän Rovastin verokuntaan Hämeenkylä, Metsänoja, Pettilä, Anjala, Paatsalmaa, Sauru, Mäkisauru, Pääri, Yliskylä, Arpala, Pohjankylä, Kieronperä, Knaapila, Kontola, Kokkila ja Kuhminen,

Perniön pitäjän Nurkkilan verokuntaan Haarla, Mälkkilä, Lintilä, Alaspää, Kynämäki, Laiterla, Aitolahti, Juvola, Kouvola eli Metsäkylä, Kivelä, Foudila, Huhti, Ekkulla, Nurkkila, Kirakkapyöli, Montola, Verkkoranta, Hakkala, Kaukasalo, Leipyöli ja Pyhäjoki,

Perniön pitäjän Hirvilahden verokuntaan Ylönkylä, Hirvilahti, Domarby, Smedsby, Heikberg ja Makkarpöli,

Perniön pitäjän Säkkiäsälön verokuntaan Pettu, Siksalo, Tessvär, Föreby, Kota, Bastböle, Murom, Norrby, Suutarkylä ja Finby,

Perniön pitäjän Lemun verokuntaan Torkkila, Tilkkala, Koivisto, Saari, Suomenkylä ja Lapparla,

Perniön pitäjän Kuninkaankartanon lääniin Lideby, Lillbaggböle, Storbaggböle, Barnböle, Lisleböle, Näs, Vähäkuusto, Bondeböle, Isokuusto, Krogsböle, Gästerby, Bredsböle, Långvik, Ervastböle, Hästö, Lappnäs ja Soukkapyöli,

Kemiön pitäjän Kallmusnäsin verokuntaan Skinfällsskog, Kila, Kallmusnäs, Gölpö, Kaxunga, Myllyperä ja Kirjakkala,

Kemiön pitäjän Svidja—Teijon verokuntaan Svidja, Gammalby, Svidja, Falkberg, Finnarv, Aisböle ja Teijo,

Kemiön pitäjän Kyrkosundsskärin verokuntaan 7 kylää, Sunnanån verokuntaan 8 kylää, Vikin verokuntaan 7 kylää, Markin verokuntaan 7 kylää, Pāvalsbyn verokuntaan 7 kylää, Galtarbyn verokuntaan 7 kylää, Östanån verokuntaan 5 kylää, Nordanån verokuntaan 6 kylää, Nivalahden verokuntaan 6 kylää, Illon verokuntaan 9 kylää, Pedersön verokuntaan 3 kylää, Dragsfjärdin verokuntaan 9 kylää, Kärran verokuntaan 9 kylää, Tjudan verokuntaan 6 kylää, Skäggbyn verokuntaan 8 kylää, Helgebodan verokuntaan 6 kylää ja Gammelby—Långvikin verokuntaan 8 kylää,

Paraisten pitäjän Paraisten verokuntaan Tennby, Lindberg, Parasby, Finnby, Norrby, Söderby, Raustvuori, Naula, Hylkilähti, Kolli, Hyrtälä, Paavola ja Prinkkala,

Paraisten pitäjän Kirjalan verokuntaan Kyrkäng, Skråbböle, Norderkirjala, Överkirjala, Pölsböle, Skyttböle, Penilä, Kullela, Haavisto, Lemlahti, Gudmundvik, Bollstad ja Källvik,

Paraisten pitäjän Taran verokuntaan 6 kylää, Älen verokuntaan 7 kylää, Skärmören verokuntaan 11 kylää, Maskun verokuntaan 12 kylää, Attun verokuntaan 13 kylää, Tervon verokuntaan 10 kylää, Vanasin verokuntaan 9 kylää ja Lielahden verokuntaan 4 kylää sekä

Nauvon pitäjän Haukasaaren verokuntaan 8 kylää, Kaumon verokuntaan 17 kylää, Vehkalahden verokuntaan 12 kylää, Prostvikin verokuntaan 9 kylää ja Holman verokuntaan 14 kylää.

Pohja-Suomeen luetun Korppoon nimismiespitäjän Västerbolin verokuntaan taas kuului mm. Nauvon kirkkopitäjän Innamaan kylä.²

Ja Pohja-Suomeen luetun Pöytyän nimismiespitäjän Paattisten verokuntaan kuuluivat mm. Liedon kirkkopitäjän Leppäkosken, Leinakalan, Parikkalan, Kankareen, Lommolan, Tursaan, Kauriskosken, Keppolan, Kukkarokosken, Punittulan ja Sikilän kylät sekä Pöytyän nimismiespitäjän Pöytyän verokuntaan Pöytyän kirkkopitäjän Kolkkisten, Himaisten, Mustanojan, Koiviston, Riihikosken, Mäkiäisten, Lankisten, Kaulajoensuun, Vistolän, Ellisten, Hirvijoen, Jalkavalan, Naaranojan, Kantolan, Kinstalan, Puhon, Juotolan, Auvaisten, Kuuskosken, Hypöisten, Viilalan ja Lahdon kylät ynnä Liedon kirkkopitäjän Pitkäniitun, Kinnarlan, Karviaisten, Prunkkalan, Seppälän, Järvenojan, Simolan, Järykselän, Laukkaniitun, Käetyän ja Leikolan kylät.³

Etelä-Suomen voutikunta käsitti siis vuonna 1540 kolmetoista omaa nimismiespitäjää, joissa oli seuraava määrä verokuntia: Kemiössä 19, Paraisilla 10, Perniössä 6, Nauvossa 5, Paimiossa 4, Sauvossa 4, Ruonankartanon läänissä 4, Halikossa 4, Piikkiössä 3, Marttilassa 3, Muurlan läänissä 3, Kaarinassa 2 ja Liedossa 2, jota paitsi joukko alkupe räisen asutuksellisen Etelä-Suomen syrjäkyliä kuului pohjasuomalaisen Korppoon ja Pöytyän nimismiespitäjien 3 verokuntaan. Huomiota herättää, että Kemiön ja Paraisten nimismiespitäjien verokuntamäärä oli tuntuvasti suurempi kuin muiden. Tämä johtui siitä, että näissä ruotsalaisvoittoisissa saaristopitäjissä verokunta oli vanhaa perua ja

² VA 485: 68.

³ VA 485: 33—34 ja 38—42.

toisia näkökohtia silmällä pitäen muodostettu kuin suomalaisalueella, minne verokunnat tulivat vasta nimismiespitäjäjon mukana.⁴

Kuten sanottu, edellä selostettu Etelä-Suomen nimismiespitäjä- ja verokuntajako oli voimassa vuonna 1540. Mutta oliko se ollut samanlainen jo 1400-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä alkaen?

Tämän kirjoittaja on aikaisemmin huomauttanut siitä, että Turun läänin vuosilta 1463—1464 säilyneissä verotileissä mainitaan Uskelan pitäjä, mutta ei lainkaan Muurlan lääniä, sekä päätellyt sen ja eräiden 1400-luvun tuomiokirjeiden perusteella, että Muurlan lääni olisi perustettu vasta vuosien 1464 ja 1467 välisenä aikana.⁵ Sanottujen verotilien kysymyksessä olevat merkinnät voidaan kuitenkin yhtä hyvin tulkita siten, että niillä on tarkoitettu vain Halikon nimismiespitäjän Uskelan verokuntaa.⁶ Ja että näin onkin asian laita, selviää kahdesta vuosina 1439 ja 1440 laaditusta tuomiokirjeestä, jotka tarkemmin luettuina osoittavat, että jo silloin on ollut olemassa sekä Muurlan lääniä että Uskelankin kantakylät käsittänyttä Halikon nimismiespitäjää vastaavat käräjäkunnat. Halikon kirkolla vuonna 1439 pidetyillä nimeltä mainitsemattoman pitäjän laamannikäräjillä istuneiden lautamiesten kotikylien vääristyneet nimet on näet tulkittava Kurkelaksi (Korkijla), Tiskarlaksi (Discaell), Häntäläksi (Handela), Kaskistoksi (Halckioki), Komisuoksi (Kammia), Laidikeksi (Leercke), Metsolaksi (Meso) ja Liiponpyöliksi (Lipoijnn), jotka kaikki olivat Muurlan läänin kyliä.⁷ Ja vuonna 1440 pidettyjen Halikon pitäjän laamannikäräjien lautamiesten kotikylät — Halikon Kärävuori, Tavola, Talola, Häävälä, Riikola ja Kynneppälahti, Uskelan Mutainen, Anjala, Villilä ja Rauvala (ei Rasvala) sekä Kiskon Toija — osoittavat kysymyksessä olleen aivan saman alueen kuin Halikon nimismiespitäjällä oli vuonna 1540.⁸

Tiettävästi ainoat Etelä-Suomen nimismiespitäjä- ja verokunta-jaossa tapahtuneet muutokset, jotka käyvät selville vuotta 1540 van-

⁴ *Väinö Voionmaa*, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 146.

⁵ *Aulis Oja*, Halikon kihlakunnan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäajaosta (Turun Historiallinen Arkisto IV), s. 199—200.

⁶ BFH I, s. 330 ja 343.

⁷ FMU II, s. 399 ja 594.

⁸ FMU III, s. 192.

Etelä-Suomen mantereen nimismiespitäjien alueet keskiajan päättyessä.

hemmista asiakirjoista, ovat Säkkiäsalon verokunnan siirto Kemiön nimismiespitäjältä Perniön nimismiespitäjään vuonna 1464 ja Teijon verokunnan siirto Perniön nimismiespitäjältä Kemiön nimismiespitäjään vuonna 1540.⁹ Teijon verokunta liitettiin viimeksi mainittuna vuonna Kemiön nimismiespitäjän Svidjan verokuntaan, josta näin tuli Svidja—Teijon verokunta.

Tultuamme siihen tulokseen, että keskiaikaisen Etelä-Suomen ni-

⁹ BFH I, s. 329, 339 ja 345. — VA 1, 2 ja 484. — *John Gardberg*, *Bygden och folket* (Kimitobygdens historia I: 1), s. 11.

mismiespitäjät ja verokunnat olivat paria pientä poikkeusta lukuun ottamatta alueiltaan jo 1400-luvun alkupuolella samat kuin vuonna 1540, voimme ryhtyä tarkastamaan, mitä perusteita käyttäen ne oli aikoinaan muodostettu.

Jo ensi silmäyksellä näkyy, ettei hallinnollisen jaon pohjana ollut kirkkopitäjäjako sellaisenaan. Tämä onkin luonnollista, koska vanhoja pitäjänrajoja noudattaen olisi ollut mahdotonta saada verokuntia niin samansuuruisiksi kuin väestön verotaakan tasoittaminen vaati. Useassa kohdin tosin uuden ja vanhan pitäjän alue saatiin suurin piirtein katsoen yhtymään. Mutta monessa tapauksessa uusi poikkesi vanhasta tavattomasti, jopa niinkin paljon, että uudelle nimismiespitäjälle oli annettava kokonaan uusi nimi, kun se ei enää varsinaisesti vastannut mitään kirkkopitäjää. Tällaisia aluemuodostelmia olivat Etelä-Suomessa Muurlan lääni, johon kuului monen kirkkopitäjän kyliä, ja Ruonankartanon lääni, joka käsitti vain osan Sauvon kirkkopitäjästä. Mitä näistä nimismiespitäjistä käytettyyn lääni-nimitykseen tulee, myös Pohja-Suomessa kutsuttiin lääneiksi sellaisia nimismiespitäjiä, jotka eivät vastanneet tiettyä kirkkopitäjää.¹⁰

Tutkiessaan maamme suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden historiaa *A. G. Fontell* jo huomautti, että Pohja-Suomen Udellakirkolla, Vehmaalla ja Mynämäessä nimismiespitäjät vastasivat suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueita siten, että Uudenkirkon Hallun lääni, Vehmaan «suomalainen pitäjä» ja Mynämäen «isopitäjä» olivat muodostetut seudun suomalaisen oikeuden, Uudenkirkon Pettäisten lääni, Vehmaan «ruotsalainen pitäjä» ja Mynämäen «korpi» ruotsalaisen oikeuden kylistä.¹¹ Sittenmin *Väinö Voionmaa* — todettuaan myös Rymättylässä, Maskussa ja Paimiossa eräitten verokuntien vastanneen sanottujen kirkollisveropiirien alueita — esitti käsityksensä, että suomalainen ja ruotsalainen oikeus, jotka erilaisina veronmaksutapoina perustuivat alunperin erilaisiin taloudellisiin oloihin, olivat lopulta muuttuneet jonkinlaiseksi aluejärjestelmäksi.¹²

¹⁰ *Oja*, main. kirjoitus, s. 199—201.

¹¹ *A. G. Fontell*, *Om «svenska och finska rätten»*, s. 78—80, ja *Jordens i Egentliga Finland besittningstagande för odlingsändamål (Finlands kulturhistoria, medeltiden)*, s. 88.

¹² *Väinö Voionmaa*, *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia*, s. 174—177.

Kun tätä seikkaa silmällä pitäen yksityiskohtaisesti tarkastamme Etelä-Suomen hallinnollista aluejakoa, huomaamme, ettei suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden pitäminen jakoperusteena ole rajoittunut vain muutamiin tapauksiin, vaan että se on ollut suoranainen sääntö koko Etelä-Suomen mannosessa.¹³ Eri nimismiespitäjien ja verokuntien kokoonpano osoittautuu näet seuraavanlaiseksi:

Kaarinan nimismiespitäjän Nummen verokunta käsitti Kaarinan kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät ja Satavan verokunta Maa-rian kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät, kun taas Kaarinan kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät kuuluivat Paraisten nimismiespitäjän Paraisten ja Kirjalan verokuntiin.

Liedon nimismiespitäjän Savijoen ja Aurajoen verokunnat käsittivät Liedon kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät.

Pöytyän nimismiespitäjän Paattisten ja Pöytyän verokunnat käsittivät eräiden pohjasuomalaisten alueiden lisäksi varsinaisen Pöytyän kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät neljää itäisintä lukuun ottamatta sekä Aurajoen laaksossa sijainneet Liedon kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät.

Piikkiön nimismiespitäjän Piikkiön verokunta käsitti Piikkiön kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät ja jonkin Piikkiönjoen latvoilla sijainneen Paimion kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylän (Kirnula), Harvaluodon ja Kuusiston verokunnat taas Piikkiön kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät.

Paimion nimismiespitäjän Merikulman, Isonjoen ja Kurjen verokunnat käsittivät ne Paimion kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät, jotka eivät kuuluneet Piikkiön nimismiespitäjän Piikkiön verokuntaan, kun taas Savion verokuntaan luettiin Paimion kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät sekä joukko Halikon kirkkopitäjän läntisiä ruotsalaisen oikeuden kylä.

¹³ Vrt. *Oja*, main. kirjoitus, s. 194—202, ja *Keijo Santalahti, Kauko Alhanen ja Olavi Reuna*, Ruokalisän maksaminen Vehmaan, Maskun ja Piikkiön kihlakunnissa 1500-luvulla sekä senaikainen hallintopitäjäjako (Turun Historiallinen Arkisto V). — Kirjoituksessani poikkeukseksi tästä säännöstä mainittu Perniön Soukkapyölin suomalaisen oikeuden kylän kuuluminen Kuninkaankartanon ruotsalaisen oikeuden verokuntaan on erehdys. Todellisuudessa Soukkapyöli oli ruotsalaista oikeutta.

Marttilan nimismiespitäjän Ylistaron ja Alastaron verokunnat käsittivät Marttilan kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät, neljä Pöytyän kirkkopitäjän itäisintä ruotsalaisen oikeuden kylää, Savijoen latvoilla sijainneet Liedon kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylät ja Paimion kirkkopitäjän Pennaisten ruotsalaisen oikeuden kylän sekä Vas-kion verokunta Halikon kirkkopitäjän pohjoisimmat ruotsalaisen oikeu-den kylät.

Sauvon nimismiespitäjän Ylikulman verokunta käsitti Sauvon kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät, kun taas Handenäsin, Pataisten ja Alikulman verokuntiin kuului osa Sauvon kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylistä sekä Halikon kirkkopitäjän lounaiset ruotsalaisen oi-keuden kylät.

Ruonankartanon läänin neljään verokuntaan kuuluivat Sauvon kirkkopitäjän kaakkoisosan ruotsalaisen oikeuden kylät.

Halikon nimismiespitäjän Kaninkolan ja Halikon verokunnat käsit-tivät Halikon kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät, Uskelan ja Salon verokunnat taas Uskelan kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden ky-lät sekä ne Kiskon kappeliseurakunnan kylät, jotka ruotsalaiseen oikeu-teen kuulumisestaan huolimatta lienevät olleet jo varhaiskeskiajalla perustettuja.

Muurlan läänin Tuohitun verokunta käsitti Perniön kirkkopitäjän koilliset, Uskelan kirkkopitäjän kaakkoiset ja Kiskon kappeliseurakun-nan eteläiset ruotsalaisen oikeuden kylät, Kaninkolan verokunta Uskelan kirkkopitäjän itäiset ja Kiskon kappeliseurakunnan pohjoiset ruotsalai-sen oikeuden kylät ja Lohjan kirkkopitäjän Leppäkorven ruotsalaisen oikeuden kylän sekä Kuusjoen verokunta Uskelan kirkkopitäjän pohjoi-set ja Someron kirkkopitäjän eteläiset ruotsalaisen oikeuden kylät.

Ja Perniön nimismiespitäjän Rovastin, Nurkkilan ja Lemun vero-kunnat käsittivät Perniön kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät sekä Hirvilahden, Säkkiäsalon ja Kuninkaankartanon verokunnat osan Perniön kirkkopitäjän ruotsalaisen oikeuden kylistä loppujen kuuluessa Muurlan läänin Tuohitun verokuntaan sekä Kemiön nimismiespitäjän Kallmusnäsin ja Svidja-Teijon verokuntiin.

Tämä luettelo osoittaa, että Etelä-Suomen mannerpitäjistä Liedon ja Halikon nimismiespitäjät olivat pelkästään suomalaisen oikeuden sekä Marttila ja Muurla kokonaan ruotsalaisen oikeuden pitäjiä, kun

taas muissa pitäjissä toiset verokunnat olivat suomalaisen, toiset ruotsalaisen oikeuden aluetta. Huomiota herättää, että jokaisen vanhan kirkkopitäjän suomalaisen oikeuden kylät — muutamia Paimion kirkkopitäjän Piikkiön nimismiespitäjään kuuluneita kyliä ja Kiskon kappeliseurakunnan Halikon nimismiespitäjään kuuluneita kyliä lukuun ottamatta — sijoitettiin aina oman nimismiespitäjän verokuntiin, mutta ruotsalaisen oikeuden kylät sitä vastoin miltei yhtä usein vieraiden kuin oman nimismiespitäjän verokuntiin. Ruotsalaiseen oikeuteen kuuluneella väestöllä ei siis kruunun uudisasukkaina näytä olleen paljoakaan sananvaltaa uutta hallinnollista aluejakoa toimeenpantaessa.

Suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueiden ottaminen nimismiespitäjien ja verokuntien pohjaksi osoittaa, että näillä «oikeuksilla» oli vielä 1400-luvun alussa aivan toisenlainen merkitys kuin 1500-luvulla, jolloin ne olivat alentuneet vain mitättömiksi kirkonveropiireiksi. Vuosisataa aikaisemmin ne olivat vielä olleet alueita, joilla oli ollut voimassa jyrkästi toisistaan poikkeavat kruununkin verotusjärjestelmät, jopa kokonaan erilaiset talousmuodot. Oli ollut selvä ero rintamaan talonpojan ja korven uudisasukkaan välillä. Ilmanko Varsinais-Suomen mahtimiehet kirjoittaessaan maakuntansa puolesta kuninkaalle vuonna 1386 olivat maininneet edustavansa väestöä, joka asuu «Suomessa, sekä Pohja-Suomessa ja Etelä-Suomessa että niiden saaristossa ja uudisasutusalueella».

Kaupunki ja maaseutu

Olemme edellä moneen otteeseen saaneet havaita, miten erilaiset talonpoikaisyehteskuntaan kuulumattomatkin tekijät olivat mukana vaikuttamassa keskiaikaisen Etelä-Suomen asutukseen ja aluejakoihin. Olemme nähneet, miten maamme katolinen kirkko jo 1100- ja 1200-luvuilla muodosti tänne oman aluejärjestelmänsä, kirkkopitäjälaitoksen, jonka keskuksiksi tulivat lukuisat kirkot ja niiden lähistöille perustetut pappilat, miten valtiolta ensin 1200- ja 1300-lukujen taitteessa ryhtyi johtamaan takamaiden asuttamista ja sitten vuosisataa myöhemmin loi kirkkopitäjälaitoksen rinnalle oman oikeudenhoidollis-hallinnollisen aluejärjestelmänsä, kihlakunta-, nimismiespitäjä- ja verokuntalaitoksen, jonka piirissä jo aikaisemmin perustetut isot kruununkartanot näyttelivät huomattavaa osaa, sekä miten kirkko ja eri talonpoikaiskylistä syntyneet rälssimiesten kartanot myöhäiskeskiajan kuluessa hankkivat itselleen niitynkappaleita, ulkoveromaita ja kokonaisia talonpoikaistaloja.

Käsittelemättä sitä vastoin on vielä jäänyt yksi ei-talonpoikainen tekijä, jolla varmaan on ollut tärkeä osuutensa, paitsi erikoisena asutusmuodostumana, myös ympäristönsä asutuksen tihentäjänä ja vaurastuttajana. Tämä tekijä oli kaupunki.

«Rikalan kaupunki»

Kuten tunnettua, ainoa keskiaikaisen Etelä-Suomen alueelle syntynyt varsinainen historiallinen kaupunki oli Turku, joka yhä meidänkin päivinämmä on alueen ainoa kaupunki. Näyttää kuitenkin siltä, että esihistoriallisen ajan lopulla ja vielä historiallisen ajan alussa täällä on ollut myös toinen huomattava kauppapaikka, Halikon Rikala, jonkin-

lainen varhaiskaupunki, joka sittemmin muuttui tavalliseksi talonpoikaiskyläksi, mutta jota täysin syin voidaan pitää nykyisen Salon kauppalan kaukaisena edeltäjänä.

Viime vuosisadalla muistiin merkityt perimätiedot kertovat, että siihen aikaan, jolloin meri vielä ulottui Halikon kirkon tienoille, Rikala oli kaupunki, jossa pidettiin suuria markkinoita ja jonka rantaan vieraiden maiden laivat purjehtivat. Perimätietoja tukevat kylästä tehdyt, esihistoriallisen ajan lopulta ja historiallisen ajan alusta peräisin olevat muinaislöydöt, viereisellä Linnamäellä olevat mahtavan mäkilinnan rauniot sekä itse Rikalan kylänmäeltä hiljattain tavatut 1100-luvun kirkon jäännökset. Sitä vastoin on epätietoista, miltä ajalta periytyvät kylän talojen nimet Tulnäri, Söökari, Pormestari, Kylänlapsi, Räntmestari ja Fiskaali.¹

Kuten sanottu, jolloinkin historiallisen kauden alkuaikoina Rikalan «kaupunki» on menettänyt siihenastisen merkityksensä ja muuttunut tavalliseksi talonpoikaiskyläksi. Sen perinteitä jäivät jatkamaan vain läheiset Halikon ja Salon markkinapaikat, joista jälkimmäinen sitten 1700-luvulla vei voiton edellisestä ja rupesi nopeasti kehittymään varsinaiseksi liikekeskukseksi, nykyisen Salon kauppalan alkajaksi.²

Rikalan varhaiskaupungin välittömästä vaikutuksesta lähiympäristönsä asutukseen ja aluejakoihin ei ymmärrettävästi voida tietoja saada. Joka tapauksessa Halikonlahden pohjukan tienoo jo varhaiskeskiajalla oli Etelä-Suomen tiheimpiä asutuskeskuksia, jossa muutaman neliökilometrin alalla jo silloin oli peräti kolme kirkkoa, Halikon ja Uskelan emäkirkot sekä Salon kappelikirkko.

¹ *J. R. Aspelin*, Suomen muinaislinnat (Opuscula Aspeliniana I), s. 101—105. — *Juhani Rinne*, Halikonlahden seudun muinaisesta kaupasta (Historiallinen Aikakauskirja 1906), s. 61—64. — Rikalan kirkon jäännöksistä on niiden löytäjä, maisteri Jorma Leppäaho, ystävällisesti tämän kirjoittajalle maininnut. — Rikalan talonnimistä Kylänlapsi tarkoitti kaupunginpalvelijaa (*Aspelin*, main. kirjoitus, s. 102).

² *V. J. Kallio*, Salon historia, s. 60—322.

Turku ja sen alue

Näyttää siltä, että Aurajoen laaksossa on jo esihistoriallisella ajalla ollut huomattavia kauppapaikkoja, jotka kenties ovat sijainneet nykyisten Liedon Sauvalan ja Turun Kuralan kylien alueilla.¹ Noin 1170-luvulla syntyi Maarian Koroisiin uusi kaupunki, jonne vuoden 1229 vaiheilla rakennettiin myös Suomen tuomiokirkko ja piispanlinna.² Pian tämän jälkeen alkoi Koroisten kanssa kuitenkin vakavasti kilpailla kilometrin verran lähempänä jokisuuta sijainnut Turku, joka sekin mainitaan jälkimaailmalle säilyneissä lähteissä jo vuonna 1188.³ Vuonna 1249 dominikaanimunkit valitsivat luostarinsa sijoituspaikaksi tämän uuden keskuksen, ja lopuksi johti kehitys siihen, että tuomiokirkkokin vuonna 1290 siirrettiin Koroisista Turkuun.⁴ Näin Turusta tuli maamme piispankaupunki, joka samoihin aikoihin perustetun Turun linnan ansiosta muodostui myös läntisen Suomen hallinnolliseksi keskuspaikaksi.

Myöhäiskeskiajan kuluessa Turku kehittyi yhdeksi Ruotsin valtakunnan huomattavimmista kaupungeista. Väkiluvun kasvaessa ja kirkollisten laitosten lisääntyessä kaupungin alkuperäinen aluekin osoitautui liian ahtaaksi, ja niin kaupunki rupesi valtaamaan lisäalueita sen ympärillä sijainneilta talonpoikaiskyliltä, sekä Kaarinan pitäjältä että Aurajoen toisella rannalla olleesta Maarian pitäjältä. Mitä nimenomaan Kaarinaan tulee, 1400-luvun alkupuolella kaupunki osti Saarenpisun yksinäistalon, ja kun se sitten tämän omistuksen nojalla

¹ *Ella Kivikoski*, Die Eisenzeit im Auralflussgebiet, s. 247—258. — *Einar W. Juva*, Turun synty (Turun Historiallinen Arkisto VII). — *Aulis Oja*, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria (Maarian pitäjän historia I), s. 368—370. — *Lauri Posti*, Kaarinan Paaskunta ja Aurajoen suun muinainen kauppa (Kalevalaseuran vuosikirja 30).

² *J. W. Ruuth*, Åbo stads historia III, s. 8—16. — *Väinö Voionmaa*, Suomen vanhimpien kaupunkien synty (Historian Aitta I), s. 20—24. — *Jalmari Jaakkola*, Suomen varhaiskeskiaika, s. 159—160, 171—173 ja 263. — *Juhani Rinne*, Turun tuomiokirkko keskiaikana I, s. 35—58. — *Oja*, main. teos. s. 370—378.

³ *Juva*, main. kirjoitus.

⁴ *Ruuth*, main. teos III, s. 14—20. — *Juhani Rinne*, Pyhä Henrik piispa ja marttyyri, s. 176—177.

laidunsi isoja karjalaumojaan Pisun jakokunnan yhteismetsässä ja Sotalaisten toisen talon isäntä siitä suuttuneena tappoi kaupungin karjanpaimenen, se tuon teon hyvitykseksi otti sanotun Sotalaistenkin talon haltuunsa. Saatuaan nämä kaksi Pisun jakokunnan taloa omistukseensa kaupunki yhdessä piispan, tuomiorovastin ja tuomiokirkon kanssa, jotka niinkään kaupungin liepeillä omistivat Pispalan, Skarpakullan ja toisen Sotalaisen taloista, sai erotetuksi Pispalan ja Skarpakullan Ylistaron jakokunnasta ja Saarenpisun ja Sotalaisen Pisun jakokunnasta sekä muodostetuksi niistä oman jakokunnan, joka hallinnollisesti siirrettiin kokonaan pois Kaarinasta ja liitettiin Turun kaupunkiin. Näin syntyi Kaarinan kustannuksella ns. Turun kaupungin eteläinen takamaa, jonka raja kulki Aurajoesta Pispanpellon ja Nummenmäen syrjää Skanssinveräjälle ja siitä Saarenpisun ja Sotalaisten taitse takaisin Aurajokeen.⁵

Turku ja maaseutu

Kuten on luonnollista, Turun kaltainen iso kaupunki on kaikkina aikoina mitä moninaisimmin tavoin vaikuttanut sitä ympäröivän maaseudun oloihin. Voimakkaimmin tämä vaikutus tietysti on kohdistunut kaupungin naapuripitäjiin, mutta maakunnan etäisemmätkään seudut eivät ole voineet kokonaan jäädä sen ulkopuolelle. Olihan Etelä-Suomenkin kaukaisimmista rajakylistä Turkuun matkaa vain yhdeksän peninkulmaa.

Näkyvimpänä merkinä Turun läheisyydestä oli keskiajalla lukuisien Etelä-Suomen, samoin kuin Pohja-Suomenkin, talonpoikaistalojen joutuminen Turun porvarien ja kirkollisten laitosten haltuun. Niinpä yksistään Kaarinan pitäjässä kuului vuonna 1540 turkulaisille porvareille 6, Turun piispalle 4, Turun tuomiorovastille 1, Turun arkkiteinille 1, Turun tuomiokirkolle 19 ja Turun luostarille 2 taloa eli turkulaisille omistajille yhteensä 33 taloa, jotka muodostivat peräti 27 % pitäjän talojen kokonaismäärästä.¹ Tämän ilmiön yksityiskohtainen

⁵ *Aulis Oja*, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla (Kaarinan pitäjän historia I), s. 70—72, 78—79 ja 227—228.

¹ *Oja*, main. teos, s. 249—253. — Vrt. *Toivo T. Rinne*, Luoton merkitys

selvittäminen ei kuitenkaan liene tarpeen tässä yhteydessä, tarkastellessamme Etelä-Suomen keskiaikaisen asutuksen leviämistä ja aluejakoja. Keskiaikaista Etelä-Suomea koskeva lähdeaines ei näet sisällä mitään merkkejä siitä, että täkäläisten talojen turkulaisomistajat olisivat osallistuneet uudisasutustoimintaan tai saaneet aikaan muutoksia edes asianomaisten paikkakuntien maanomistuksellisessa aluejaossa, ellemmme ota lukuun äsken mainittua Turun kaupungin laidalla 1400-luvun aikana suoritettua jakokuntajärjestelyä.²

Liioin ei aiheemme kannalta liene tarpeellista kiinnittää huomiota toiseen selvästikin Turun kaupungin aiheuttamaan ilmiöön, josta uuden ajan ensimmäiset veroluettelot antavat aavistuksen, nimittäin kaupungin lähipitäjien talojen vauraammuuteen maakunnan syrjäseutujen talojen rinnalla. Riittänee, kun toteamme, että vuoden 1540 maakirjan mukaan talojen keskimääräinen veroäyriluku oli Kaarinassa 18, Piikkiössä 13, Paimiossa 10 sekä Halikossa ja Perniössä 8 eli siis sitä pienempi, mitä kauempana kaupungista mikin paikkakunta sijaitsi.³

Kahta muuta seikkaa sen sijaan on tässä yhteydessä syytä tähden-tää: asutuksen tiheyttä ja pitäjien vähälaisuutta Turun lähistöllä.

Niinkuin edellä on jo mainittu, keskiajan päättyessä oli Etelä-Suomen eri pitäjissä seuraava määrä taloja neliökilometriä kohden: Kaarinassa 1.5, Paraisilla 1.4, Piikkiössä 1.2, Paimiossa ja Sauvossa 1.0, Kemissä 0.9, Nauvossa 0.8, Halikossa ja Liedossa 0.7, Perniössä 0.6, Uskelassa 0.5, Kiskossa 0.4 sekä Marttilassa ja Pöytyällä 0.3. Jos emme ota lukuun Pöytyän ja Marttilan vasta myöhäiskeskiajalla asutettuja korpipitäjiä eikä Lietoa, jonka alueella maaston huomattava kallioisuus oli luonnollisena esteenä asutuksen kasvulle, nämä luvut osoittavat, että asutus oli tiheintä Turun lähistöllä ja harveni sitä mukaa, mitä kauemmaksi Turusta mentiin. Tällainen ilmiö saattoi osittain pohjautua jo esihistorialliseen kehitykseen, mutta varmaa on, että Turun

1500-luvun talonpoikaiskaupassa silmälläpitäen Varsinais-Suomea (Historiallinen Aikakauskirja 1940), s. 59—60.

² Myöskään Etelä-Suomen keskiaikaiset kartanot, lukuun ottamatta edellä puheena olleita isoja kruununkartanoita, eivät näytä vaikuttaneen ympäristönsä jakokuntien kokoonpanoon.

³ VA 485. — Vrt. *Paul Johansen, Die Estlandliste des Liber Censu Daniae I*, s. 262—270.

kaupungilla on asutuksen puoleensa vetäjänä ollut sen muodostumisessa ratkaiseva osuus.

Samalla tavoin on hiippakuntakaupungin läheisyys eittämättä ollut syynä siihen, että kirkkoja perustettiin jo varhaiskeskiajalla Turun lähistölle huomattavasti tiheämpään kuin maakunnan syrjäkulumille ja että täkäläiset kirkkopitäjät siten tulivat pinta-alaltaan paljon pienemmiksi kuin etäämpänä Turusta sijainneet. Kuvaavaa on, että keskiaikaiset Piikkiö, Paimio, Parainen ja Nauvo yhä meidänkin päivinämmme ovat kukin yhtenä seurakuntana, mutta Sauvo, Halikko, Perniö ja Kisko ovat jakautuneina kahdeksi, Pöytyä kolmeksi, Marttila ja Kemiö neljäksi sekä Uskela viideksi seurakunnaksi. Kaarinan ja Liedon 1600-luvulla tapahtuneen kahtiajaon syynä on ollut lähinnä niiden väkirikkaus sekä se seikka, että vieraisiin nimismiespitäjiin kuuluneet Kakserran ja Prunkkalan kulmakunnat ovat halunneet kirkollisestikin crota vanhojen emäseurakuntiansa yhteydestä.⁴

⁴ Vrt. *Pentti Renvall*, Pöytyän hallintopitäjän asutus- ja aluesuhteista (Turun Historiallinen Arkisto IV).

Loppukatsaus

Lopuksi on syytä lyhyesti kerrata, mitä edellä suoritetun tarkastelun avulla on saatu selville keskiaikaisen Etelä-Suomen asutuksen ja aluejakojen vaiheista.

Mitä ensinnäkin keskiaikaisen Etelä-Suomen alueeseen tulee, jälkimaailmalle säilynyt lähdeaineisto osoittaa, että se on ollut jo historiallisen ajan alussa sama kuin myöhäiskeskiajalla. Teoria Halikonlahden seudun muinaisesta kuulumisesta Hämeeseen ei siis pidä paikkaansa.

Esihistoriallisella ajalla alkanut Etelä-Suomen alueen asuttaminen on varhaiskeskiajan kuluessa jatkunut niin voimaperäisesti, että enemmän kuin puolet alueen keskiaikaisista kylistä on ollut olemassa jo 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa. Tämä varhaiskeskiaikainen asutus on sijainnut rannikoilla ja jokilaaksojen alaosissa enintään parin peninkulman pituisella alueella jokien suista ylöspäin. Jokien latvaseudut ovat olleet silloin asumaton korpea, jota koko asutun rintamaan väestö on käyttänyt yhteisenä nautintapiirinään, aluksi kai parhaasta päästä metsänkäyntialueena, mutta myöhemmin ennen muuta niitty- ja kaskimainaan. Korpeen on rintamaan eri keskuspaikoista johtanut jokivarsi- ja nummiteitä, joiden alkuna ovat olleet vuosituhantiset riistapolut.

Varhaiskeskiajan päättyessä, 1200- ja 1300-lukujen taitteessa, kruunu on julistanut korven itselleen kuuluvaksi ja aloittanut sen piirissä suuruusuntaisen uudisasutustoiminnan, jonka tuloksena jo 1300-luvun kuluessa on saanut alkunsa suuri osa Pöytyän, Marttilan, Kuusjoen, Kiihkalan ja Suomensjärven seutujen kylistä. Asianomaisten uudiskylien ja -talojen nimet osoittavat, että niiden ensimmäiset asukkaat ovat olleet lähtöisin eri puolilta Etelä-Suomen varhaiskeskiaikaista asutusaluetta. Samanaikaisesti korven kanssa ovat saaneet asutuksensa myös

eräät siihen asti asumattomina olleet rannikkoalueet ja rantasaaret, joiden raivaajien joukossa on ollut ruotsalaisiakin tulokkaita, ei kuitenkaan siinä määrin kuin ruotsalaiset kylännimet näyttäisivät osoittavan.

Etelä-Suomen saariston asuttaminen on alkanut jo varhaiskeskiajalla, ja sen ensimmäisinä uudisasukkaina ovat olleet suomalaiset. Jo 1200-luvulta lähtien on sinne kuitenkin saapunut myös ruotsalaista väkeä, joka pian on muodostunut koko saariston pääväestöksi.

Asutustoiminta on jatkunut sekä mantereella että saaristossa keski-ajan loppuun saakka. Tällöin on Etelä-Suomen alueella ollut 1195 kylää ja 3443 taloa. Kylät ovat siis olleet verraten pieniä. Pelkästään yksinäistaloja on sanotuista kylistä ollut runsas kolmannes. Verratessa vuoden 1556 talojen määrää ja nykyistä maakirjatalojen määrää toisiinsa käy selville, että vuonna 1556 on keskiaikaisen Etelä-Suomen alueella ollut taloja huomattavasti enemmän kuin 1700-luvulla, jolloin nykyiset talonnumerot otettiin käytäntöön. Keskiajan vilkasta asutustoimintaa on siis seurannut parisatavuotinen taantumiskausi.

Maanomistuksellisessa suhteessa Etelä-Suomen asutusalue on jo varhaiskeskiajalla ollut jakautuneena varsinaisiin jakokuntiin ja niittyjakokuntiin sekä mahdollisesti joihinkin vähäisiin pitäjien yhteismaihin, joiden lisäksi myöhäiskeskiajalla ovat tulleet ns. ulkoveromaat, erilaista alkuperää olleet, erikoisveron alaiset asumattomat maankappaleet. Jakokunnat ovat olleet varsin erisuuruisia, varhaiskeskiaikaisten asutusten piirissä yleensä isompia kuin myöhäiskeskiajalla asutetussa korpessa. Myös saariston jakokunnat ovat olleet pienempiä kuin rinta-maan. Eräät suurimmat jakokunnat ovat syntyneet keskiajan kartanolääneistä.

Etelä-Suomen kirkkopitäjät ovat olleet esihistoriallisten pitäjien seuraajia. Muut niistä ovat käsittäneet sekä varhais- että myöhäiskeskiaikaisia kyliä, paitsi Pöytyän ja Marttilan korpipitäjät. Myös kappeliseurakuntiin, joita niitäkin Etelä-Suomessa on ollut jo varhaiskeskiajalta lähtien, on yleensä kuulunut eri-ikäisiä asutuksia. Vain yökunnat näyttävät olleen siten kokoonpantuja, että varhaiskeskiaikaiset kylät ovat muodostaneet omia ja myöhäiskeskiaikaiset omia. Etelä-Suomen keskiaikaiset rovastikunnat eivät ole olleet asutushistoriallisia kokonaisuuksia.

Niinikään Etelä-Suomen kihlakunnat, Piikkiön ja Halikon kibla-

kunnat, jotka on perustettu 1400-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, ovat pirstoneet vanhoja asutuskokonaisuuksia. Samaan aikaan syntyneet nimismiespitäjät ja verokunnat sitä vastoin on muodostettu nimenomaan asutushistoriallisia seikkoja silmällä pitäen. Monet nimismiespitäjät ja poikkeuksetta kaikki verokunnat ovat käsittäneet yksinomaan joko suomalaisen tai ruotsalaisen oikeuden kyliä, toisin sanoen joko varhaiskeskiaikaisia tai myöhäiskeskiaikaisia asutusalueita. Niiden muodossa keskiaikaiset kanta- ja uudisasutukset ovat säilyneet erillisinä alueyksikköinä kauas uuden ajan puolelle ja monissa kohdin tulleet perustaksi nykyiselle pitäjärajoille.

Turun kaupungin vaikutus keskiaikaisen Etelä-Suomen asutukseen ja aluejakoihin on ollut erittäin suuri. Asutus on muodostunut Turun lähistöllä tiheämmäksi ja kirkkopitäjät vähäalaisemmiksi kuin Etelä-Suomen itäisillä äärialueilla.

Lähdeluettelo

ARKISTOLÄHTEITÄ

Valtionarkisto:

Yleiset tilit ja asiakirjat 1530—1634.

Turun, Kokemäenkartanon, Hämeenlinnan ja Raaseporin läänien voutikuntien tilit 1539—1560.

Eerik Flemingin maakirja.

Handlingar rörande Armfeltska gods.

Halikon ja Piikkiön tuomiokuntien kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjat 1623—1699.

Etelä-Suomen laamannikunnan laamanninoikeuksien tuomiokirjat 1675—1699.

Karttakokoelma.

Maanmittaushallituksen arkisto:

Keskiaikaisen Etelä-Suomen alueen jakokuntien ja kylien kartat ja asiakirjat 1600- ja 1700-luvuilta.

Halikon, Lohjan, Maskun, Mynämäen, Piikkiön ja Tammelan kihlakuntien maakirjat.

Turun läänin maanmittauskonttorin arkisto:

Keskiaikaisen Etelä-Suomen alueen jakokuntien ja kylien kartat ja asiakirjat 1600- ja 1700-luvuilta.

Turun ja Porin läänin kuntien maarekisterit.

Hämeen läänin maanmittauskonttorin arkisto:

Someron kunnan maarekisteri.

Uudenmaan läänin maanmittauskonttorin arkisto:

Nummen kunnan maarekisteri.

Eri seurakuntien kirkonarkistot:

Erilaisia lähdeviitteistä ilmeneviä asiakirjoja.

Ruotsin valtionarkisto:

Finska domböcker och tingsbevis.

Allmogens besvär: Halikko härad, Pikis härad.

ASIAKIRJA- JA KÄSIKIRJOITUSJULKAISUJA

- Bidrag till Finlands historia. Med understöd af statsmedel i tryck utgifna af Finska Statsarkivet genom Reinhold Hausen. Första delen. Senare häftet. Helsingfors 1881—1883.
- Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. I—VIII. Helsingfors 1910—1935.
- Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1555—1556. Julkaisut Kustavi Grotenfelt. Todistuskappaleita Suomen historiaan V. Helsinki 1894.
- Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis. I tryck utgifven af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.
- Suomen kielen muistomerkkejä II. Kristoffer kuninkaan maanlaki, Herra Martin suomeksi kääntämä. 1. Tukholman codex B 96. Julkaiset E. N. Setälä ja M. Nyholm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 82 osa II, 1. Helsinki 1905.

MUUTA KIRJALLISUUTTA

- Aaltonen, Esko*, Somerniemien historia. Forssa 1945.
- Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Lounais-Hämeen välinen vanha raja. Historiallinen Aikakauskirja 1945. Helsinki 1945.
- Agricola, Michael*, Se Wsi Testamenti. Tukholma 1548.
- Alhanen, Kauko*, ks. Santalahti, Keijo.
- Almqvist, Joh. A.*, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Meddelanden från Riksarkivet, Ny följd II, 6. Stockholm 1917—1923.
- Aspelin, J. R.*, Suomen asukkaat Pakanuuden aikana. Helsinki 1885.
- Suomen muinaislinnat. Opuscula Aspeliniana I. Julkaisut Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1942.
- Björkenheim, Carl G.*, Näse-gård i Bjärnä. Helsingfors 1912.
- Cleve, Nils*, Spår av tidig kristendom i västra Finland. Finskt Museum LIV—LV. Helsingfors 1948.
- Dahlström, Svante*, Ledungsanstalter i Åbo län år 1450. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XV, 3. Åbo 1944.
- Elmgren, S. G.*, Beskrifning öfver Pargas socken. Suomi 1847. Helsingfors 1848.
- Beskrifning öfver S:t Märten socken. Suomi 1857. Helsingfors 1858.
- Fontell, A. G.*, Jordens i Egentliga Finland besittningstagande för odlingsändamål. Finlands kulturhistoria, medeltiden. Helsingfors 1903.
- Om «svenska och finska rätten». Helsingfors 1883.
- Gardberg, John*, Bygden och folket. Kimitobygdens historia I: 1. Åbo 1944.

- Grottenfelt, Kustavi*, Paikannimistöistä saatuja lisää suomalaisten muinaisten yhteiskuntaolojen valaisemiseksi. Historiallisia tutkimuksia J. R. Danielson-Kalmarin täydessä 60 vuotta. Helsinki 1913.
- Gustafsson, Alfred A.*, Maanjaot ja kylämuodostumat Varsinais-Suomessa keskiajalla. Maanmittaus 1935. Helsinki 1935.
- Hakulinen, Lauri*, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen osa. Sanasto- ja lauseoppia. Helsinki 1946.
- Jaakkola, Jalmari*, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323. Historiallisia tutkimuksia, julkaissut Suomen Historiallinen Seura, VII. Painopaikka ja -aika mainitsematta.
- Suomen myöhäiskeskiaika I. Suomen historia V. Porvoo 1950.
- Suomen sydänkeskiaika. Suomen historia IV. Porvoo 1944.
- Suomen varhaishistoria. Suomen historia II. Porvoo 1935.
- Suomen varhaiskeskiaika. Suomen historia III. Porvoo 1938.
- Johansen, Paul*, Die Estlandliste des Liber Census Daniae. I. Halbband. Reval 1933.
- Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dreiundzwanzigster Band. Dorpat 1925.
- Jutikkala, Eino*, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä. Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Juva, Einar W.*, Liedon vanhin maakirja. Varsinais-Suomen maakuntakirja 2. Painopaikka ja -aika mainitsematta.
- Turun synty. Turun Historiallinen Arkisto VII. Turku 1939.
- Kallio, V. J.*, Halikon historia. Forssa 1930.
- Kiikalan vaiheita. Helsinki 1932.
- Salon historia. Salo 1940.
- Uskelan kirkollisia vaiheita. Salo 1932.
- Kerkkonen, Gunvor*, Den finska inflyttningen till västra Finland. Historisk Tidsskrift för Finland 1949. Helsingfors 1950.
- Hiisi-asutukset Etelä-Suomen turkiskaupan tapulipaikkoina. Kalevalaseuran vuosikirja 34. Porvoo 1954.
- Karis socken från forntiden till våra dagar III, Medeltiden. Ekenäs 1952.
- Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCI. Helsingfors 1945.
- Kivikoski, Ella*, Die Eisenzeit im Auralflussgebiet. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIII. Helsinki 1939.
- Suomen rautakauden kuvasto I. Porvoo 1947.
- Knaapinen, M. A.*, Kiskon entisyyttä. Salo 1947.
- Piikkiön pitäjä. Turku 1335 (!).
- ja *Salonen-Salmo, Helmer*, Perniön pitäjä. Turku 1930.
- Korhonen, Arvi*, Vakkalaitos. Historiallisia tutkimuksia, julkaissut Suomen Historiallinen Seura, VI. Helsinki 1923.
- Koskinen, Yrjö*, Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa keskiaikana. Helsinki 1881.

- Leppäaho, J.*, ks. Luho, V.
- Lindström, Johan Adolf*, Kumo socken uti historiskt hänseende. Suomi 1860. Helsingfors 1862.
- Luho, V.*, ja *Leppäaho, J.*, Suomen esihistoria. Suomen historian käsikirja. Edellinen osa. Porvoo 1949.
- Malin, Aarno*, Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvuilta. Satakunta, kottiseutututkimuksia, VI. Julkaisut Satakuntalainen Osakunta. Porvoo 1926.
- Neovius, Ad.*, Än en gång om namnet Nybygd i Åbo Domkyrkas Svartbok N:o 22. Historiallinen Arkisto XXII, pöytäkirjat, s. 14—17. Helsinki 1911.
- Nikander, Gabriel, & Gardberg, John*, Den svenska bosätningens ålder. Kimito-bygdens historia I: 1. Åbo 1944.
- Nikula, Oscar*, Tenala och Bromarf socknars historia I—II. Helsingfors 1938.
- Oja, Aulis*, Halikon kihlakunnan keskiaikaisesta asutuksesta ja hallintopitäjäjaosta. Turun Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja IV (Turun Historiallinen Arkisto IV). Turku 1933.
- Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. Kaarinan pitäjän historia I. Turku 1946.
- Keskiajan ja 1500-luvun Maaria. Maarian pitäjän historia I. Tampere 1944.
- Kirkkopitäjä ja hallintopitäjä. Historian Aitta IX. Helsinki 1939.
- Kosken T.l. seurakunta 1647—1947. Forssa 1949.
- Maanmittausarkistot. Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Historiallinen Kirjasto X. Forssa 1945.
- Piirteitä Kuusjoen menneisyydestä. Salo 1933.
- Someron historia vuoteen 1540. Someron historia vuosina 1540—1870: Asutuksen vaiheet, Tilusten omistus. Someron historia I. Forssa 1949.
- Suomen vanhimmat sahalaitokset. Historiallinen Aikakauskirja 1945. Helsinki 1945.
- Varsinais-Suomen hallintopitäjäjaon iästä. Historiallinen Aikakauskirja 1936. Helsinki 1936.
- Varsinais-Suomen takamaan tarulinnat. Turun Historiallinen Arkisto IX. Turku 1945.
- Ojansuu, Heikki*, Suomalaista paikannimitutkimusta. Turun Suomalaisen Yliopistoseuran julkaisuja. Painopaikka ja -aika mainitsematta.
- Suomen sanat «käräjät» ja «vannoa». Historiallinen Aikakauskirja 1921. Helsinki 1921.
- Paalasmaa, Väinö*, Piirteitä Ruskon pitäjän menneisyydestä. Turku 1932.
- Pirinen, Kauko*, Unionin aika. Suomen historian käsikirja. Edellinen osa. Porvoo 1949.
- Posti, Lauri*, Kaarinan Paaskunta ja Aurajoen suun muinainen kauppa. Kalevalaseuran vuosikirja 30. Porvoo 1950.
- Renvall, Pentti*, Liedon keskiaika. Liedon historia. Turku 1931.
- Pöytyän hallintopitäjän asutus- ja aluesuhteista. Turun Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja IV (Turun Historiallinen Arkisto IV). Turku 1933.

- Renvall, Pentti*, Varsinais-Suomen historia 1500-luvulla: Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys. Varsinais-Suomen historia V: 1. Turku 1949.
- Reuna, Olavi*, ks. Santalahti, Keijo.
- Rinne, Juhani*, Halikonlahden seudun muinaisesta kaupasta. Historiallinen Aikakauskirja 1906. Helsinki 1906.
- Hautausmaasta Kuusiston Kappelinmäellä. Varsinaissuomalaisen Osakunnan Tervehdys Kotiseudulle Jouluna 1912. Turku 1912.
- Pyhä Henrik piispa ja marttyyri. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XXXIII. Helsinki 1932.
- Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Tuomiokirkon rakennushistoria. Turun tuomiokirkon isännistön julkaisema. Turku 1941.
- Rinne, Toivo T.*, Luoton merkitys talonpoikaiskaupassa silmälläpitäen Varsinais-Suomea. Historiallinen Aikakauskirja 1940. Helsinki 1940.
- Rosén, R.*, Varhaiskeskiaika. Suomen historian käsikirja. Edellinen osa. Porvoo 1949.
- Ruuth, J. W.*, Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet I—IV. Bidrag till Åbo stads historia II: 9, 11—13. Helsingfors 1909—1923.
- Salonen-Salmo, Helmer*, ks. Knaapinen, M. A.
- Santalahti, Keijo, Alhanen, Kauko, ja Reuna, Olavi*, Ruokalisän maksaminen Vehmaan, Maskun ja Piikkiön kihlakunnissa 1500-luvulla sekä senaikainen hallintopitäjäjako. Turun Historiallinen Arkisto V. Turku 1936.
- Sjöman, Edw.*, Kertomus Marttilan piirikunnasta. Turku 1900.
- Puolituhatta vuotta Marttilan seurakuntain vaiheista. Turku 1909.
- Tallgren, A. M.*, Hiisi ja Moisio. Virittäjä 1933. Helsinki 1933.
- Suomen muinaisuus. Suomen historia I. Porvoo 1931.
- Varsinais-Suomen esihistoria. Varsinais-Suomen historia I. Turku 1931.
- Wallin, Väinö*, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Fennia 8, n:o 2. Kuopio 1893.
- Vilkuna, Kustaa*, Kihlakunta. Virittäjä 1951. Helsinki 1951.
- Mihin perustui entisaikainen Suomen viljanvientä? Terra 1947. Helsinki 1947.
- Onko varsinaissuomalaisilla ollut kaukaisia nautinta-alueita? Varsinais-Suomen maakuntakirja 10. Turku 1948.
- Valtiollinen varhaishistoriamme. Suomalainen Suomi 1935. Helsinki 1935.
- Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Varsinais-Suomen historia III, 2. Porvoo 1935.
- Virtanen, E. A.*, Pöytyän kirkkoherrakunta vuosina 1721—1809. Varsinais-Suomen Tutkimusyhdistyksen julkaisuja III. Turku 1920.
- Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia II, 2. Porvoo 1938.
- Voionmaa, Väinö*, Hämäläinen eräkausi. Porvoo 1947.
- Keskiajan kruununkartanot Suomessa. Historiallinen Arkisto XXII, II. Helsinki 1911.

- Voionmaa, Väinö*, Keskiajan yhteiskunta. Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Keskiaikaisten maaseutukirkkojemme maanomistukset. Historiallinen Arkisto XXXI, 1. Helsinki 1924.
 - Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja III. Helsinki 1916.
 - «Korpi» ja «kyrö» Suomen asutushistoriassa. Historiallinen Aikakauskirja 1935. Helsinki 1935.
 - Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana. Historiallinen Aikakauskirja 1923. Helsinki 1923.
 - «Ledung»-laitoksen muistoja Lounais-Suomen rannikoilla. Historiallinen Arkisto XXXIV, 2. Helsinki 1925.
 - Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Porvoo 1912.
 - Suomen vanhimpien kaupunkien synty. Historian Aitta I. Helsinki 1929.
 - Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos. Suomalainen Tiedeakatemia: Esitelmät ja pöytäkirjat 1911, I. Helsinki 1911.
- Yrjö-Koskinen, Y. K.*, Suomalaisten heimojen yhteiskunta-järjestyksestä pakuuden loppu-aikoina. Jyväskylä 1890.

Referat

Besiedlung und Gebietseinteilung des mittelalterlichen «Südfinnland»

Das mittelalterliche Südfinnland

Süd- und Nordfinnland als Teile der Provinz Finnland. Die Provinz Finnland (das heutige Eigentlich-Finnland) oder das Län Turku (Åbo) bestand zum mindesten vom 14. bis zum 16. Jahrhundert aus zwei Teilen, aus Südfinnland (Söderfinne, Etelä-Suomi) und Nordfinnland (Norrfinne, Pohja-Suomi). Jedes der beiden Gebiete war ein Gerichtsbezirk für sich, in dem eigene Provinziallandtage abgehalten wurden, eine administrative Vogtei für sich, die ihren eigenen Provinzialvogt hatte, und ein kirchlicher Bezirk für sich. Einige Forscher haben angenommen, dass die Zweiteilung der Provinz Finnland in vorgeschichtliche Zeit zurückreiche. Doch dürfte diese Auffassung verfehlt sein. Wahrscheinlich sind Süd- und Nordfinnland erst im beginnenden 14. Jahrhundert gebildete Gebietseinheiten.

Das Gebiet Südfinnlands. Zu Südfinnland gehörten im 16. Jahrhundert die Festland-Kirchspiele Kaarina (St. Karins), Lieto (Lundo), Piikkiö (Pikis), Paimio (Pemar), Marttila (St. Märzens), Sauvo (Sagu), Halikko, Uskela, Perniö (Björnå) und Kisko sowie die Schärenkirchspiele Kemiö (Kimito), Parainen (Pargas) und Nauvo (Nagu). Im 14. Jahrhundert scheint Südfinnland ausserdem das Kirchspiel Pöytyä (Pöytis) umfasst zu haben, das jedoch im 15. Jahrhundert an Nordfinnland angeschlossen worden ist. Professor Jalmari Jaakkola hat angenommen, dass Halikko, Uskela, Perniö und Kemiö im 12. und 13. Jahrhundert zu der Provinz Häme (Tavastland) gehört hätten und dass in Halikko damals der «Hafen der Tavasten» (portus tavastorum) gewesen wäre. Alle Tatbestände weisen darauf hin, dass es sich nicht so verhalten hat, sondern umgekehrt die Provinz Finnland vor dem 13. Jahrhundert noch weiter nach Osten, bis in das Gebiet des gegenwärtigen West-Uusimaa (Västnyland) ausgedehnt gewesen ist.

Die Grenzen Südfinnlands. Nach spätmittelalterlichen urkundlichen Belegen verlief die Westgrenze Südfinnlands gegen Nordfinnland von der Mündung des Flusses Aurajoki aufwärts längs der Wasserscheide zwischen Aurajoki und Paatistenjoki. Im Norden wurde Südfinnland von Satakunta durch die zwischen den Flüssen Paimionjoki und Loimijoki gelegene Wasserscheide sowie von Häme (Tavastland) durch die Wasserscheide zwischen den Flüssen Uskelan-

joki und Paimionjoki getrennt. Im Osten verlief die Grenze zwischen Südfinnland und Uusimaa (Nyland) längs dem Flusse Kiskonjoki. — Die Karte auf S. 21 stellt das Gebiet des mittelalterlichen Finnland und seine Grenzen dar.

Die Besiedlung Südfinnlands

Vorgeschichtliche Besiedlung. Die archäologische Forschung hat erwiesen, dass die ältesten finnischen Siedlungen Südfinnlands in der Zeit von 100—400 n. Chr. an den Flüssen Piikkiönjoki, Paimionjoki, Uskelanjoki und Perniönjoki entstanden sind. In ausgehender vorgeschichtlicher Zeit, um die Mitte des 12. Jahrhunderts, gab es, mit Ausnahme des Kiskonjoki-Tales, schon in allen Flusstälern Besiedlung, wie es die Burghügel und die heidnischen Gräberfelder bezeugen.

Frühmittelalterliche Besiedlung auf dem Festland. Die frühmittelalterlichen Besiedlungsverhältnisse sind durch keinerlei zeitgleiche Beweisstücke beleuchtet, da die heidnischen dörflichen Gräberfelder spätestens im 12. Jahrhundert ausser Gebrauch kamen und die ältesten örtlichen Urkunden über das Gebiet Südfinnland erst mit dem Jahre 1316 einsetzen. Die Erforschung der damaligen Besiedlung kann sich indes auf spätere Urkunden stützen. Dr. A. G. Fontell hat erwiesen, dass die in den sog. «Matskottsrollen» des 16. Jahrhunderts angeführten Dörfer des sog. finnischen Rechtes die vor dem Jahre 1300 aufgekommene Besiedlung, die Dörfer des sog. schwedischen Rechtes hingegen die danach entstandene vertreten. Die alten Dörfer des finnischen Rechtes entrichteten Getreidesteuern, aber die neuen Dörfer des schwedischen Rechtes Buttersteuern, was gewiss vor allem daran lag, dass in den moorigen, frostgefährdeten Hinterländern die Viehzucht besser gedieh als der Ackerbau. Bei Betrachtung der Verbreitung des finnischen Rechtes in Südfinnland ist zu erkennen, dass die frühmittelalterlichen, vor 1300 entstandenen Dörfer (in der Karte S. 37 durch schwarze Kreise vermerkt) in den unteren Teilen der Flusstäler und in Küstengegenden gelegen haben.

Eine andere späte Quellengruppe, mit deren Hilfe die Ausbreitung der Besiedlung schon im frühen Mittelalter untersucht werden kann, sind die im 17. und 18. Jahrhundert gearbeiteten Dorfkarten und sonstige Urkunden über die Grundbesitzverhältnisse. Die in ihnen wiedergegebenen Bodenteilungsgemeinschaften (skifteslag) und Fernwiesenbesitze (utångar) stammen nämlich aus entlegenen Zeiten. Diejenigen Dörfer, die Stammdörfer der Bodenteilungsgemeinschaften waren und Fernwiesen besaßen, waren uralte Siedlungen, die übrigen frühmittelalterlichen Dörfer wiederum deren jüngere Töchterdörfer. Bei Untersuchung dieser Tatbestände kommt man zu dem Ergebnis, dass die ältesten Dörfer des frühmittelalterlichen Besiedlungsgebietes in den Mündungsgenden der Flüsse, die jüngeren weiter aufwärts an den Flüssen und weiter abwärts an den zwischen den Flüssen sich erstreckenden Küsten gelegen haben.

Die Gegenden um die Oberläufe der Flüsse waren im frühen Mittelalter unbewohnte Wildnis, die der Bevölkerung der Kulturländereien als gemeinsames Nutzungsgebiet, anfangs wohl hauptsächlich als Jagdgründe, später aber vor allem als Wiesen- und Schwendland, dienten. In die Wildnis führten von den verschiedenen zentralen Orten des Kulturlandes alte Flusslauf- und Heidewege, deren Ursprünge uralte Wildwege gewesen waren.

Die spätmittelalterliche Neusiedlung auf dem Festland. Am Ende des frühen Mittelalters, um das Jahr 1300, verkündete die Krone die Wildnis als sich selbst zugehörig und begann in deren Bereich mit einer grossangelegten Ansiedlungstätigkeit, als deren Ergebnis dann im Verlauf des 14. und 15. Jahrhunderts die südfinnischen Dörfer schwedischen Rechtes (auf der Karte S. 37 mit weissen Kreisen bezeichnet) ihren Anfang nahmen. Diese Dörfer wurden grösstenteils in den Oberlaufgegenden der Flüsse gegründet, zum Teil aber auch an der Küste und auf ufernahen Inseln. Unter den Ansiedlern der Küste fanden sich auch schwedische Ankömmlinge, wenn auch nicht solchermaßen, wie einige Forscher es angenommen haben.

Das Besiedeln des Schärenhofes. Das Ansiedeln im Schärenhofe Südfinnlands, in den Kirchspielen Kemiö (Kimito), Parainen (Pargas) und Nauvo (Nagu), hat schon im frühen Mittelalter begonnen, und ihre ersten Neusiedler sind Finnen gewesen. Schon vom 13. Jahrhundert an hat sich dort aber auch schwedische Bevölkerung niedergelassen, die bald die Hauptbevölkerung des gesamten Schärenhofes ausgemacht hat.

Die Zunahme der Besiedlung gegen Ende des Mittelalters. Die Siedlungstätigkeit hat sich auf dem Festland wie auch auf den Schären bis zum Ende des Mittelalters fortgesetzt. Dass die «Rauchzahl» Südfinnlands vom Beginn des 15. Jahrhunderts bis zum Jahre 1540 gestiegen ist, scheint zu erweisen, dass die Gehöftzahl im Gebiet in entsprechender Zeit um etwa 19 % zugenommen hat. Am grössten ist die Steigerung in den Neusiedlungsgebieten der Ödemark gewesen.

Die Besiedlung im ausgehenden Mittelalter. Am Ende des Mittelalters gab es im Gebiet Südfinnlands 1195 Dörfer und 3443 Gehöfte. Die Dörfer waren also verhältnismässig klein. Lediglich Einsamgehöfte waren unter den genannten Dörfern 410. Zu den grössten gehörten die Dörfer im Schärenhof und in den Neusiedlungsgebieten der Wildnis, zu den kleinsten die Dörfer in den frühmittelalterlichen Siedlungszentren auf dem Festland. In dem gesamten Gebiet Südfinnlands gab es 0.7 Gehöft je Quadratkilometer.

Die Gebietseinteilung im Grundbesitz Südfinnlands

Die eigentlichen Bodenteilungsgemeinschaften. Das Gebiet des mittelalterlichen Südfinnland bestand zum grössten Teile aus den Ländereien verschiede-

ner Bodenteilungsgemeinschaften (skifteslag). Im Schärenhof und in den Neusiedlungsgebieten der Ödemark umfassten die Bodenteilungsgemeinschaften meistens ein einziges Dorf, aber in den frühmittelalterlichen Besiedlungsgebieten des Festlandes bestanden auch solche Bodenteilungsgemeinschaften, zu denen mehr als 10 Dörfer, zu dem grössten sogar 48, gehörten. Einige der grössten Bodenteilungsgemeinschaften waren aus Gebieten von Krongütern hervorgegangen. Solche waren z. B. die Bodenteilungsgemeinschaft von Ruonankartano (Runagård) in Sauvo (Sagu) und die von Pyhäjoki (Helgå) in Perniö (Björnå).

Vorwerke. Ausser den Bodenteilungsgemeinschaften gab es in Südfinnland im Mittelalter wenigstens 77 sog. Vorwerke (utbysskatt), mit einer Sondersteuer belegte unbewohnte Grundstücke. Es waren grossenteils Ländereien verödeter Dörfer, teils wiederum von Gebieten bewohnter Dörfer abgetrennte Ländereien, die auf die eine oder andere Weise in den Besitz fremder Eigentümer übergegangen waren. Gegen Ende des Mittelalters stand manches Vorwerk im Besitz von Herrengütern. — Die Vorwerke sind auf der Karte S. 117 durch Punkte bezeichnet.

Wiesengemeinschaften. Während die Vorwerke erst im späten Mittelalter entstanden zu sein scheinen, reichen die sog. Wiesengemeinschaften (ängsamfällighet) zum mindesten schon in das frühe Mittelalter zurück. Im mittelalterlichen Südfinnland gab es deren wenigstens 26. Sie alle lagen inmitten oder in unmittelbarer Nähe der frühmittelalterlichen Besiedlung. — Die Wiesengemeinschaften sind auf der Karte S. 117 durch Kreuze vermerkt.

Allmenden der Kirchspiele. In der Ödemark Nordfinlands gab es im Mittelalter grosse Gemeinwälder von Kirchspielen. In Südfinnland, wo die Wildnis im Verlauf des Spätmittelalters besiedelt wurde, bestanden dagegen nur zwei kleine Gemeinwiesen von Kirchspielen, im Kirchspiel Lieto (Lundo) in Ihava und im Kirchspiel Marttila (St. Mårtens) in Rakkio (Karte S. 117).

Die kirchliche Gebietseinteilung Südfinnlands

Die vorgeschichtlichen Gemeinden. Die Geschichtsforscher sind zu dem Ergebnis gekommen, dass das Gemeindewesen Südfinnlands schon in vorgeschichtlicher Zeit seinen Anfang genommen hat und dass die damaligen Gemeinden (socken, pitäjä) erst Verpflegungssteuerbezirke und dann auch administrative und gerichtliche Gemeinschaften gewesen sind. In Südfinnland scheint es vier derartige ehemalige Gemeinden, Lieto (Lundo), Paimio (Pemar), Halikko und Perniö (Björnå), gegeben zu haben.

Kirchspiele. Nach Einführung des Christentums in Finnland sind die vorgeschichtlichen Gemeinden in Kirchspiele (kyrkosocken) übergegangen. Aus der ehemaligen Gemeinde Lieto (Lundo) entstanden die Kirchspiele Lieto (Lundo) und Kaarina (St. Karins), aus der ehemaligen Gemeinde Paimio

(Pemar) die Kirchspiele Piikkiö (Pikis), Paimio (Pemar) und Sauvo (Sagu) sowie aus der ehemaligen Gemeinde Halikko die Kirchspiele Halikko und Uskela. Perniö (Björnå) dagegen blieb ungeteilt weiter bestehen. Im 13. Jahrhundert entstanden ausserdem die Kirchspiele Kemiö (Kimito), Parainen (Pargas) und Nauvo (Nagu) im Schärenhof sowie im 14. Jahrhundert die Kirchspiele Pöytyä (Pöytis) und Marttila (St. Märten) in Neusiedlungsgebieten der Ödemark. — Die Karte S. 131 stellt die Gebiete der Kirchspiele auf dem Festland Südfinnlands im ausgehenden Mittelalter dar.

Kapellengemeinden. Während des Mittelalters kamen im Gebiet Südfinnlands auch sechs Kapellengemeinden auf, Yliskylä (Överby) in Perniö (Björnå), Kyrkosundsskär in Kemiö (Kimito), Kuusisto (Kustö) in Piikkiö (Pikis), Salo und Pertteli (St. Bertils) in Uskela sowie Kisko in Pohja (Pojo).

«*Nachtgemeinden*». Für die Verteilung der kirchlichen Steuer- und Arbeitspflicht ihrer Bewohner waren die Kirchspiele wenigstens schon vom 14. Jahrhundert an in sog. Nachtgemeinden (nattbol) geschieden. Ihre Gebiete scheinen so festgelegt gewesen zu sein, dass die frühmittelalterlichen Dörfer zu den einen Nachtgemeinden und die spätmittelalterlichen zu den anderen gehört haben.

Propsteien. Im ausgehenden Mittelalter bestanden in dem Gebiet Südfinnland drei Propsteien (prosteri), die von Paimio (Pemar), die von Perniö (Björnå) und die von Nauvo (Nagu).

Die gerichtliche und administrative Gebietseinteilung Südfinnlands

Sprengel. Im Jahre 1405 wurde Finnland auf Betreiben König Erichs von Pommern in neue Gerichtsbezirke eingeteilt, in sog. Sprengel (härad), in die je ein sog. Landbezirksrichter (häradshövding) eingesetzt wurde. Die Neuerung bezweckte eine engere Einbeziehung der Rechtspflege in die Überwachung der Krone. Anfangs scheint Südfinnland nur einen Sprengel ausgemacht zu haben, aber schon 1410 bestanden hier schon zwei Sprengel, Piikkiö (Pikis) und Halikko. Zu dem Sprengel Piikkiö (Pikis) gehörten die Kirchspiele Kaarina (St. Karins), Lieto (Lundo), Piikkiö (Pikis), Sauvo (Sagu), Parainen (Pargas) und Nauvo (Nagu), zu dem Sprengel Halikko die Kirchspiele Paimio (Pemar), Marttila (St. Märten), Halikko, Uskela, Perniö (Björnå) und Kemiö (Kimito). Das Kirchspiel Pöytyä (Pöytis) dagegen wurde dem nordfinnischen Sprengel Masku angeschlossen.

Untervogtsgemeinden und Steuerbezirke. Gleichzeitig mit den Sprengeln wurden in Finnland Anfang des 15. Jahrhunderts auch kleinere gerichtliche und administrative Gebiete gegründet, sog. Untervogtsgemeinden (länsmanssocken) und Steuerbezirke (bol). Ihre Gebiete waren von denen der Kirchspiele dadurch unterschieden, dass viele Untervogtsgemeinden und alle Steuerbezirke ausschliesslich entweder Dörfer finnischen oder solche schwedischen

Rechtes, d. h. entweder frühmittelalterliche oder spätmittelalterliche Besiedlungsgebiete, umfassten. Die Untervogtsgemeinden Südfinnlands waren Kaarina (St. Karins), Lieto (Lundo), Piikkiö (Pikis), Paimio (Pemar), Marttila (St. Mårten), Sauvo (Sagu), das Lehen Ruonankartano (Runagård), Halikko, das Lehen Muurla, Perniö (Björnå), Kemiö (Kimito), Parainen (Pargas) und Nauvo (Nagu). Jede Untervogtsgemeinde umfasste 2—19 Steuerbezirke. — Die Karte S. 148 stellt die Gebiete der Untervogtsgemeinden Südfinnlands dar.

Stadt und Land

Die im 12. Jahrhundert am westlichen Rande Südfinnlands gegründete Stadt Turku (Åbo) hat seine Besiedlung und Gebietseinteilungen insofern beeinflusst, als die Besiedlung in der Nähe von Turku (Åbo) dichter und die dortigen Kirchspiele kleiner als in den abgelegenen Gegenden der Provinz sich herausgestaltet haben.

